

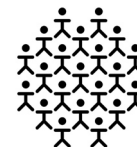
Ťažké časy

Editor Peter Salner

ŤAŽKÉ ČASY

(Roky 1938 – 1945 v aktuálnom spoločenskom diskurze)

Daniel Luther
Soňa G. Lutherová
Zuzana Panczová

Ústav etnológie
a sociálnej antropológie
Slovenskej akadémie vied

MARENČIN PT

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 48

Publikácia vznikla v rámci v projekte grant VEGA 2/0022/17 Vojnový slovenský štát a holokaust v aktuálnom spoločenskom diskurze (Etnologický pohľad).

Vedeckí recenzenti:

Doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela
v Banskej Bystrici
Hana Kubátová, M.A., Ph.D., Institut politologických štúdií, Katedra politologie,
Fakulta sociálnych vied, Karlova Univerzita Praha, ČR
Mgr. Ivica Štelmachovič Bumová, PhD., Katedra porovnávacej religionistiky
Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Autori:

© Daniel Luther, CSc., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV,
Bratislava, 2020
© Mgr. Soňa G. Lutherová, PhD., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV,
Bratislava, 2020
© Mgr. Zuzana Panczová, PhD., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV,
Bratislava, 2020

Editor: PhDr. Peter Salner, DrSc., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV,
Bratislava, 2020

© Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Klemensova 19, Bratislava, 2020
© Marenčin PT, spol. s r. o., Bratislava, 2020
Jelenia 6, 811 05 Bratislava
marenčin@marenčin.sk www.marenčin.sk
Translation © Jakub Tlolká
Photo © Denisa Buranová, Soňa G. Lutherová, Slovenský národný archív –
fotoarchív STK, archív Petra Salnera
Cover photo © Peter Salner a Slovenský národný archív – fotoarchív STK
Cover © Marenčin Media, 2020
Design and layout © Marta Blehová, 2020
879. publikácia
1. vydanie

ISBN 978-80-569-0673-6

DOI: <https://doi.org/10.31577/2020.9788056906736>

ÚVOD.....	9
<i>Peter Salner</i>	

PROTOKOLY SIONSÝCH MUDRCOV A HOLOKAUST.....	13
<i>Zuzana Panczová</i>	

„NELZE VYHOVĚTI.“	45
Spoločenské dianie v rokoch 1938 – 1945 očami bratislavských Čechov	
<i>Daniel Luther</i>	

„SPRAVIŤ HRUBÚ ČIARU“	75
Etnografický film ako antropológický nástroj skúmania životných príbehov a traumy	
<i>Soňa G. Lutherová</i>	

SPRAVIŤ HRUBÚ ČIARU?	97
<i>Peter Salner</i>	

Poznámky.....	100
Literatúra a pramene	108
Résumé	117

Vysoká ulica v nových časoch. Slovenský národný archív – fotoarchív STK

Úvod

Kniha Ťažké časy (Roky 1938 – 1945 v aktuálnom spoločenskom diskurze) predstavuje spolu s monografiou Holokaust okolo nás jeden z dvoch záverečných výstupov projektu VEGA 2/0022/17 Vojnový slovenský štát a holokaust v aktuálnom spoločenskom diskurze (Etnologický pohľad). V súlade so zadaním projektu sa autorský trojlístok venuje rôznym aspektom súčasného vnímania skúmaného obdobia v aktuálnom spoločenskom diskurze. Nie je to jednoduchá úloha, pretože vo vzťahu k tomuto zložitému obdobiu nedávnej minulosti Slovenska sa prejavuje široké spektrum názorových prístupov, ktoré ešte dnes, tri štvrté storočia po (oficiálnom) zániku vojnového štátu, naďalej rozdeľujú a traumatizujú spoločnosť.

Zložitú realitu a šírku aktuálneho diskurzu odrážajú aj jednotlivé kapitoly monografie, ktorú držíte v rukách. Ich autori si všímajú témy, ktorých zoradenie ponúka rôzne alternatívy, napokon sme však uprednostnili časový aspekt. Z tohto hľadiska najstarší, a teda prvý je falzifikát Protokoly sionských mudrcov, ktorým sa zaoberá Zuzana Panczová. Vznikol v cárskom Rusku na začiatku 20. storočia a postupne prenikol do rôznych európskych štátov. Autorka osobitnú pozornosť venuje jeho šíreniu v slovenskom prostredí, kde

najmä v tridsiatych rokoch 20. storočia prispel k formovaniu antisemitskej propagandy a protižidovského zákonodarstva vojnového slovenského štátu a podieľal sa tak na tragických osudoch desaťtisícov jeho židovských obyvateľov. Ako autorka na základe svojich výskumov konštatuje, napriek opakovanému zisteniu, že ide o vedomý podvod, Protokoly sionských mudrcov ani po desaťročiach „nezapadli prachom“. Naďalej im patrí významné miesto v spektre konšpiračných teórií, ktoré aj v súčasnosti oslovujú nemalú časť obyvateľov Slovenska. Slovenčina umožňuje použiť formu žid aj Žid. Stretávame sa s týmto pojmom práve v kapitole o protokoloch. Autorka ho chápe v etnickom kontexte, preto s výnimkou prípadných citácií v monografii uprednostňujeme veľké začiatkové písmeno (Žid).

Daniel Luther sa zaoberá súčasnými reflexiami vyhnania príslušníkov českej menšiny. Došlo k nemu na prelome rokov 1938 – 1939, teda už v prvých mesiacoch existencie vojnového štátu. Na základe vlastných dlhodobých výskumov sa zamerá na situáciu v prostredí Bratislavy, kde žila početná a aktívna česká menšina. Pre pochopenie zvolenej problematiky je nevyhnutná sonda do pôsobenia tejto (vtedy štáttotvornej) minority v medzivojnovom období, autor si však všima tiež, ako tieto udalosti s odstupom času vnímajú ľudia, ktorí ich zažili na vlastnej koži, ale aj generácie ich potomkov a českých prisťahovalcov z povojnového obdobia.

Soňa Gyárfáš Lutherová reflektovala dôsledky arizačných zákonov, ktoré vstúpili do platnosti v roku 1940 a viedli k úplnému ožobráčaniu príslušníkov židovskej komunity. Pri prezentovaní týchto procesov sa opiera o poznatky, získané v priebehu režirovania antropologického dokumen-

tárneho filmu *Zatopené*, ktorého vznik sama iniciovala. S využitím metódy autoetnografie približuje osudy posledných vlastníkov kaštieľa v Parížovciach, ktorý dnes tvorí súčasť Múzea liptovskej dediny v Pribyline. Východiskom veľmi zaujímavej a citlivo sformulovanej analýzy sú názory a pocity členov rodiny, ktorí majú k tomuto objektu osobný vzťah. Protagonistami filmu (a následne aj kapitoly) sú dcéry, vnuk a pravnuk posledných majiteľov kaštieľa. Film *Zatopené* im ponúkol priestor pre oživenie spomienok príslušníčok generácie pamäti, ale aj pre pocity a emócie ich potomkov. Z ich výpovedí je zrejmé, že strata majetku znamenala pre poškodených a ich rodiny nielen ekonomický a existenčný problém, ale negatívne zasiahla aj ich psychiku. Autorka takto názorne ilustrovala, že holokaust a jeho neskoršie dôsledky sa prejavujú aj v súčasnosti.

Tri rôzne pohľady na historické korene a súčasné reflexie vojnového slovenského štátu a holokaustu predstavujú dôležitý príspevok k hlbšiemu poznaniu nedávnej minulosti Slovenska a jej presahov do súčasnosti. Získané poznatky zároveň potvrdzujú, že napriek časovému odstupu, blížiacemu sa odchodu posledných svedkov doby a dostupným historickým faktom, sa aj dnes, tri štvrté storočia po zániku tohto režimu, hlási k jeho odkazu a ideológii nemalá časť občanov Slovenska. Z tohto dôvodu je potrebné, aby rôzne spoločenskovedné disciplíny (každá zo svojho hľadiska a s použitím vlastných metód vedeckého bádania) venovali rokom 1938 – 1945 a súčasným reflexiám tohto obdobia, naďalej zvýšenú pozornosť.

Peter Salner

PROTOKOLY SIONSKÝCH MUDRCOV A HOLOKAUST

Zuzana Panczová

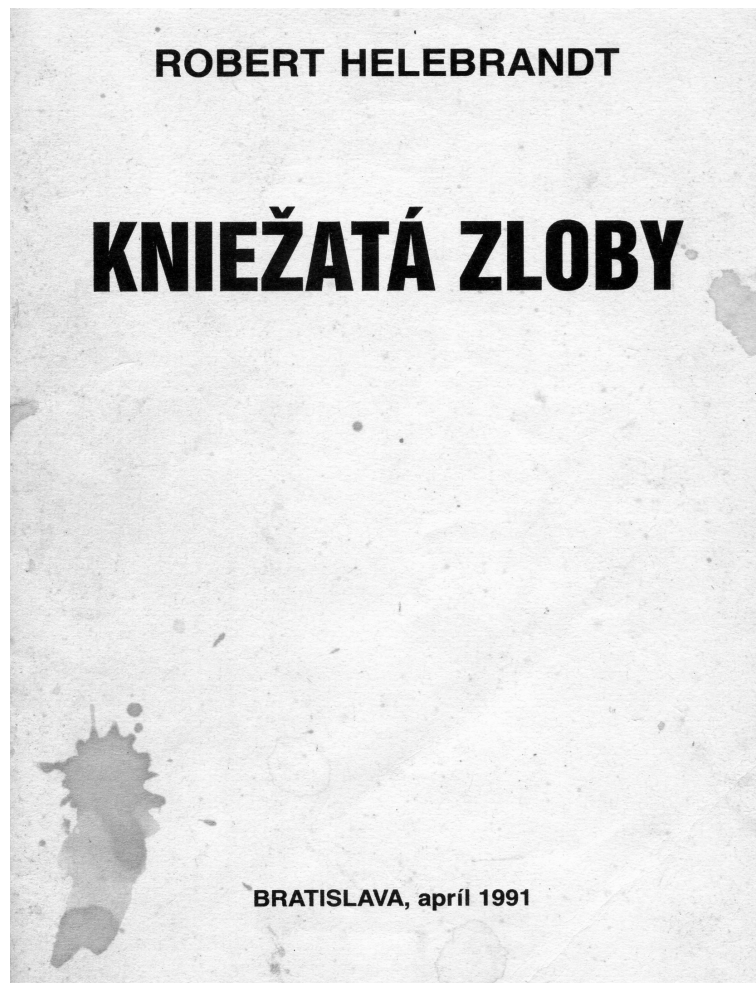
Ilustrácia v knihe Sergeja Nilusa *Velikoje v malom i Antichrist* (vydanie z roku 1911), ktorá obsahovala text Protokolov sionských mudrcov.
Wikimedia Commons

Azda žiaden text natoľko neovplyvnil antisemitský sprisahanecký diskurz ako *Protokoly sionských mudrcov*. Už krátko po ich zverejnení boli prijaté rôznymi ideologickými systémami, prostredníctvom ktorých prenikli do povedomia širokých vrstiev obyvateľstva. Napriek dôkazom o ich neautenticosti (čomu sa budem venovať neskôr v ďalšom texte), napriek historickej skúsenosti s tragickými následkami ich zneužívania pri legitimizovaní holokaustu v období druhej svetovej vojny, ostávajú dodnes populárnym nástrojom živenia protižidovských nálad a platným argumentom v prospech predstáv o globálnom židovskom sprisahaní. Na ideologickej báze prepájajú svet konca 19. storočia so súčasnosťou, stále sú schopné získavať skalných stúpencov alebo zapálených odporcov, a postupom času sa stali súčasťou antisemitských a aj širších antisystémových argumentačných klišé. V tomto príspevku sa chcem zamerať na otázky, ako boli a sú prijímané *Protokoly sionských mudrcov* v slovenskom (prípadne aj v spoločnom česko-slovenskom) jazykovom priestore, a to

predovšetkým v súvislosti so stratégiami ich legitimizácie (ospravedlnenia alebo zdôvodnenia) vo verejných debatách. *Protokoly* predstavujú jedno z klasických vyústení konšpiračného teoretizovania. Napĺňa túžby súčasných dedičov protižidovskej nenávisťnej tradície, ktorí mu na oplátku prejavujú lojalitu tým, že sú ľahostajní voči dôkazom o ich falošnom pôvode. Zoči-voči tragédiám, o ktoré sa *Protokoly* pričínili, je preto zaujímavou otázkou, aký typ argumentácie v prospech ich pravdivosti si ich stúpenci osvojujú. V nasledujúcej kapitole sa ponoríme do tieňov minulosti, v ktorých zároveň môžeme jasne rozoznávať kontúry mnohých dnešných floskúl, postojov a argumentačných línií, šíriacich sa spleťtými zákutiami internetu. Tieto opäť pritakávajú túžbe nájsť svojho osvedčeného obetného baránka, na ktorého sa dá previesť zodpovednosť za reálne či iluzórne nedostatky, hriechy a zlyhania.

Proces legitimizácie určitých postojov a názorov sa odohráva v príslušnom diskurzívnom systéme vzťahujúcom sa na jestvujúce inštitucionálne tradície.¹ V prípade legitimizácie presvedčení, ktoré stoja v rozpore so zákonmi, s morálnymi hodnotami alebo s oficiálnymi stanoviskami rešpektovaných spoločenských inštitúcií, je východiskom spochybnenie, resp. delegitimizácia týchto inštitúcií a praktík, čoho nástrojom môžu byť práve naratívy opierajúce sa o konšpiračné teórie. V súvislosti s *Protokolmi* sa centrálnou stratégiou pri ich propagácii stáva delegitimizácia oficiálnych historických vedeckých tvrdení, že ide o podvrh, ktorý bol zneužitý pri propagácii antisemitizmu a pri ospravedlnení holokaustu. História propagandistického využívania *Protokolov* je výrečným príkladom tragického vyústenia konšpiračného

uvažovania. Cieľom ich tvorcov nebolo priniesť špekulatívny „alternatívny pohľad“ na spoločnosť, ale poskytnúť dôkaz o identite nepriateľskej skupiny zodpovednej za vojny a revolúcie, za morálne aj ekonomické zlyhania spoločenských inštitúcií. Text *Protokolov* výrazne zasiahol do formovania verejnej mienky v Európe i USA v medzivojnovom období, a stal sa tak východiskom a ospravedlnením násilia páchaného na vybranej obeti dláždiac cestu holokaustu. Cynicky ladenými úvahami o princípoch globálne riadenej modernej kapitalistickej spoločnosti dokázal ovplyvniť príslušníkov rôznych sociálnych vrstiev vrátane elít. Zdá sa, že natoľko vystihol (a dodnes vystihuje) kritické postoje a presvedčenia mnohých ľudí voči existujúcemu politickému systému, že sa mu podarilo získať v ich očiach status vizionárskeho diela, reálne sa naplňajúceho v súčasnom dianí. Židovské sprisahanie je v *Protokoloch* vykreslené ako obzvlášť rafinované. Poraziť jeho moc je ťažké pre jeho neviditeľnosť, dokonalú kamufláž sprisahancov. Obraz globálneho, stáročia trvajúceho židovského sprisahania, je aj dnes súčasťou politických názorov spochybňujúcich morálny kredit liberálnej demokracie. Argumentácia tkvie v kritike liberalizmu za to, že údajne smeruje k nastoleniu globálnej vlády absolutistického panovníka, no paradoxne sa uplatňuje najmä v diskurzoch zdôrazňujúcich nostalgiu za rôznymi typmi minulých autoritatívnych alebo absolutistických režimov. Je to najmä prípad radikálnych politických a náboženských smerov, ktoré opisujú systém liberálnej demokracie ako nefunkčný, nemorálny a dekadentný. Zdrojmi pre moje analýzy sú príslušné dobové masmediálne zdroje či už konkrétne vydania *Protokolov* a predhovory

k nim, alebo iné verejne šírené komentáre, prípadne diskusné príspevky k nim. Pri citácii samotného obsahu *Protokolov* používam slovenskú verziu českého prekladu od Roberta Helebrandta *Kniežatá zloby* (1991),² ktorý sa prostredníctvom internetu voľne šíri v plnom znení.

HISTÓRIA VZNIKU *PROTOKOLOV*

Treba si uvedomiť, že história ideologického obsahu *Protokolov* je podstatne staršia ako dátum ich publikovania. Verejnosti boli na začiatku 20. storočia predstavené ako údajne autentický opis stratégií, ktorými židovskí sprisahanci bezohľadne riadia medzinárodnú politiku, hospodárstvo, vzdelávanie, vedu, médiá, a teda aj verejnú mienku. Ich cieľom má byť kolaps doterajšieho systému a tradičnej spoločnosti, čo v konečnom dôsledku povedie k nastoleniu diktatúry. Absorbovali dobové apokalyptické nálady interpretujúce vývoj modernej spoločnosti ako postupný morálny aj ekonomický úpadok. Text pozostáva z 24 statí, „protokolov“, ktoré sú (nie veľmi systematicky) členené na ucelené témy. Prostredníctvom zovšeobecnení o fungovaní súdobej spoločnosti sa cyklicky vracia ku zobrazeniu princípov liberalizmu ako nástroja na ovládnutie spoločnosti cynickými manipulátormi. Výstižne je to vyjadrené hneď v úvodných častiach prvého „protokolu“:

„Politická sloboda nie je skutočnosťou, ale len pomyselným pojmom. Je potrebné naučiť sa umeniu, ako tohto pojmu použiť, keď je potrebné pripútať lákadlom predstavy sily na svoju stranu masu ľudu, ak sa má rozbiť vládnuca strana. Celá vec je uľahčená, keď protivník udržuje svoju moc pomocou myšlienky slobody alebo tzv. liberalizmu a obetuje tejto myšlienke aj časť svojej moci. Potom sa potvrdí správnosť našej teórie: opustené vládne kormidlo uchopia podľa zákonov prírody ihneď nové ruky, aby slepá sila ľudu nezostala ani jeden deň bez vodcu. Nová vláda proste nahradí starú, liberalizmom oslabenú vládu“ (Kniežatá zloby 1991: 17).

Prekážkou v zámeroch sprisahancov bola najmä šľachta, ktorú sa podarilo odstaviť od moci vďaka Francúzskej revolúcii, úkladne riadenej židovskými sprisahancami:

„Slová ‚voľnosť, rovnosť, bratstvo‘ do našich radov privábili celé davy ľudí, za čo ďakujeme svojim nevedomým nadháňačom po celom svete, ktorí nadšene niesli našu zástavu. Tieto slová sa však stali hlodajúcimi červami a zničili blahobyť Gojimov, pretože všade narúšali klud, mier a svornosť a podkopávali základy ich štátov. Okrem iných výhod sme však dosiahli výhru prvého rádu: docielili sme zrušenie privilégií, inak povedané dosiahli sme zničenie vlastnej podstaty šľachty Gojimov, ktorá bola jedinou oporou národov a štátov proti nám“ (Kniežatá zloby 1991: 19).

Ak sa však vrátíme približne o storočie späť do obdobia krátko po vypuknutí Francúzskej revolúcie roku 1789, zistíme, že z jej zosnovania vinili vtedajšie konšpiračné teórie spočiatku

Augustin Barruel.
Wikimedia Commons

nie Židov, ale tajné spolky. Rozsiahlejšiu medzinárodnú sieť tajných spolkov vytvárali už od konca 17. storočia najmä slobodomurári, ktorí sa verejne profilovali ako členovia elitných vrstiev spoločnosti zdieľajúci humanistické a osvieteniské ideály bez konfesionalnej vyhranenosti. O naliehavosti obáv, ktoré vyvolávali v cirkevných kruhoch, svedčia viaceré pápežské vyhlásenia odsudzujúce členstvo v slobodomurárskych lóžach.³ Navyše sa objavovali obvinenia z infiltrácie lóží členmi zakázaného spolku iluminátov. Pre úplnosť dodajme, že konšpiračné teórie vo svojej podstate pracujú s momentom utajovania existencie alebo činnosti skupín podozrivých zo sprisahania (podrobnejšie o tom pojednáva Barkun 2013: 4). Zatiaľ čo slobodomurári, jezuiti či Židia sú príkladmi skupín, ktorých existencia nebola utajovaná, no v zmysle konšpiračných teórií boli tajné ich aktivity, v prípade iluminátov išlo o skupinu, ktorá bola zakázaná už krátko po svojom vzniku, a tak bola neskôr tajná nielen jej činnosť, ale aj existencia. Už v počiatočnom období pôsobenia slobodomurárskych lóží jestvovali podozrenia na ich prepojenie so Židmi, a to práve vzhľadom na ich nadkonfesionalný charakter, ale aj obľubu v starozákonnej symbolike (Gregory 2012: 52). Avšak prvé literárne snahy o identifikáciu sprisahaneckých centier zodpovedných za Francúzsku revolúciu (spisy Johna Robisona a abbého Barruela)⁴ explicitne menovali okrem slobodomurárov napríklad aj iluminátov či jansenistov, Židov priamo nie. Myšlienka údajného prepojenia činnosti tajných spolkov a sprisahaneckého židovstva pri rozpútaní Francúzskej revolúcie a pri rozvrate tradičných kresťanských hodnôt sa v konšpiračných teóriách rozvinula neskôr v priebehu 19. storočia.⁵

Protokoly už majú jednoznačne antisemitský charakter, vyvrcholením ich dystopickej vízie vývoja spoločnosti malo byť nastolenie nábožensko-politickej diktatúry pod vedením židovského vládcu:

„30. Až si izraelský kráľ položí korunu na svoju posvätenú hlavu, ktorú mu už vtedy ponúkne aj celá Európa, stane sa patriarchom celého sveta. Obete, ktoré si vyžiada dosiahnutie tohto cieľa, nikdy nedosiahnu počet tých obetí, ktoré padli na oltár velikášstvu za stáročného panovania gojimských vlád“ (Kniežatá zloby 1991: 45).

„3. [...] Klerikalizmus a kňazstvo obmedzíme v jeho činnosti natoľko, aby jeho vplyv v budúcnosti nebol prakticky žiadny.

4. Až nadíde okamžik, kedy bude nutné zničiť aj pápežstvo, uskutoční ľud, vedený našou neviditeľnou rukou, útok na vatikánsky palác. Tu však zakročíme pod zámienkou, aby sa neprelievalo príliš mnoho krvi. V skutočnosti to však bude len preto, aby sme vnikli do vatikánskych komnát, ktoré potom neopustíme skôr, ako nezničíme jeho moc a to i morálne.

5. Kráľ izraelský sa potom stane pravým pápežom sveta, patriarchom medzinárodnej cirkvi“ (Kniežatá zloby 1991: 48).

Slobodomurári v týchto predstavách zohrávajú len vedľajšiu úlohu „pomáhačov“; ich túžbu po moci a pocite výlučnosti Židia zneužívajú na vlastné ciele.

Protokoly boli prvýkrát vydávané v podobe článkov na pokračovanie v roku 1903 v petrohradskom časopise *Russkoje znamja*.⁶ O dva roky neskôr ich znenie publikoval spisovateľ S. Nilus ako súčasť svojej knihy *Velikoje v malom i Antichrist, kak blizkaja političeskaja vozmožnosť. Zapiski pravoslavnago* [Veľké v malom a Antikrist ako blízka politická možnosť.

Sergej Nilus.
Wikimedia Commons

Zápisky pravoslávneho]. Nilus bol totiž silne ovplyvnený tradíciou ruského nacionalistického apokalyptizmu, a tak židovské sprisahanie preňho napĺňalo biblické predpovede nastolenia vlády Antikrista.⁷ Už krátko po vydaní textu sa objavili podozrenia, že ide o podvrh vypracovaný ruskou tajnou službou Ochrana; v roku 1921 britské noviny *Times* a v roku 1924 nemecké noviny *Frankfurter Zeitung* priniesli správy o tom, že sú podvrhom. Textové analýzy potvrdili, že veľká časť textu je prevzatá zo spisu M. Jolyho (*Dialogues aux Enfers entre Montesquieu et Miachavel*, 1864) kritizujúceho vládu Napoleona III. – avšak bez zmienok o židovskom sprisahaní. Antisemitské prvky spisu zas nápadne pripomínajú román H. Goedscha *Biarritz* (1868), ktorý v kapitole „Na pražskom židovskom cintoríne“ opisoval údajné stretnutia

mocných Židov, na ktorých vždy raz za sto rokov kujú svoje svetovládne plány. Vedenie ruskej Ochrany pravdepodobne vypustilo tento protižidovsky upravený plagiat v búrlivých časoch blížiacej sa revolúcie v roku 1905, aby bola zodpovednosť za ňu v povedomí verejnosti pripísaná Židom (pozri aj Tazbir 1996: 26-34). Politológ D. Pipes zastáva názor, že pravým cieľom pravdepodobne nebolo ovplyvniť verejnú mienku, ale presvedčiť cára Mikuláša II., že ruskí liberáli sú v skutočnosti židovskými agentmi (Pipes 2003: 108).

PROTOKOLY V ANTISEMITSKEJ PROPAGANDE

Tragickým spôsobom boli *Protokoly* zneužitú už dva roky po ich prvom zverejnení v súvislosti s protižidovskými pogromami počas revolúcie v roku 1905 v Rusku. Aj na ich základe boli totiž z jej zosnovania obviňovaní práve židovskí sprisahanci. Ich medzinárodná popularita však vzrástla najmä v dôsledku hrôz prvej svetovej vojny, vrátane nastolenia komunistickej diktatúry v Rusku v roku 1917. Po rokoch relatívnej prosperity sa totiž práve táto vojna stala pre vtedajšiu spoločnosť symbolom zlyhania, krutosti a cynizmu inštitúcií reprezentujúcich štátnu moc a medzinárodnú diplomaciu. Dôsledkom vojny bol dokonaný zánik väčšiny tradičných európskych monarchií, na troskách ktorých vznikli sekulárne alebo ateisticky orientované nové štáty. *Protokoly* poskytli ideálne vysvetlenie a vinníka tým, ktorí s takýmito dôsledkami vojny nesúhlasili – čo bol najmä prípad porazeného Nemecka či ruských emigrantov z radov stúpcov cárskeho režimu. Položili základy argumentácie namierenej proti medzivojnovému usporiadaniu Európy tak

zo strany antidemokratickej krajnej pravice, ako aj monarchisticky orientovaného náboženského fundamentalizmu.⁸ Nie je preto veľkým prekvapením, že *Protokoly*, aj vďaka vplyvu ruskej emigrácie, vychádzajú v Nemecku po prvýkrát už v roku 1920 pod názvom *Die Fiktion von der jüdischen Weltverschwörung*, a to s finančnou podporou antisemitskej organizácie Überhebung des Judentums [Zbavenie sa Židovstva] (Tazbir 1996: 57). Rovnako tak v roku 1920 vychádzajú ich preklady do iných svetových jazykov vrátane francúzštiny a angličtiny.

O začlenenie *Protokolov* do nacistickej ideológie sa významnou mierou pričínal jeden z hlavných jej teoretikov Alfred Rosenberg, ktorý ich publikoval v roku 1923 pod názvom *Die Protokolle der Weisen von Zion und die jüdische Weltpolitik* [Protokoly sionských mudrcov a židovská svetová politika]. Predhovor predznamenáva základné východisko Rosenbergovej vízie vývoja spoločnosti, ktorou je postupný úpadok od čias osvietenstva po začiatok 20. storočia. Tento proces je popísaný ako hanebné vzdanie sa skutočného národného myslenia vo všetkých štátoch Európy i v Amerike. Úvod začína obligátnym nadšením z možnosti zdôvodniť všetky spoločenské negatíva konkrétnym vinníkom. Tým sú Židia hnaní „prastarým púštnym inštinktom“, ktorých sprisahanie bolo po stáročia plánované a naplňa sa práve v súčasnosti. Zdôrazňuje sa pritom univerzálna platnosť tejto židovskej taktiky, ktorá je odvodená od Židom vrozených vlastností:

„19. storočie znamená prípravu, to terajšie takmer úspešné naplnenie prastarého snaženia, ktoré siaha od „smiete pojeďať všetky národy, ktoré vám Boh predkladá“ až do súčasnosti. Spo-

lupôsobí tu inštinkt, prastarý púštny inštinkt, rasové miešanie a tisícročná výchova na vykonanie plánu, ktorý bol stanovený v *Protokoloch sionských mudrcov* v roku 1897 v Bazileji“ (Rosenberg 1923/1924, bez paginácie, citát z časti „Vorwort zur zweiten und dritten Auflage“, preklad autorka).

[...]

„Ked' sa Protokoly objavili koncom roka 1919 v nemeckej reči, okamžite vzbudili ohromný rozruch. Milióny v nich náhle našli zmysel mnohých inak nevysvetliteľných javov súčasnosti, ktoré vo svojich najdôležitejších znakoch už viac nepôsobili ako náhody, ale ako sled predtým tajnej, odteraz odkrytej spolupráce vodcov zdanlivo roztrpčene bojujúcich tried, strán, národov“ (Rosenberg 1923/1924, bez paginácie, citát z časti „Einleitung“, preklad autorka).

Rosenberg už reaguje na článok v *Times* o odhalení Jolyho originálneho textu a to spôsobom, ktorý sa stane obligátnym v nacistickej argumentácii: bez uvedenia dôkazov tvrdí, že Maurice Joly bol sám židovského pôvodu, pôvodným menom Moses Joël (Rosenberg 1923/1924: 6).

Nacistická propaganda si *Protokoly* v medzivojnovom období rýchlo osvojila, keďže mala tendenciu (v súlade s princípmi konšpiračného uvažovania) pri obraze nepriateľa vytvoriť dojem spolupráce viacerých skupín sprisahancov, v tomto prípade Židov, jezuitov, boľševikov a slobodomurárov. Podľa viacerých autorov sa práve *Protokoly* zaslúžili o nárast popularity nacizmu (napr. Cohn 1969: 51; cit. podľa Tazbir 1996: 58) a mali výrazný vplyv na Hitlerov obraz o Židoch (Brechtken 1998: 44). Napokon svoj postoj k nim vyjadril sám Hitler v knihe *Mein Kampf*:

„Nakoľko je existencia tohto národa založená na nepretržitej lži, je možné neprekonateľným spôsobom ukázať na Protokoloch sionských mudrcov, ktoré sú Židmi také nenávidené. Majú vychádzať z falzifikátu, ako do sveta neprestajne narieka „Frankfurter Zeitung“, čo je, samozrejme, najlepším dôkazom ich pravosti. To, čo mnoho Židov môže konať nevedomky, je tu vedome objasnené. A o to práve ide. Je úplne jedno, z akej židovskej hlavy toto odhalenie vyšlo, rozhodujúce je však to, že s desivým sebavedomím odkrývajú pravý charakter a činnosť židovského národa a vo svojich vnútorných súvislostiach vykladajú aj ich konečné ciele. Ich najlepšiu kritiku však tvorí skutočnosť. Kto si preverí historický vývoj posledných sto rokov z hľadiska tejto knihy, tomu bude hneď pochopiteľný krik židovskej tlače. Lebo ak sa jedného dňa stane táto kniha spoločným majetkom národa, židovské nebezpečenstvo sa bude môcť považovať za zažehnané“ (Hitler 1925/1943: 337, preklad autorka).

Vidíme tu opäť typ antisemitskej argumentácie, ktorá sa bude v súvislosti s *Protokolmi* opakovať mnohokrát – existencia dôkazov o falošnom pôvode *Protokolov*, resp. akákoľvek snaha o ich diskreditáciu je dôkazom strachu židovstva z odhalenia, a teda dôkazom ich pravosti. Podobná stratégia je uplatňovaná v konšpiračnom myslení všeobecne, umožňuje imunizovať prijímateľov týchto teórií voči iným názorom. Súčasťou nacistickej rasovej argumentácie je presvedčenie o tom, že Židia konajú v súlade s *Protokolmi* dokonca aj nevedomky, intuitívne, keďže vychádzajú z ich prirodzenej mentality.

Predstavitelia židovských menšín v Európe sa snažili brániť narastajúcemu vplyvu šírenia *Protokolov*. Spory o ich

pravosť vyústili do známeho súdneho procesu v Berne v rokoch 1933 – 1935, v ktorom bol radikálny pravicový Švajčiarsky národný front zažalovaný Švajčiarskou federáciou židovských komunít a Židovskou komunitou v Berne za rozširovanie antisemitskej propagandy (podrobnejšie o procese píše napr. Hagemester 2017). Ústredným bodom sporu bola autenticita textu *Protokolov*, teda či boli falzifikátom, či plagiátom (aká bola ich predloha), a či sú nemravnou literatúrou (Schundliteratur). Stanovisko obžaloby podporili expertízami A. Baumgarten (expert navrhnutý obhajobou) a C. A. Loosli (expert navrhnutý súdom), ktorí potvrdili, že *Protokoly* sú nielen falzifikátom, ale zároveň aj plagiátom Jolyho textu a že boli vytvorené na popud ruskej tajnej služby. Obhajobou poverený expert, U. Fleischhauer, zakladateľ antisemitsky orientovanej spravodajskej agentúry *Welt-Dienst*⁹ sa naopak snažil súd presvedčiť, že *Protokoly* sú pôvodným dielom židovskej proveniencie. Podobne ako Rosenberg, i on musel síce brať do úvahy existenciu Jolyho diela, ale interpretoval ju pomocou dezinformácií o Jolyho židovskom pôvode a členstve v slobodomurárskej lóži. Napríklad doklady o Jolyho kresťanskom pôvode boli pre neho paradoxne len ďalšími dôkazmi, že sa svoj židovský pôvod snažil zakryť. Fleischhauer podporil naratív, podľa ktorého sú argumenty poukazujúce na plagiátorstvo Jolyho diela nepodstatné, lebo v oboch prípadoch sú autormi Židia, a teda vychádzajú z rovnakého zdroja. Snahy vyhlásiť ich za podvrh sú pre neho dôkazom židovských obáv z prezradenia ich mocenských plánov. Naopak, dôkazom pravosti textu je podľa Fleischhauera to, že všetky hrôzy od prvej svetovej vojny boli realizáciou plánov opísaných tak v Jolyho *Dialó-*

goch, ako aj v *Protokoloch*. Tieto plány vníma ako ideológiu židovského národa a vyjadrenia ducha Židovstva, ktoré boli prostredníctvom textu *Protokolov* predložené „vybranému okruhu účastníkov I. bazilejského slobodomurárskeho kongresu“ (Fleischhauer 1935/1997: 20-37).

Verdikt súdu z mája 1935 dal za pravdu žalobcom. Potvrdil, že *Protokoly* boli podvrhom a plagiátom (Hagemester 2012: 171). Proces mal značný medzinárodný ohlas, avšak nepomohol vyriešiť rozkol, ktorý dodnes jestvuje medzi stúpencami a odporcami pravosti *Protokolov*. Napriek faktickému neúspechu Fleischhauerovej obhajoby na súdnom procese, ktorý vyplýval z nepodloženosti jeho analýz a materiálov, mu jeho vystúpenie prinieslo v antisemitských kruhoch popularitu a prispelo k rozšíreniu argumentácie v prospech údajnej autenticity *Protokolov*. V spolupráci s ďalším popredným antisemitom G. de Potterem vydal totiž tieto svoje analýzy v Nemecku formou knihy s názvom *Die echten Protokolle der Weisen von Zion* (Fleischhauer 1935/1997). Stali sa súčasťou nielen nacistickej, ale aj súčasnej antisystémovej (resp. antiliberálnej) argumentácie rôznej ideologickej proveniencie. V internetových diskusiách prebiehajúcich v slovenskom jazyku sa stretávame najmä s odkazmi na český preklad Fleischhauerovej knihy uvádzaný v tejto kapitole (Fleischhauer 1935/1997).

Protokoly sa na území Čiech a Slovenska pred druhou svetovou vojnou mohli šíriť vďaka českým prekladom V. Zábranského¹⁰ a F. Komrsku. Komrskova verzia *Protokolov* slúžila ako podklad ku slovenskému prekladu od J. Bílika Záhorského z roku 1939,¹¹ ktorý bol propagovaný C. Pokorným v časopise Hlinkovej gardy *Gardista* (Pokorný 1940a) a v publikácii

Židovstvo na Slovensku (Pokorný 1940b: 32-37). C. Pokorný predstavuje význam *Protokolov* v súlade s Rosenbergovou interpretáciou ako prejav mnohogenračných židovských snáh, teda ako

„mocné ohnivo vo veľkej reťazi židovského ducha. Myšlienky túžby, skúsenosti a snahy mnohých židovských pokolení sú na-shromaždené a spracované v tomto veľdiele židovského ducha“ (Pokorný 1940a).

V rozpore s realitou Pokorný tvrdí, že snahy o vyvrátenie pravosti *Protokolov* sa pre Židov vždy skončili „fiaskom“ a opakuje už známe tézy o „dôkazoch“ ich pravosti:

„Neúspech židovských snáh vyhlásiť toto tajné dielo za falzifikát ešte jasnejšie potvrdil jeho pravosť a vyvrátil rozličné pochybnosti. Nie sú to však len dôkazy o vzniku diela, či už kladné alebo záporné, ale obsah sám svedčí o tom, že ide tu o reálne podložený sústavný plán medzinárodného Židovstva na svetovú nadvládu... Mnohé udalosti v politickom živote Európy, predpovedané v „Protokoloch“, sa už uskutočnili. Gigantický zápas so svetovým židovstvom ešte trvá, ba práve v terajších časoch vyvrcholí. V boji je však užitočné a potrebné vedieť cieľ, plán a taktiku nepriateľa. To platí aj o tomto geniálnom, strategickom pláne židov na ovládanie sveta“ (Pokorný 1940a).

Obsah *Protokolov* bol podrobnejšie popísaný v článku „Protokoly a židovský program“ z 1. januára 1939, ktorého autorom bol Jozef Magala (1939: 6-7). Magala *Protokolmi* obhajuje plán úplnej eliminácie židovskej menšiny na Slovensku najmä v súvislosti s vtedy pripravovaným návrhom zákona

o tzv. numerus proportionalis (zásada percentuálneho pomeru) pre Židov na Slovensku:

„Židovstvo popiera prirodzené ich pravosť [...] Tieto kriky a toto zúrenie sú len dôkazom toho, že Juda sa cíti byť trafeným do živého, že sa zas podarilo odkryť jeho diabolské plány. I začal poháňať ohováračov pred súd – posledný proces bol v roku 1935 v Ženeve – ktoré pravoty, pravda, Juda vyhral, lebo jemu nemožno nič ‚dokázať‘. Ani evidentnú rituálnu vraždu, ani autorstvo Protokolov. Medzinárodný Žid pri takýchto procesoch spustí strašný alarm, hluč a krik, uvedie do pohybu svoju finančnú a politickú moc, zmobilizuje tajné organizácie, odstráni jemu neprajné osobnosti, a potom sa mu, pravda, nedá nič ‚dokázať‘ [...] Z celého procesu vytvorí sa bájka, legenda, a nikto z gójov nechce byť tak ‚nevzdelaný‘ a ‚naivný‘, že by ‚ešte v 20. stor. v niečo také‘ veril. (Porovnaj hilsneriádu!). Podobne sa má i vec s autenticitou Protokolov. Táto metóda boja dosvedčuje, že len talmudisti môžu byť ich pôvodcami“ (Magala 1939: 6).¹²

V použitej argumentácii nachádzame stratégie, ktoré majú za cieľ presvedčiť o existencii sprisahaní (pozri aj Panczová 2017):

- konšpirativistická argumentácia v kruhu: samotná snaha o protiargumentáciu je interpretovaná ako dôkaz o jestvovaní sprisahania;
- dôkaz cez analógie, pričom v tomto prípade je ako analógia využitá ďalšia neoverená antisemitská konšpiračná teória: tak ako Židia popierajú pravdivosť rituálnych vražd vrátane „hilsneriády“, tak popierajú pravosť *Protokolov*. Zároveň je tu zdôraznený typický pohľad skupinového

antagonizmu, keď členovia nepriateľskej skupiny vystupujú ako homogénna, jednotne zmýšľajúca a konajúca masa, symbolicky zosobnená výrazom „Juda“, „medzinárodný Žid“ a pod.

Úspešnosť vojnovnej propagandy bola závislá na udržaní viery v spravodlivý boj proti nepriateľom, kde hralo významné postavenie práve židobolševicko-slobodomurársko-židovské sprisahanie.¹³ Propaganda zdôrazňovala nielen údajnú nenávisť a pohrdanie Židov voči Gójom, ale vytvárala dokonca nové konšpiračné teórie o údajných vraždách ľudí, ktorých považovala za nebezpečných.

PROTOKOLY SIONSKÝCH MUDRCOV A SÚČASNOSŤ

V slovenskom (i českom) priestore je publikovanie *Protokolov* predmetom kontroverzných situácií. V socialistickom Československu sa v dôsledku ich poškvrnenia tragédiou holokaustu stratili z pultov kníhkupectiev, zo štátnej propagandy a možno aj z vedomia väčšej časti verejnosti. Nezabudlo sa však na ne úplne. O ich znovuvzkriesenie po revolúcii v novembri 1989 sa zaslúžila publikácia *Kniežatá zloby – Protokoly sionských mudrcov* (vydavateľstvo Agres 1991), ktorej autor vystupoval pod pseudonymom Robert Helebrandt. Skrýva sa pod ním pravdepodobne osoba dnes už zosnulého politického väzňa a disidenta z čias komunizmu Miroslava Dolejšího.¹⁴ Táto verzia koluje aj v elektronickej podobe na slovenských a českých antisystémových a konšpiračne ladených stránkach. V predhovore autor vyjadruje ľútosť, že mladé generácie Čechov a Slovákov dovedy nemali prístup k tomuto ústrednému dokumentu. Tvrdí, že ich program sa

zjavne naplňa prostredníctvom „medzinárodného židovstva“ (Helebrandt 1991). Vo svojej argumentácii sa nevyhýba ani údajom o Jolyho diele, ktorého analýzou bola zdiskreditovaná originalita a autenticita *Protokolov*. Pre autora však toto nevedie k záveru, že sú plagiátom, ale naopak, k utvrdeniu sa v kontinuite židovského, resp. sionistického sprisahania. Inšpiroval sa totiž aj argumentáciou antisemitských autorov (medzi nimi už spomínaného U. Fleischhauera), podľa ktorej bol M. Joly slobodomurár židovského pôvodu, ktorý v skutočnosti použil židovský program ako predlohu pre svoje *Dialógy* (Helebrandt 1991: 6, 11).

Protiváhou Helebrandtovej verzie sa v Československu stal český preklad textu poľského autora J. Tazbira, ktorý vyšiel v roku 1996 vo vydavateľstve Votobia ako úvod ku Komrskovmu reprintu *Protokolov*. Podľa predhovoru obsahuje vôbec prvý komentár k *Protokolom* publikovaný v češtine, ktorý jednoznačne spochybňuje ich autenticitu (mimochodom, to isté platí pre Tazbиров predhovor k poľskému prekladu z roku 1992 v Poľsku). Všimá si aj Helebrandtov text, pričom konštatuje, že podľa jeho vedomostí len v dvoch postkomunistických krajinách – v Poľsku a Československu – vyšiel oficiálne text *Protokolov*, ktorý sa otvorene vyjadruje v prospech ich pravdivosti (Tazbir 1996: 122).

V súčasnosti sa *Kniežatá zloby* šíria prostredníctvom internetu najmä na rôznych typoch antisystémových stránok, často spolu s inými titulmi (napríklad s *Genézou sionizmu* od K. Halbicha publikovanou v roku 1991, alebo s už zmienenými Fleischhauerovými *Pravými Protokolmi*). Iné zdieľajú starší preklad Bílika-Záhorského (napr. slovenská verzia neonacistickej stránky Der Stürmer).

Postoje voči pravdivosti *Protokolov* a autenticite ich pôvodu, ktoré ľudia vyjadrujú v diskusiách, možno roztriediť do troch základných skupín: a) autentický pôvod a pravdivý obsah, b) pochybný pôvod, ale pravdivý obsah, c) sfalšovaný pôvod a nepravdivý obsah.

Ako príklad možno uviesť recenzie písané verejnosťou na stránkach internetového obchodu vydavateľstva Martinus týkajúce sa Tazbirom komentovaného, a teda ich pravdivosť a autenticitu kritizujúceho reprintsu *Protokolov* (jednotlivé príspevky sú očíslované podľa poradia):

„17. 2. 2020

Dobrá blbosť. Recenzia musí mať aspoň 100 znakov ale ja netuším, čo by bolo ešte treba k znôške bludov v tejto knihe dodať. Nie je podstatná autenticita PSM, ale ich obsah a jeho porovnávanie so súčasným dianím v politike, médiách, kultúre.

29. 11. 2018

Satan Tazbir. Čítal som protokoly. Robert Helebrandt – Kniežatá Zloby 1991. Mnoho iných kníh.

JE TO PRAVDA. PROTOKOLY SA 100 ROKOV NAPĽŇAJÚ A KROK PO KROKU SYNOVIA IZRAELA SA BLÍŽIA KU SVETOVEJ VLÁDE. VEĎ SA POZRITE OKOLO SEBA!

22. 4. 2014

Táto kniha je bohužiaľ podvrh. Ak si do vyhľadávača dáte vyhľadať meno Maurice Joly tak sa dočítate, že je autorom istej knihy, ktorá sa stala základom pre tieto protokoly. A ak si pozriete dokumentárny film Protokoly sionských mudrcov (je dostupný v češtine), tak sa dozviete ešte viac.

15. 2. 2020

Kiež by bola podvrhom... Počas posledných 100 rokov, boli veľké kampane financované tými istými, ktorí túto knihu vytvorili

zato, že ide o klamstvo. Kiež by to klamstvo bolo. Realita však odhaľuje, že o podvrhu sa nedá diskutovať. Alebo áno – dá sa diskutovať skrze médiá, politikov, TV, rádio, noviny – ak ich dáme nabok, zostane nám hrozivá pravda. Protokoly sa napĺňajú pred našimi očami...

26. 5. 2016

Možná je kniha podvrh. Ale pokud vznikla pouze před víc jak 100 lety, jak vysvětlit, že popis postupů a praktik k ovládnutí světa sionisty je jak vystřižený z dnešní doby, jako by to byla reportáž o devalvaci školství, lžích veřejnoprávních médií, zavrnutí tradiční rodiny, národních států atd. atd.

17. 2. 2020

No... myslím, že konkrétne táto, ku ktorej sme písali recenziu zakázaná nie je :D Zakázaný je ten údajný „fejk“ ktorého sa tak moc boja :)

4. 2. 2009

Zaujímavé a aktuálne. Čítal som podobne zameranú knihu od Róberta Helebrandta pod názvom Kniežatá zloby (Bratislava 1991), vyjadrim teda iba svoj názor k téme, nie ku knihe Tazbira. Nachádzam historické paralely z nezávislých historických prameňov písomných, ústnych a osobných, ktoré môžu byť odpoveďou na otázku: prečo je a bol vo svete a na Slovensku antisemitizmus ako reakcia na politické, hospodárske a socialisticko komunistické a iné židovstvu blízke demagógie a voči iným národom často nerovné, neadekvátne neetické vyzdvihovanie židovskej kultúry, histórie, utrpenia a celej „lobby sionizmu“. V tejto súvislosti by sa mal prehodnotiť aj holokaust ako jeden z mnohých ľudsky rovnocenných holokaustov a genocíd páchaných vo svete a zvlášť jeho príčiny a dopady na židovské obyvateľstvo v slovenskom štáte. Jednoducho povedané: aký je

podiel židovského obyvateľstva a ich vodcov na vytvorení minimálne národného odporu veľkých skupín nielen slovenského obyvateľstva? Aká je súvislosť s prepojením na nemecké a ruské dejiny 1. a 2. sv. vojny? Akú úlohu zohrávajú novodobé dejiny Slovenska v prepojení na politiku a informačno bezpečnostné a ekonomické záujmy štátu Izrael? (prepojenia na izraelských expertov na hospodárskom ruínovaní Slovenska v špičkovom bankovníctve hľadaných v Nemecku) Čo robí informačná služba Slovenska a Izraela? Môžete sa prebudiť. Ďakujem. Čo z toho vyplýva pre kultúru a kvalitu života Slovákov?“ (Recenzia písaná verejnosťou [online].)

Ukážka obsahuje viacero stratégií legitimizácie pravdivosti *Protokolov*. Tazbir ako historik a aj vedecká analýza textu *Protokolov* predstavujú oficiálny, z hľadiska vedeckého aj legislatívneho legitímny postoj. Prvý diskusný príspevok však túto legitimitu odmieta s poukazom na realitu diania v politike, médiách a kultúre. Ďalší príspevok ho potvrdzuje, pričom autorita rešpektovaného historika Tazbira je popretá autoritou neznámeho autora (Helebrandta). Tretí komentár sa snaží narušiť konsenzus predošlých dvoch odkazom na Jolyho predlohu ako dôkaz neautenticity *Protokolov* – čo je argument, ktorý je súčasťou oficiálnej vedeckej interpretácie. Štvrtý príspevok však tento vedecký argument popiera jednak opakovaním dôkazu „realitou“ diania, ako aj pridaním sprisahaneckého motívu – dôkazy o tom, že sú *Protokoly* klamstvom, sú dôsledkom manipulácie židovských sprisahancov, ktorí majú vplyv na „médiá, politikov, TV, rádio, noviny“. Piaty komentár banalizuje dôkaz o *Protokolo*

ako plagiátu s moralizujúcim poukazom na realitu, ktorou je „devalvácia školstva, lži verejnoprávných médií, zavrhnutie tradičnej rodiny, národných štátov“. Posledný komentár naznačuje časté uplatnenie *Protokolov* v povojnovej relativizácii holokaustu spojenej so sionizmom. Tak, ako pôvodne slúžili v prospech legitimizácie perzekúcie Židov, po vojne sú využívané v rámci stratégie výmeny pozície agresora a obete (pozri aj Panczová 2019). Títo pritom v zmysle konšpiračných teórií predstavujú neustále hrozbu pre Slovensko prostredníctvom politiky štátu Izrael a jeho komplicov na Slovensku.

Podobná argumentácia je napríklad aj v diskusii pod video dokumentom, ktorý bol pravdepodobne zmienený v jednom z vyššie uvedených príspevkov. Na základe aktuálnych výskumov film pojednáva o *Protokolo*ch ako o antisemitskom manipulatívnom podvrhu z dielne ruskej tajnej služby, avšak diskutujúci s ním v drvivšej väčšine polemizovali (v diskusii bolo celkovo 121 komentárov, približne 80 % z nich malo protižidovský, protisionistický alebo všeobecne sprisahanecký charakter). Vybrané komentáre predstavujú paralely s tými typmi argumentácie, aké boli citované v predošlej ukážke:

„Pred 7 rokmi

\$ = ☆ = ♡

kapitalizmus aj komunizmus vytvorili zidia na zotrocenie narodov...

Pred 6 rokmi

Hrozná Židovina.

[...]

Pred 3 rokmi

Ach jo a já už myslel že to je dokument o těch spisech a to je zase židovská propaganda proti pravdě, panejo.

Pred 4 rokmi

Sionismus je židovský fašizmus proto byl OSN v roce 1977 zakázan. Jenže americký prezident Clinton pak v 90 letech zákaz zrušil, protože v USA je největší početná komunita židovská.

[...]

Pred 5 rokmi

Svetu vládne ten, o kom sa nesmie zle rozprávať... ;-)

[...]

Pred 6 rokmi

Když někdo volá po cenzuře, zákazu publikování nebo čtení čehokoliv, je to k zamyšlení. Nechci tyto totalitní praktiky – chci právo na vytvoření vlastního názoru!

Pred 5 rokmi

tento dokument, styl akym je natoceny, ton akym sa v nom rozprava len a len potvrdzuje pravost „protokolov“,

[...]

Pred 6 rokmi

Já nechápu, proč furt lidi řeší, jestli jsou nebo nejsou protokoly pravé. Důležité je, že byly napsány a že fungují. Pak je jedno, kdo je napsal. Protože, kdo jí čte, tak vidí, že co v ní bylo před sto lety popsáno, postupně se stalo. Protokoly sionských mudrců jsou tedy funkční návod, jak skrze jmnění získat despotickou moc nad světem. Zkuste si ty protokoly přečíst, jen za slovo žid si dosadte zbohatlík. a za slovo goín si dosadte občan. Pochopíte, v čem je problém

[...]

Pred 3 rokmi

Protokoly sionských mudrců vyjadřují „ducha doby– ducha mamonu“. Z mého pohledu je pak jedno, odkud pocházejí a kdo je vytvořil...

[...]

Pred 6 rokmi

Není podstatné jestli jsou nebo nejsou Protokoly padělek, ale že se jejich program naplňuje!!!“

Henry Ford 1920

Pred 3 rokmi

Je jedno, zda jsou prave, ci ne..... temer vse co je v nich napsano vidime vsude kolem v praxi.... hodne me „bavi,, jak ortodoxni krestane neakceptuji, ze rabi joshua (jezis kristus), byl rovnouzid....

Pred 6 rokmi

Zidy si povolal Hospodin skrze nez melo dosahnout odpusteni mnoho dalsich narodu. Misto toho zide zklamali a chovali se jako ...Hospodin k nim posilal proroky aby se vzpamatovali a hledeli konat to co jim bylo prikazano. Proroky zabili, tak Hospodin poslal Syna, ktery svou obeti mel sam spasit vsechny; zidy, nezidy. Nezapomente vsak ze vedle zidu co zatkli Jezise a nechali ho popravit Rimany byly cele zastupy jinych zidu, kteri sli za Jezisem. Proto at si protokoly a jine idee rikaj co chtej, ja se nenecham zvrtnout k nenavisti k zadnemu narodu. Jeden zid je zly a jiny zase skoro svaty....a tak je to vsude.“¹⁵

Ukázky z diskusie jednak opakujú stratégie zmienené v prvej ukážke, pričom ešte dôraznejšie sa tu stretávame s argumentáciou, že práve snaha poprieť pravosť *Protokolov* je dôkazom

o ich autenticite. Posledné vybrané príspevky odkazujú na tému kresťansko-židovských vzťahov. Táto téma ale býva v diskusiách pomerne zriedkavá, samozrejme, inak je to v prípade kresťanských diskusných fór, kde sa stáva centrálnym problémom. Tu sa diskusia o *Protokoloch* týka nielen legitimitnosti *Protokolov* z hľadiska ich autenticity alebo pravdivosti obsahu, ale aj z hľadiska postojov voči Židom a slobodomurárom ako ideologickým nepriateľom kresťanov. Nasledujúca ukážka je citáciou príspevkov z kresťanského diskusného fóra Areopag na stránke christnet.sk z roku 2007.¹⁶

„– Celý svet ovládajú slobodomurári, len pôsobia skryto. Stačí si prečítať Protokoly sionských mudrcov a každý pochopí ich taktiku. Hoci boli napísané myslím v 19. storočí, ale sú dnes tak aktuálne, sťahy boli písané dnes. A presne čo sa v nich píše – taktika slobodomurárov – sa dnes deje. Odporúčam všetkým, pochybujúcim sa otvoria oči. Slobodomurári sú nepriatelia Boha a kresťanov. Ich taktika spočíva v špinení cirkvi a kresťanov. Potrebujú zničiť cirkev, aby ľudia neverili v Boha a neriadili sa Božími príkazmi, aby ich potom ľahšie ovládli. Najrýchlejšie a najúčinnšie sa ovládnu davy, keď majú strach. A to sa deje dnes, stačí si zapnúť TV. Každý jeden politik na vysokom mieste, ktorý je žid (a myslím, že v každom štáte taký existuje aspoň 1, je členom tajných lóží slobodomurárov. Chcú ovládnuť svet a nastoliť nový svetový poriadok – v tomto má p. Selecký pravdu, ale nie len Selecký. Každý rozumný človek, ktorý má otvorené oči a v hrudi mu bije srdce pre Boha to musí cítiť a vidieť, tento fakt sa nedá prehliadnuť. Sú to úhlavní nepriatelia kresťanov.

– Myslim si, ze zidia sa do Slobodomurarskych lozi nedostanu, ale mozno sa mylim. Zidia totiž veria v Boha, Slobodomurari ho chcú zničiť.“

Vzhľadom na úlohu, akú *Protokoly* zohrali pri rozpútaní holokaustu, je ich zverejňovanie a komentovanie citlivou záležitosťou. Dôležitý je najmä spoločensko-politický kontext ich využitia. Napríklad v roku 2002 došlo k rozhorčenej medzinárodnej reakcii na dokument egyptskej satelitnej televízie vysielanej v mnohých arabských televíziách, v ktorom boli prítomné odkazy na *Protokoly*. V reakcii na kritiku, ktorá videla v dokumente protižidovské postoje, spoluautor scenára komentoval moment, kde jeden z arabských členov hnutia protibritského odporu našiel a preložil *Protokoly*. „Zistili, že množstvo vecí v tomto dokumente sa dialo v skutočnosti, či už boli napísané Židmi alebo nie.“ Seriál podľa neho rešpektuje judaizmus ako náboženstvo, kritizuje len sionistické hnutie (Wakin 2002).¹⁷

Na Slovensku sme boli v nedávnom období svedkami, že obsah *Protokolov* verejne podporovali osoby s jasne antisystémovo orientovanými politickými názormi. Príkladom je T. E. Rostas, šéfredaktor magazínu *Zem a vek*. Jeho článok *Klin Židov medzi Slovanmi* (Rostas 2017), so zrejším antisemitickým posolstvom, mal v roku 2019 dokonca súdnu dohru. Avšak už v článku „Vojny vedú médiá“ (v magazíne *Zem a vek*, december 2015, s. 4-8) aj prostredníctvom citácií textu *Protokolov*, autor dokladuje obraz nepretržitého a systematického sprisahania sionistov, ktoré sa prejavuje manipuláciou médií.

Pozornosť vzbudil aj rozhovor M. Kotlebu, predsedu Ľudovej strany Naše Slovensko, ktorý poskytol v roku 2017 v internetovom rádiu *Infovojna*. Na margo témy prerozdeľovania migrantov európskymi štátmi Kotleba označil nemeckú kancelárku A. Merkelovú za jedného z „hráčov“.

ktorí uskutočňujú plány vedúce k likvidácii Európy. Počas rozhovoru uviedol:

„Nechcem tu teraz nejako rozvádzať teórie o nejakých spiknutiach a podobných plánoch na likvidáciu Európy, o nejakých slobodomurárskych cieľoch, ale poviem to, znova to zopakujem, keď už je na to priestor, treba si prečítať takú zaujímavú knižku, volá sa Protokoly sionských mudrcov a tam, si myslím, že každý inteligentný človek nájde predobraz alebo plán, ako sa to bude vyvíjať a veľmi jednoducho bude vedieť porovnaním súčasného stavu a textu knižky porovnať alebo zistiť, že kde sa momentálne nachádzame a čo nás asi čaká. No a úlohou každého zodpovedného politika ale aj občana, normálne uvažujúceho, ktorému záleží na tradičných hodnotách, na svojich blízkyh, na svojom národe, je proste zabrániť tejto degradácii a likvidácii všetkého národného a kresťanského.“¹⁸

Reakciou zo strany mainstreamových médií boli kritické články, ktoré aj s odkazom na vedecké výskumy poukázali na nehodnovernosť *Protokolov* a na ich zneužívanie počas holokaustu (napr. Šnidl 2017, Hořka 2017, Chovanec 2017).

ZÁVER

V čase svojho vzniku *Protokoly sionských mudrcov* zhrnuli dovtedy len roztrúsené ponosy na fungovanie postfeudálnej modernej spoločnosti a našli im spoločného vinníka. Nachádzame tu (okrem iného) ozvenu obdobia zrodu osvietenstva spojeného so strachom z tajných spolkov šíriacich racionalizmus, humanizmus, sekularizáciu a rozvrat tradičnej spoločnosti od začiatku 18. storočia; obavy z násilností ako

politického vyústenia súperenia osvietenstva a feudalizmu vo Francúzskej revolúcii; kritiku raného kapitalizmu polovice 19. storočia ekonomicky vykorisťujúceho nižšie spoločenské vrstvy; kritiku nastupujúcej moci žurnalistiky, ktorá od konca 18. storočia začala plniť hlavnú mienkotvornú silu spoločnosti a i.

Mnohé z týchto strachov a pocitov krivdy vyjadrujú ich stúpenci, propagátori alebo nie úplne vyhranení „prítakávači“ aj v súčasnosti. Majú byť pre nich dokonalým opisom fungovania súčasnej, k dekadencii smerujúcej spoločnosti, manuálom pri nastoľovaní „nového svetového poriadku“, prípadne dôkazom démonického sprisahania tradičných židovsko-slobodomurárskych nepriateľov kresťanstva. Pri argumentácii *Protokolmi* sa pritom vo verejných diskusiách zväčša nestretneme s ich citáciami, diskutérom stačia všeobecné frázy, ktoré zdôrazňujú ich pravdivosť a odkazujú na cieľ židovských a slobodomurárskych sprisahancov ovládnuť svet. Pravdepodobne to môže potvrdzovať charakteristiku *Protokolov* ako príkladu diskurzívnej šifry, textu, ktorého názov je vo verejnom diskurze používaný v stereotypizovanej podobe na vyjadrenie určitého morálneho alebo ideologického postoja bez nutnosti oboznámenia sa s jeho skutočným obsahom (Horn 2012: 1-2). Podobne je to v prípade Biblie, Talmudu či Koránu, ktoré ľudia mnohokrát „poznajú“ aj v prípade, že ich reálny obsah nikdy neprečítali.

V diskusiách sa zriedkakedy rieši otázka, prečo by si úzka skupinka nadpriemerne prefíkaných svetovládco musela zapisovať svoju taktiku takým groteskne cynickým sebauvedčujúcim štýlom. Zdá sa, že ľudia dôverčiví voči predstave globálneho sprisahania bez výhrad zdieľajú ponúkanú

šancu na dôkaz, akokoľvek je pochybný jej pôvod. Dokonca, ako vidíme, sa v prípade *Protokolov* stalo klišé tvrdenie, že je jedno, kto za textom stojí, dôležité je, že zodpovedá „realite“ – svetonázorovým postojom svojich priaznivcov. Replikovanie argumentačných stratégií využívaných antisemitmi už v dobe ich vzniku, rezistencia voči historickým dôkazom o ich účelovo zmanipulovanom pôvode a konšpiračné uvažovanie, v ktorom sú protiargumenty paradoxne považované za dôkaz existencie sprisahania, sú dokladom o stále prítomnom diskurzívnom podhubí, ktoré je aj dnes pripravené akceptovať radikálne antisystémové ideológie. I keď táto kapitola je len malou sondou do tejto problematiky a neprináša kvantitatívne údaje, ktoré by zodpovedali otázku, aká časť verejnosti a v akej podobe prijíma ideologické posolstvo tohto falzifikátu, môže byť inšpiráciou pre uvažovanie o trvácnosti a odolnosti antisemitských nenávistných skupinových predsudkov.

Na záver si dovoľím osobnú poznámku:

Keď v 90. rokoch s návratom politickej slobody a publikovaním nového slovenského prekladu Protokolov od R. Helebrandta nabrali druhý dych nostalgické spomienky žijúcich pamätníkov slovenského štátu, práve Protokoly nadobudli v ich príbehoch aureolu vzácného prameňa poznania „skutočnej“ histórie a budúcnosti ľudstva. Bola som v tom čase ešte dieťa, nerozumela som úplne politickému kontextu, do akého boli tieto konšpiračné príbehy zasadené, no už vtedy som tušila, že tento spis je bránou do alternatívneho výkladu fungovania sveta: zakazovaného, ale o to vzácnejšieho pre tých, ktorí boli presvedčení, že o behu dejín vedia „viac“. Neskôr som si počúvajúc výklady

jeho nadšených stúpcov uvedomila, že Helebrandtovo dielko sa u mnohých stalo symbolom nádeje v návrat zlatého veku idealizovaného obrazu slovenského štátu a uznania jeho „hrdinu“, „mučeníka“ Jozefa Tisa. Stalo sa argumentom v často iracionálnom hľadaní obetného baránka v nepriateľských silách zvonku, ohrozujúcich slovenskú suverenitu. Po rozpade Československa v roku 1993 sa zdalo, že nacionalistické vášne ostanú vo väčšine prípadov len trápnu spomienkou na pubertálne obdobie budovania slobodnej spoločnosti, avšak zákutia antisystémových webových stránok a internetových diskusií sa stali plodným miestom ich ďalšieho života.

„NELZE VYHOVĚTI.“

Spoločenské dianie v rokoch 1938 – 1945
oči bratislavských Čechov

Daniel Luther

Vypracovať etnologické charakteristiky pôsobenia Čechov v Bratislave v období prvej polovice 20. storočia si vyžaduje viacero prístupov k tejto rozporuplnej a z historického aj etnologického hľadiska náročnej problematike.

V tejto kapitole som sa zamerail na sledovanie súvislosti medzi spoločným vnímaním česko-slovenských dejín a národnými odlišnosťami v chápaní spoločenských procesov v etape vyhlásenia autonómie Slovenska a rozpadu Česko-slovenska po marci 1939. Objektom môjho výskumného záujmu bola súčasná komunita Čechov v Bratislave, ktorá sa vo svojom hodnotení niektorých historických období mohla buď prekryvať so „slovenskými“ oficiálnymi interpretáciami, alebo viac či menej sa od nich odlišovať. Už v predchádzajúcich výskumoch sa preukázalo, že etnická a národná (štátna) príslušnosť najmä v zlomových obdobiach 20. storočia tvorila dôležitú súčasť osobnostných aj skupinových identít. Takto vymedzenú problematiku bolo potrebné podrobnejšie skú-

mať viacerými metódami, ktoré zohľadňujú časový odstup od spomínaného obdobia.

Pri zhromažďovaní výskumných materiálov som postupoval etapovite od excerpcie pramenných a archívnych fondov po výskum súčasnej českej komunity v prostredí Bratislavy.¹⁹ Zaujímala ma história Čechov (označujem tak aj Moravanov a Slezanov) na území Slovenska, ale hlavne česko-slovenských vzťahov jednak pred rokom 1938, najmä však v rokoch 1938 – 1944 (ukončenie vysťahovania Čechov zo Slovenska). Tieto historické procesy sú predmetom viacerých publikácií aj menších prác z viacerých spoločenskovedných odborov. Sústredil som sa na príspevky, ktoré sa týkajú Bratislavy a zameriavajú sa na spoločenské súvislosti pôsobenia Čechov na Slovensku. Mnoho informácií poskytuje dobová tlač, ale tiež memoárové práce aktérov spoločenských dejov v prvej polovici 20. storočia v prostredí Bratislavy. Zdrojom poznatkov sú aj spomienky súčasníkov, publikované alebo zaznamenané najrôznejšou formou (v rámci cielených rozhovorov, v súčasnej tlači, tematických zborníkoch, filmových dokumentoch, internetovej sieti a pod.). V prostredí českej komunity bolo potrebné realizovať nielen tematicky členený anketový výskum, ale aj rozhovory s cieľom zistiť vedomosti a názory o histórii Čechov v Bratislave a na Slovensku.

Česká menšina na Slovensku mala podľa sčítania ľudu v roku 1991 zázemie vyše 57 tisíc občanov SR, hlásiacich sa k českej (51 293), moravskej a sliezskej národnosti (6361). V roku 2011 sa prihlásilo spolu 30 367 ľudí, čo znamená úbytok, predpokladám, že prevažne z dôvodu odsťahovania. V čase výskumu sa v Bratislave hlásilo k českej národnosti 8598 obyvateľov. K týmto údajom treba poznamenať, že väčšinu

občanov českej národnosti tvorili ľudia, ktorí sa na Slovensko prisťahovali z pracovných alebo osobných dôvodov po druhej svetovej vojne a ich potomkovia. Najnovšie údaje o ich počte na Slovensku zatiaľ nie sú k dispozícii.

K postojom českej komunity na Slovensku o otázkach identity vypovedajú ich sumárne hodnotenia:

„Ne malý počet našich krajanů se však může skrývat ve statistické skupině označené slůvkem nezjištění, případně jiní. Jsou to ti, kteří z různých důvodů národnost neuvedli, nebo naopak tvrdohlavě prohlašují československou (valašskou, „krušnohorec“, a pod.)... I nejnovější statistika potvrdila, že rozptýlení obyvatel české národnosti je poměrně rovnoměrné po celém území Slovenska a pouze ve třech okresech (Skalica, Bratislava I. a Bratislava III.) převyšuje podíl obyvatel české národnosti dvě procenta... v zásadě platí pravidlo: čím větší město, tím více v něm žije Čechů a Moravanů.“²⁰

Od rozdelenia Československa 1. 1. 1993 sa Česi na Slovensku ocitli v situácii, keď sa museli vyrovnat so stratou spoločnej vlasti, predovšetkým však s prechodom z pozície početne hegemonného národa do pozície až tretej etnickej minority. U mnohých bolo potrebné prehodnotiť význam vžitej základnej československej identity. Rozhodnúť sa medzi opustením identity podľa rodinnej tradície alebo rodnej krajiny (u presťahovaných), medzi občianstvom českým alebo slovenským. Mnohí pocítili od okolia novú „rolu cudzinca“ alebo sa sami takto vedome či podvedome posudzovali a oddeľovali. Sprievodnými javmi boli aj narušené rodinné vzťahy, existenčné problémy a zvýšená citlivosť na krivdy: „příslušník menšinového národa mívá tendenci

vidět úmyslné křivdy i tam, kde se nedějí“ (Majtánová 1999: nečíslované). Vznikali tak nové rozmery personálnych identít, ku ktorým navyše pribudla možnosť zaradiť sa a aktívne pôsobiť ako člen národnostnej menšiny, teda prijať pre nich nezvyklú kolektívnu identitu:

„Před zánikem Československa nebyli Češi žijící na Slovensku nikdy v postavení menšiny, česká komunita nikdy nebyla organizována, neexistovaly bariéry, které by ji dělily od většinového národa ani od rodné země. Za svou vlast pokládali celou Československou republiku, tedy i území na východ od řeky Moravy“ (Majtánová 1999: nečíslované).

Osobitým problémom bola spoločná história Čechov a Slovákov, ktorá do značnej miery ovplyvňovala hodnotenia aktu rozdelenia republiky v roku 1993 a postoje k novej identite občana s menšinovým statusom: slovenská (v Čechách) a česká menšina na Slovensku

„vznikly za neobvyklých podmínek a jejich charakteristické znaky jsou pro menšiny v běžném slova smyslu atypické. Vyplynávají ze vztahu obou národů před vznikem, během existence i po zániku společného státu, přičemž jeho vznik a zánik se v relativně krátké době sedmdesáti let zopakoval dvakrát“ (Majtánová 1999).

V tomto zmysle sa zameriavam na názory českej spolkovej komunity v Bratislave. Dôležitú úlohu tu zohrali vžitá etnická a národná identita alebo ich premeny. Vyjadrujú stotožnenie s rodinnými koreňmi a prihlásenie sa k politickému útvaru, ktoré dané etnikum považuje za svoju domovinu. V personálnych výpovediach bol zrejmy vplyv individuál-

Jediný bratislavský most cez Dunaj tvoril prísne stráženú štátnu hranicu s Maďarskom, 1919. Archív Petra Salnera

Príchod československej vlády do Bratislavy 4. februára 1919. Archív Petra Salnera

nych aj skupinových hodnotových orientácií, kvality historického vedomia a precitovanie postavenia Čechov na Slovensku prostredníctvom rodinných tradícií.

Hlavnými výskumnými metódami boli anketový výskum a osobné rozhovory. Z praktických dôvodov som ich realizoval medzi členmi bratislavskej pobočky Spolku Čechov na Slovensku, ktorá mala v dobe výskumu vyše 600 členov (v rokoch 2004 – 2005). Na podujatiach a aktivitách rôzneho druhu sa striedavo zúčastňovalo do sto ľudí. Vydávali mesačník Česká beseda, ktorého jedným z cieľov bolo udržiavať českú identitu aj v ďalších generáciách. V kultúrnej a spoločenskej oblasti sa opierali o štandardné spolkové aktivity (koncerty, autorské večery, literárne a dramatické podujatia, folklórne predstavenia, výstavy, vzdelávacie aktivity, zájazdy do Čiech, turistické akcie, plesy). Podujatia sa vtedy uskutočňovali najmä v Českom centre na Hviezdoslavovom námestí, v súčasnosti v budove Csemadoku na Námestí 1. mája. V Bratislave pôsobil aj Miestny klub občanov ČR a dlhú tradíciu má Slovácký krúžek, ktorý bol založený v roku 1922. Pôsobí dodnes s upraveným názvom Slovácký krúžek a Skaličané v Bratislave. V tomto prostredí bol realizovaný anketový výskum²¹ a rozhovory s dobrovoľnými respondentmi.

Pár dôležitých poznámok k respondentom anketového výskumu. Ako som už spomenul, väčšinu tvorili povojnoví prisídlenci z českej časti republiky. Menšiu skupinu tvorili ľudia s rodinnou tradíciou prvo-republikových prisťahovalcov:

„Moja matka, českej národnosti, prišla na Slovensko za prácou a vybudovať republiku. Tu sa zoznámila s mojím otcom, za ktorého sa vydala. Všetci členovia našej rodiny (rodičia, môj brat aj ja) sme sa cítili Čechoslovákmi. Nakoľko som sa narodila na

území Českej republiky, matka bola Češka a moja materinská reč je česká, hlásim sa k českej národnosti“ (nar. pred 1945).

Takéto skúsenosti a postoje mohli vplývať na interpretáciu dejinných udalostí.

VÝCHODISKÁ

V období pred prvou svetovou vojnou žilo vo vtedajšom Prešporku málo obyvateľov českej národnosti, takže „v štatistikách mestského obyvateľstva mali mizivý podiel“ (Hallon 2011: 179). Tento stav sa radikálne zmenil po vzniku Československej republiky, kedy sa „český živel Bratislavy stal katalyzátorom budovania národného štátu Čechov a Slovákov a napomohol emancipácii slovenského národa. Túto úlohu plnil najmenej do konca 20. rokov“ (Hallon 2011: 179). Ich prítomnosť bola dôležitá, pretože „približne do roku 1921 tisíce Čechov napomohli v Bratislave zorganizovať štátnu správu, vojenstvo, políciu, žandárstvo, súdnictvo, základné a stredné školstvo, ako aj založiť slovenskú univerzitu, národné divadlo, múzeá, viacero ďalších inštitúcií, spolkov a korporácií. Otvárali sa pobočky českých bánk, spoločností, pribúdali české živnosti a reštaurácie. Podľa výsledkov sčítania ľudu v roku 1930 sa v Bratislave prihlásilo k československej národnosti 60 013 obyvateľov, z toho bolo 25 177 Čechov“ (Hromádka 1933: 193). Na prelome 20. – 30. rokov 20. storočia sa však situácia začala meniť. Vyrástla nová generácia slovenskej inteligencie, ktorá v dôsledku prítomnosti početnej skupiny českých obyvateľov mala často problém nájsť primerané uplatnenie v profesionálnom

Prezident Masaryk na ceste do Národného divadla v Bratislave, 1921.
Archív Petra Salnera

a spoločenskom živote. Výsledkom bolo narastajúce napätie vo vzájomných vzťahoch. Podľa Ľ. Hallona po roku 1935 boli protičeské akcie na dennom poriadku a viacerí českí obyvatelia sa rozhodli opustiť mesto i Slovensko (Hallon 2011: 189). O tom však podrobnejšie neskôr.

Zásadný obrat vo vzťahu k Čechom na Slovensku prinieslo politické vyhlásenie autonómie 6. októbra 1938. V tomto období ostávali síce Čechom všetky občianske práva, avšak vnímali verejné stanoviská rozhodujúcich politických síl a mali aj osobné skúsenosti, z čoho usudzovali, že sú na Slovensku

len trpení. Do konca decembra klesol ich počet na 21 tisíc. Podľa legislatívy prijatej po 14. marci 1939 získali občianstvo len osoby s domovským právom, teda s povolením pobytu a platným pasom nového štátu. V praxi to znamenalo, že takmer všetci Česi sa zrazu stali cudzincami a nemohli vykonávať štátnu službu (Hallon 2011: 189-190).

Podobnú, hoci v konečnom dôsledku ani zďaleka nie tak drastickú skúsenosť, získali občania českej národnosti po rozdelení Československa. Rozhodovali sa medzi teritoriálnou príslušnosťou svojho vtedy aktuálneho bydliska, rodiska, etnickým pôvodom rodičov, rešpektovaním materinského jazyka ako presnejšieho identifikátora národnej príslušnosti, ale tiež z iných podnetov, napr. citových, rodinných väzieb, tradovaných či získaných historických vedomostí a pod. Rozdiel medzi identitou etnickou a národnou spočíva zjednodušene v tom, že kým etnická identita má znaky individuálnej identifikácie (rodný jazyk ako východiskový pocit), národná identita sa zakladá na prihlásení k štátnemu útvaru. V prípade českých občanov na Slovensku po roku 1993, keď vznikla samostatná Slovenská republika, to nebolo také jednoduché. Národnostne sa cítili ako Česi, ktorí dovtedy žili na Slovensku v spoločnom štáte, ale stratili príslušnosť k vlasti svojich predkov. Z mnohých vyjadrení o postavení Čecha či Česky na Slovensku v rámci bývalej spoločnej vlasti vyberáme zovšeobecňujúce hodnotenia M. Majtánovej (1999):

„Češi, kteří na Slovensku trvale žili, se na Slovensku cítili být doma – doma ve své zemi, ve své vlasti. Samozřejmě k tomuto pocitu přispívaly kromě existence centrálních politických, státních a dalších orgánů i dvoujazyčná celostátní televize, rozhlas,

snadná možnosť kúpe českého denného tisku, rovnosť v pracovných možnostiach i zažatiach, smiešané podniky a inštitúcie.“

Názory českých spoluobčanov na vývoj slovenskej spoločnosti sa po roku 1993 pomerne často opierali o historické príklady a skúsenosti. V rôznych formách deklarovali mýtus „starých zlatých čias“ demokratického medzivojnového Československa, v ktorých sa dalo udržiavať etnické vzťahy na prijateľnej úrovni:

„V Bratislave za 1. republiky žili Slováci, Česi, Nemci, Maďari, židia, kresťania spoločne v mieri a pokoji až do doby, keď ich rozoštvá Tuka a Tiso a Karmazin“ (žena, nar. pred 1945).

Spomienky na konflikty, ktoré sa udiali v spoločnej republike, ovplyvňovali vzťahy a postoje k spoločenskému prostrediu:

„Na Slovensko jsem přišla z Moravy v r. 1952 jako studentka, tu jsem se vdala za Slováka. Evangelická část jeho rodiny mě přijala bez výhrad, katolická jako vychytralou Češku, až po létech. Problémy v zaměstnání jsem neměla, ani s okolím. Pragocentrismus jsem pocítovala stejně jako Slováci. No po roku 1989, kdy se začaly objevovat protičeské nálady, připomínající mi nástup fašismu doma, jsem začala mluvit jen česky, abych psychicky vydržela a neodešla. Byly i neurvalé, hrubé, emotivní útoky na mou osobu ze strany slovenských národů. Jen kvůli řeči a národnosti, kterou jsem představovala“ (žena, nar. pred 1945).

Ukázalo sa, že v prelomových obdobiach, keď obvykle dochádza k napätiam v medziľudských vzťahoch, je historická pamäť dôležitou zložkou vedomia.

SPOMIENKY NA PROTIČESKÚ PROPAGANDU PRED UZÁKONENÍM AUTONÓMIE SLOVENSKA

Pred rokom 1938, keď bola uzákonená autonómia Slovenskej republiky v rámci Československa, boli vzťahy medzi Čechmi a Slovákmí súčasťou politického zápasu medzi pro-slovenskými a pro-československými stranami. Samozrejme, že dôsledky sa najviac dotýkali Čechov pôsobiacich na Slovensku, lebo oni boli podporovaní českou politikou a terčom kritiky zo strany hlavne Slovenskej ľudovej strany Andreja Hlinku.

Protičeská propaganda bola v hlavných témach zaznamenaná v anketových otázkach. Prieskum ukázal takúto názorovú škálu: sociálno-ekonomické znevýhodňovanie Slovenska, nespravodlivé obsadzovanie miest Čechmi aj v čase, keď už boli k dispozícii slovenskí odborníci a s tým súvisiace slabé pracovné možnosti Slovákov, rast chudoby, závisť voči Čechom (38 %), politická požiadavka autonómie (35 %), ateizmus Čechov, ohrozenie jazyka a viery (23 %), neviem, iná odpoveď (4 %). Z mojich poznatkov z historickej literatúry a skúmania dobových dokumentov a tlače vyplýva, že uvedené postoje respondentov boli korektné.

Na vysvetlenie uveďme, že časť týchto problémov vo vzájomných vzťahoch má pôvod v protičeskej propagande, ktorú časť politického spektra viedla už v čase vzniku ČSR. Podľa dobových správ bola protičeská propaganda platená a organizovaná z Budapešti. Ťažko sa bránili proti hlavnému tvrdeniu, ktoré prekrúcalo české tradície a ignorovalo moravské (kresťanské), že Česi prišli zobrať Slovákom reč a vieru a že sú „neznabohovia“. Problém „reči“ bol zjavne zneužitý (nemali možnosť vedieť po slovensky), ale citlivý problém

„viery“ účelovo spojil etnicitu s českými racionalistickými prúdmi.

Prvý organizovaný presun českého obyvateľstva na Slovensko sa začal v roku 1918, keď bolo potrebné prebudovať celú štátnu správu Slovenska a zabezpečiť vojenskú a policajnú ochranu nadobudnutého bývalého uhorského územia. Slovensko urýchlene potrebovalo vojakov a policajtov (četníkov), štátnych úradníkov, železničiarov, poštarov, colníkov, učiteľov, lekárov atď. Hľadali sa ľudia na pozície, kde sa vyžadovala znalosť štátneho jazyka (čeština a slovenčina), vernosť k republike, spoľahlivosť, odborná kvalifikácia, stredný alebo vyšší stupeň vzdelania, a takých bolo málo. Vavro Šrobár, vtedajší minister pre správu Slovenska, uvádza, že v roku 1919 bolo na území Slovenska asi 1200 slovensky cítiacich vzdelaných ľudí, z ktorých však väčšina uprednostnila výnosnejšie zamestnanie v súkromnej sfére alebo samostatné podnikanie (podľa Matula 2006: 26). Nájsť nových ľudí na uvoľnené miesta alebo nahradiť nespoľahlivých bez českej pomoci nebolo možné. Anton Štefánek v pripomienke zásluh Vavra Šrobára upozornil: „postaral sa, aby do každého úradu na Slovensku sa dostal republike verný Slovák alebo Čech“ s dodatkom, že „právom nedôveroval zmaďarizovaným Slovákom“ (Štefánek 1937: 460).

V etnicky pomerne liberálnej Bratislave bola situácia ešte komplikovanejšia, pretože tam ovládali tieto posty zväčša ľudia hlásiaci sa k maďarskej národnosti. Z 2064 zamestnancov vo verejnej a štátnej správe v roku 1910 iba 56 priznalo štatisticky zisťovanú tzv. obcovaciu reč slovenčinu, aj to len v nižších pozíciách (Svetoň 1948: 273). Situácia sa (aj z nedo-

Pochod Hlinkovej mládeže... a pochod žien.
Slovenský národný archív – fotoarchív STK

statku iných možností) riešila tak, že dôležité miesta v štátnej správe sa obsadzovali českými uchádzačmi. V prvom období to bolo s vďačnosťou prijímané a politicky akceptované, ale v Slovenskej ľudovej strane Andreja Hlinku s výhradou, že českí pracovníci obsadzujú aj miesta, na ktoré sú aj domáci uchádzači, a teda nie sú potrební.

Nová generácia slovenskej inteligencie, vychovaná československým školstvom, vyrástla na začiatku 30. rokov 20. storočia. Dôvera v československú jednotu sa strácala pri hľadaní práce: „Mladí inteligenti našli všade dvere pozatvárané a na ich žiadosti o miesta bolo odpovedané: Nelze vyhověti“ (Politika 1932/18: 229). Josef Jirásek spomína, že zamestnávanie mladej slovenskej inteligencie bol v krízových časoch veľký problém. Väčšinu vedúcich miest zastávali Česi a ambiciózní slovenskí uchádzači v tom videli prekážku svojho uplatnenia. V tomto kontexte podľa neho už vtedy vzniklo heslo „Všetci Česi přeč!“ (Jirásek 1947: 101). Mladí zástupcovia všetkých hlavných politických prúdov, nespokojní s politickými a spoločenskými pomermi, usporiadali tzv. I. zjazd mladej slovenskej inteligencie v Trenčianskych Tepliciach (25. – 26. 6. 1931). V záveroch sa sformulovali požiadavky prednostného zamestnávania Slovákov, používania slovenského jazyka na úradoch a vo výučbe, uznania Slovákov za samostatný národ, odmietnutie čechoslovakizmu, splnenia Pittsburskej dohody, a teda autonómie Slovenska.

Hlavným problémom, ktorý v období počas a po hospodárskej kríze viedol k opakovaným česko-slovenským sporom, teda bolo zamestnávanie českých pracovníkov na Slovensku na základe rozhodnutí vydaných v Prahe. Tento problém som zaradil do ankety. Českí obyvatelia Bratislavy

sa vyjadrili pomerne triezvo: bolo to potrebné iba v prvom období ČSR (65 %); bolo to potrebné počas celého obdobia ČSR (31 %); nebolo to potrebné vôbec (4 %). Podľa mojich poznatkov názor, že to bolo potrebné počas celého obdobia, nemá opodstatnenie.

Z ankety tiež vyplýva, že českí občania Bratislavy v ďalšej otázke uprednostnili z piatich možných odpovedí²² dva dôvody protičeských nálad. V prvom rade to bolo vnímanie nadvlády Čechov na Slovensku, resp. pražský centralizmus (47 %) a (v miere trochu menšej) zaberanie pracovných miest na Slovensku (33 %). Ostatné možnosti mali slabšiu odozvu u respondentov: povýšenie, neznalosť jazyka a prostredia (15 %), hospodárske využívanie Slovenska (3 %), vnucovanie českej kultúry ako vzoru, tzv. kulturtrégerstvo (2 %). V prvých dvoch otázkach možno hovoriť o správnom posúdení, ale v hospodárskom využívaní Slovenska to bolo zrejme pre neznalosť faktov nepresné.²³ Spomeňme len rozhodnutie presťahovať časť priemyselného zariadenia zo Slovenska do Čiech v rámci zámeru, že Slovensko bude prevažne poľnohospodárskym zázemím republiky (Lipták 2000).

Zvyšné otázky sa týkali správania českých občanov na Slovensku, ktoré v rokoch hospodárskeho úpadku bolo taktiež terčom kritiky. Vtedajšie postoje sformuloval inak oddaný zástanca čs. jednoty Karol Medvecký:

„Okrem nábožensko-mravného rozvratu niektorí Česi priniesli na Slovensko svoje domáce stranícke vášne, bezduchý byrokratizmus, protekcionárstvo svojich, neskrotený egoizmus, čechizačné náklonnosti, kulturtrégerstvo, čo zasa hungaristicky naladené živly výdatne využili na diskreditovanie československej zhody“ (Medvecký 1931: 375).

K poznaniu názorov respondentov o vtedajšej pozícii Čechov na Slovensku slúžila aj otázka, či bolo správne požadovať, aby v školách a štátnych zariadeniach sa používal výhradne slovenský jazyk. Akcia s názvom „Na Slovensku po slovensky“ bola podľa dobových dokladov mierená hlavne proti českým úradníkom, učiteľom a profesorom bratislavskej univerzity. Začali ju bratislavskí vysokoškoláci v októbri 1937 a žiadali, aby sa toto pravidlo zaviedlo na celom území Slovenska. Bola to požiadavka, ktorá sa týkala veľkého počtu českých rodín. Jeden z nich opísal dôsledky protičeskej agitácie takto:

„měli jsme chvíle smutné, když akademická mládež pod okny křičela von s Úlehlem a když jsme v trojstupech, sražených před gymnásiem, poznávali plno známých tváří... kamarádů a přítelkyní našich dětí, jimž jsme vždy ochotně otevírali svůj bratislavský byt“ (Matula 2006: 116-117).

Okrem toho, že sa akcia netýkala nemeckých a maďarských zamestnancov, nemala žiadny právny podklad. Veď v republike boli podľa ústavy český a slovenský jazyk rovnocenné na celom území.

Českí univerzitní profesori v Bratislave tiež nepovažovali požiadavku za oprávnenú. Český jazyk bol súčasťou ich identity a jeho používanie zdôvodňovali tým, že pôsobia na území spoločného štátu, hovoria štátnym, študentom zrozumiteľným jazykom a odbornú kvalitu vedia najlepšie prezentovať v rodnom jazyku. Nacionálne orientovaní slovenskí študenti z českých prednášok demonštratívne odchádzali. Protesty sa po týždni preniesli do ulíc, kde proti nim zasiahlo četníctvo (Arpáš 2011: 84 a n.). Protesty študentov boli márne, nič sa nezmenilo.

V čase akcie „Na Slovensku po slovensky“ bol medzi bratislavskými študentmi rozmanitý postoj k jazykovej otázke. Vo výskume literárneho historika a germanistu Jozefa Tancera o jazykových pomeroch v medzivojnovnej Bratislave vypovedali pamätníci tých čias. Ich postoje k Čechom a českému jazyku napovedajú, že napríklad pre maďarských rodákov bola čeština cudzia, ale ku koncu novej republiky už chápali aj rozdiely proti slovenčine: „A Česi si zaujímavým spôsobom ponechali svoj jazyk. Nehovorili po slovensky, ale zásadne po česky.“ Nemeckí pamätníci zdôrazňovali prostredie, v ktorom vyrastali:

„Otec bol štátny zamestnanec a bývali sme v dome, kde boli samí českí úradníci. No a ich deti sa asimilovali, už nehovorili po česky, ale po slovensky, takže ja som vyrástol vlastne v spoločnosti týchto slovenských deciek, slovenčina mi bola úplne bežná.“ A zo slovenskej strany sa vyskytol výrok: **„Boli sme zmiešaná trieda, veľa Židov, Čechov, dvaja Maďari. Ale nikdy sa nikto s nikým nehádal kvôli politike. Vládla medzi nami veľká súdržnosť“** (Tancer 2016: 22, 194, 111).

Zdalo by sa, že medzietnické vzťahy neboli v každodennom živote mládeže rozhodujúcim faktorom.

Ale medzi českou mládežou v Bratislave boli aj iné skúsenosti, ktoré opísala dcéra lekára, ktorá chodila do slovenskej školy:

„Měla jsem na kabátě plechovýho lvíčka českýho, takovej špendlík, a to mně dycky kluci chtěli utrhnout, ale já sem se s nima rvala. Ale to už bylo na gymnáziu, to nebylo na té obecné škole, tam to bylo jaksi klidnější, ale na gymnáziu už byli děcka z různých oblastí, a tak tam byli taky taková rváči, ale já sem se nedala, já sem se dycky bránila. No vyvstala tam teda hrozná

nenávisť Slovákov k Čechům, už se to projevovalo tak mezi lidma, víš, dost. Tatínek mně řekl, ať toho lvíčka radši nenosím...” (Pospíšilová 2018: 325).

ZAČIATKY KONCA ČESKEJ PRÍTOMNOSTI V BRATISLAVE

V čase hospodárskej krízy na začiatku 30. rokov 20. storočia už vyrástla nová vzdelaná slovenská generácia, ktorá sa nestotožnila s koncepciou československej národnej jednoty. Dôvera v túto myšlienku sa strácala pri hľadaní práce: „Mladí inteligenti našli všade dvere pozatvárané a na ich žiadosti o miesta bolo odpovedané: Nelze vyhověti“ (Politika 1932/18: 229; Rázus 1937: 2). Josef Jirásek spomína, že zamestnávanie mladých absolventov štúdia bol naozaj problém. Väčšinu vedúcich miest zastávali Česi a ambiciózni slovenskí uchádzači v tom videli prekážku. V tomto kontexte podľa neho vzniklo heslo: Všetci Česi přeč! (Jirásek 1947: 101). Mladí zástupcovia všetkých hlavných politických prúdov, nespokojní s politickými a spoločenskými pomermi, usporiadali z tohto dôvodu I. zjazd mladej slovenskej inteligencie v Trenčianskych Tepliciach (25. – 26. 6. 1931). „Od teplického zjazdu badať na českej strane zvýšenú pozornosť o otázku pomeru česko-slovenského. Táto otázka, tak sa zdá, nebola pre nich donedávna žiadnym problémom, akoby vôbec nebola jestvovala“, píše sa v tlači (Politika 1932/20: 253).

Začala sa verejná polemika o príčinách česko-slovenských sporov a politickej situácie na Slovensku, ktorým sa začalo hovoriť „slovenská otázka“. Názory z českého prostredia k vývinu na Slovensku zovšeobecnil L. Štrunc:

„Převážná většina širší české veřejnosti vidí v tom, co se stalo a co se děje, hrubý nevděk a výsledky zločinné agitace, takže považuje za jediné správné použít na Slovensku nejostřejších opatření správních a policejních.“ A ďalej píše: „V čem se však diametrálně rozcházíme a kde nikdy Češi nezmění své

Slávnostné defilé Hlinkovej mládeže pred tržnicou, august 1939.
Slovenský národný archív – fotoarchív STK

ideologie, je otázka národní jednoty... Češi nikdy nemohou uznáti Slováky za samostatní národní jednotku, poněvadž by to znamenalo veliké oslabení československého státu navenek“ (Štrunc 1933: 216, 217).

Vrátme sa však k poznatku, že jedným zo spoločensky akceptovaných dôvodov protičeského ťaženia na Slovensku bol „pražský centralizmus“, čo bol zhutnený výraz pre spôsob riadenia štátu, hospodársku stratégiu, personálnu politiku a z toho všetkého vyplývajúcu neochotu českých politických síl priznať Slovensku právo na autonómiu. Oproti tomu bol argument, ku ktorému svojím spôsobom prispeli americkí Slováci. Na preplnenom najväčšom námestí v Bratislave²⁴ ukázali v prítomnosti A. Hlinku originálny dokument Pittsburskej dohody z roku 1918, v ktorej T. G. Masaryk potvrdil prísľub autonómneho postavenia Slovenska (Arpáš 2011: 106 a n.). Bol to argument, ktorý, ako to vnímali českí obyvatelia, otravoval česko-slovenské vzťahy od vzniku republiky: „Celých 20 rokov se neustále opakovalo heslo: Chce-me autonomii, splňte Pittsburgskou dohodu“, píše J. Jirásek. Túto politickú požiadavku môžeme priblížiť publikovaným citátom v stránickej tlači Hlinkovej slovenskej ľudovej strane (HSLS):

„Pomaly zlyhávají pražským centralistom všetky argumenty proti svätým a neodškriepiteľným právam Slováků. Slovo autonómia už prestalo byť strašákom, závaznost Pittsburskej dohody nemožno už vyvrátiť...“ (Slovák 1938: 3).

V propagandisticky aj spoločensky nepriaznivej situácii sa mnoho Čechov rozhodlo „preventívne“ opustiť Slovensko.

Podľa sčítaní obyvateľstva v rokoch 1930 a 1938 ubudlo až 44,2-tisíc, resp. 28-tisíc Čechov. Tento číselný rozdiel spočíva v tom, že celkový počet 93,7-tisíc Čechov v roku 1938 bol úradmi odvodený od miesta narodenia, ale počet 77,5-tisíc bol evidovaných podľa prihlásenia sa k českej národnosti (Bystrický 2000: 30). Poukazuje to na možnú štatistickú manipuláciu pri posudzovaní českej národnosti, raz podľa domovskej príslušnosti a inak podľa sčítania ľudu.

S. Šisler po svojich neskorších výskumoch upozornil na nespoľahlivosť sčítania obyvateľstva k 31. 12. 1938:

„nejen pro způsob jeho získání, ale i pro politické klima, ve kterém vznikl. Neutichající protičeská propaganda přiměla mnohé Čechy k přihlášení se ke slovenské národnosti, zejména z existenčních důvodů“ (Šisler 1989: 232).

Rok 1938 bol napätý nielen v česko-slovenských vzťahoch. V Bratislave pochodovala nemecká mládež so všetkými znakmi etnickej i politickej orientácie. B. Chňoupek zaznamenal:

„V poslednom čase predvádzali po meste vzorný paradeschritt v sivých rovnošatách Freiwillige Schutzstaffel a do kroku im duneli bubny, ihrali fistule pištčov a tremolá šalmají. Tiahli veľkou Bratislavou so svastikami a fákľami, priam živá mystika pohanských kultov starých Germánov“ (Chňoupek 2001).

Vo vojenských útvaroch pochodovali aj slovenskí vysokoškooláci zo Svoradovho internátu, po uliciach vyvolávali autonomistické heslá, spievali hymnické piesne a pri pamätných miestach slovenských dejateľov organizovali mítingy a demonštrácie. Situácia Čechov na Slovensku sa zhoršila po

vyhlásení autonómie. Ústavný zákon o autonómii Slovenska bol v poslaneckej snemovni Národného zhromaždenia v Prahe schválený 19. novembra 1938. Na druhý deň v nedeľu sa na celom Slovensku konali manifestačné oslavy. V Bratislave zhromaždeniu predchádzal pochod Hlinkovej gardy hlavnými ulicami mesta na Hviezdoslavovo námestie, kde svojmu hlavnému veliteľovi K. Sidorovi odovzdali ako čestný dar „historickú valašku, ktorú nosil Jánošík“ (Slovák 1938: 3).

Zrejme ako symbol boja proti „panskej nadvláde“. Zazneli tam známe heslá a požiadavky. Pocity Čechov, pôsobiacich v tom čase na Slovensku, vyjadruje spomienka Josefa Jiráska:

„Zatím co 20. listopadu vyzváněli na Slovensku z radosti všemi zvony, měly být v Čechách a na Moravě vyvěšeny prapory černé. Bylo to trpké, bolestné, velmi bolestné. Srdce krvácelo národní bolestí a ‚Slovák‘ a ‚Slovenská pravda‘ ještě špinily a tupili Čechy hanebním způsobem. Při tom dávala slovenská vláda po celý měsíc české úředníky k dispozici české vládě a jejich jména uveřejňovala často se štiplavými poznámkami v novinách i rozhlasem. Byl jsem, přiznám, touto beztaktností pobouřen, a poněvadž jsem nenašel v seznamu svého jména, šel jsem do slovenského ministerstva školství a vymohl si osobně propuštění tím způsobem, že slečna, daná k dispozici, zůstala na Slovensku místo mně. Nechtěl jsem déle na Slovensku zůstat. Scény, kterých jsem byl svědkem, šly prostě na nervy“ (Jirásek 1947: 172).

Podobne písali českí poštovní zamestnanci v Bratislave rezortnému ministerstvu (13. 12. 1938):

„Od toho času, co slovenská vláda převzala do svých rukou správu Slovenska, vytvořili se pro české státní zaměstnance na

**Slovensku služební a rovněž i životní podmínky zcela nesnesitelné... jedná se s námi jako s nepohodlnými cizinci. Mluvíme-li česky – i soukromě – jsme insultováni, kde kdo nás smí bez-
trestně urážeti a provokovati, nemine dne, aby Češi nebyli bez-
důvodně obviňováni, nebo, aby se jim nevyhrožovalo tiskem, rozhlasem, nebo oficiálními řečníky na veřejných projevech“** (Šisler 1989: 232).

Českí zamestnanci boli stále v rozhodujúcich pozíciách. Riadili exekutívu, úrady, armádu, školstvo, železnice, poštu (komunikačné spoje) a políciu, takže dohliadali na verejný život vôbec. Historik Valerián Bystrický napr. pre časopis Česká beseda uviedol (2004), že na Slovensku bolo 1500 četníkov Slovákov a 2800 Čechov. Zo 122 vyšších dôstojníkov četníckeho zboru bolo len 15 Slovákov. Mocenské ovládnutie Slovenska nebolo veľmi vzdialené realite.

RIEŠENIE „ČESKEJ OTÁZKY“

Politické dohody po obsadení českého pohraničia Nemeckom a Poľskom viedli k podpísaniu deklarácie o autonómii Slovenskej krajiny (6. 10. 1938 v Žiline). Hlavnou témou vnútornej politiky HSLS bolo „vyčistenie od nežiadúcich živlov“ alebo „vyriešenie českej a židovskej otázky“. Očakávalo sa rýchle riešenie, vyjadrené heslom „Von s Čechmi“.

Vyskytli sa prípady, keď ľudácki gardisti znevažovali i svojvoľne nútili ľudí k vysťahovaniu ešte pred oficiálnymi opatreniami. Českí zamestnanci boli predčasne penzionovaní, posielaní na zdravotnú dovolenku alebo rôznymi formami

šikanovania, či priamym nátlakom nútení k podávaniu žiadostí o preloženie do českých krajín (Šisler 1989: 232). „To vyvolávalo pocity nedôvery, antipatií, pohrdania, nevraživosti a hlavne nespravodlivosti, krivdy a nevďačnosti“ (Bystrický 1997: 603-604). Slovenská vláda však mienila postupovať legálne po dohode s Prahou a tieto akcie tlmila. Rozhodnutie politických špičiek, aj keď zotrúvajúcích na česko-slovenskej jednote (ako vieme z prác historikov (najmä Rychlík 2010, 2012; Bystrický 1997), sa zmenil pod nátlakom Nemeckej ríše. K vyhláseniu Slovenského štátu iste prispel aj tzv. Homolov puč. Bola to vojenská akcia pod velením veliteľa armádneho zboru gen. Bedřicha Homolu v noci z 9. na 10. marca 1939. Túto udalosť plasticky opísal Bohuslav Chňoupek. Myslím, že je to potrebné z hľadiska už nedostupnosti pôvodného zdroja zverejniť:

„Odrazu, cez noc, sa objavili v uliciach četníci a vojsko. Hovorili po česky. Mali prilby, cez plecía pušky, akoby tiahli do boja. Ráno, keď som išiel do školy, na chodníku pri blumentálskom kostole stáli dvaja. Ľahký guľomet na trojnožke pred sebou. Mierili rovno do oblokov redakcie Slováka. Nevedeli sme sa dočkať konca vyučovania. Keď napokon zacengalo, profesori sami, hoci to nikdy neurobili, nám prikázali ísť rovno domov: „V meste sa strieľa, vystríhali. A naozaj, bolo počuť strelbu niekde od Uhorskej ulice. Aj sa nám tam chcelo ísť, ale báli sme sa, až napokon zvíťazil rozum. Až neskôr sme sa dozvedeli, že sa strieľalo pri budove i v samotnej budove Živnodomu. Zabrali ho četníci, garda nástojila, aby odišli, z bitky vznikla prestrelka a pri nej zahynul gardista. Rozzúrený oddiel vnikol do budovy, vytiahol obidvoch četníkov, čo strieľali, a ťahal ich po námestí, až ich dovŕčil k smrti“ (Chňoupek 2001).

Pri incidente bol postrelený gardista Anton Kopal, ktorý na následky neskôr zomrel.

Spoločenské dianie v Bratislave v čase vyhlásenia samostatného Slovenského štátu opäť verne opísal na základe svojej skúsenosti B. Chňoupek takto:

„Hneď popoludní, ako predtým celé mesiace, som vybehol do ulíc. Už sa nie iba manifestovalo a vášnivo škriepilo. Hlučné nepokoje i prvé násilníctva boli na dennom poriadku. V uličke pri Starej radnici pekelný stroj v aute nastražený na bohvieakoho rozmetal predajňu tabaku a smrteľne zranil úbohú trafikantku. Pred Sidorovou vilou na dnešnej Galandovej ulici vybuchla bomba. Študenti vyhňali z univerzity českých profesorov, chodili po meste a volali: „Češi peši do Prahy, Židia do Palestíny!“ (Chňoupek 2001).

Nové časy zasiahli aj futbal..., september 1942.
Slovenský národný archív – fotoarchív STK

Agresivita politicky sfanatizovaného davu sa zamerala na českých a židovských občanov, čomu zodpovedal aj oficiálne vyhlásený program zhutnený do vyzývajúcich výrazov „česká otázka, židovská otázka“.

Uhorskú (dnes Obchodnú) ulicu demoloval a poničil rozvášnený dav.

„Výtržníci rozbíjali výklady židovských obchodov. Zdesení majitelia zaťahovali mreže, ale nepomohlo to. Demonstranti zakrievané palice s klincami prepchávali do výloh a vyťahovali z nich zlato, prstene, hodinky, retiazky. Česi, ktorí ešte zostali, začali nosiť kovový odznak s českým levom.“

B. Chňoupek upozornil aj na článok zo „Slováka“ s vyhlásením Alexandra Macha:

„Dnes nájdú sa ľudia, ktorí by chceli byť pápežskejší od pápeža, a to len preto, aby vyvolali v národe chaos a neporiadok. Treba dobre pozrieť do očí tým, ktorí dnes chcú každého Čecha a Žida vyháňať zo Slovenska. Chcú tým dosiahnuť, aby Slovensko naraz bolo prázdne a v národe nastal zmätok“ (Chňoupek 2001).

Bratislava bola v čase autonómie centrálnym priestorom politického zápasu. Demonštratívne pochody organizovali nemeckí aj slovenskí podporovatelia nacionalistických myšlienok.

„Nemci z Cukrmantlu, Dornkaplu, Vysokej a Valónskej ulice, zaplavenej zástavami s hakenkrajcom, považovaní vždy skôr za nemecky hovoriacich Maďarov, sa zišli v zástupe pri prístavisku propeléru. Nadšene volali na súkmeňovcov z okupovanej Petržalky, ktorí sa zišli takisto rovno oproti. Jedni cez rieku kričali: ‚Wir wollen Heim!‘, druhí zasa: ‚Lieber Führer, komm herüber,

führ uns rüber!‘ Ale zvedavci, čo ich počúvali, tvrdili, že sa vlastne nič nedalo pochopiť, kto kam chce ísť. Či tamí sem alebo tí druhí tam. Aj s vodcom. Na korze sekali parádu prví zbrojníci a nadzbrojníci Hlinkovej gardy v dôstojníckych uniformách ovešaných zlatými čačkami“ (Chňoupek 2001).

Odsun českých zamestnancov v štátnej a verejnej službe sa konal organizovane v rámci tzv. štátní akce stěhovací, ale morálne zdôvodnenie a ľudské dôsledky, opierajúce sa o oslobodenie Slovákov z uhorského područia, tento pokyn neriešil. Podrobnosti sú zapísané v prácach už citovaných historikov. K 30. júnu 1939 bolo donútených odísť zo Slovenska 17 763 štátnych zamestnancov (s rodinami to bolo približne 50 tisíc osôb), o rok neskôr ďalších 933 zamestnancov. V roku 1941 sa dohodnutý počet znížil na polovicu, pretože slovenská vláda už nemala za nich adekvátnu náhradu. Početne však narástli pracovníci v súkromnom sektore (úradníci, továrenskí a poľnohospodárski robotníci) a samostatní remeselníci, obchodníci, podnikatelia, lekári, advokáti atď., ktorí uvádzali rôzne prekážky ďalšieho pôsobenia na Slovensku, ako vyhostenie z miesta bydliska, odňatie živnostenského listu, zákaz zamestnania a podobne. Neboli súčasťou organizovaného odsunu, odchádzali „dobrovoľne“ z donútenia (Šisler 1989: 234, 236). Vláda sa viacerými legislatívnymi úpravami a úskokmi pokúšala ovládnuť české podniky a celú súkromnú sféru (Rychlík 1989).

Odsun štátnych zamestnancov českej národnosti prebiehal až do roku 1944 a v roku 1945 zostalo na Slovensku v štátnych službách len 542 Čechov (Šisler 1989: 232, 236). V štatistikách však nie sú zaznamenané slobodné povolania,

podnikatelia, živnostníci, firemní zamestnanci a pod. Z dominantného postavenia sa Česi na Slovensku postupne stali segregovanou skupinou, ktorá musela znášať postoje novej majority, resp. vládnucej strany.

ZÁVER

Prvá (1918 – 1938) a tzv. druhá republika (obdobie autonómie Slovenskej krajiny) zanechali v spomienkach súčasných českých potomkov a obyvateľov Bratislavy nie vždy rovnakú stopu. Jedna skupina účastníkov ankety uznávala, že vznik Československa vyslobodil Slovákov z uhorského jarma a ponúkol im nové možnosti, za čo by Čechom mali vďačiť. Upozorňovali na jej slobodné demokratické pomery, prosperitu a dobrú atmosféru v priaznivých rokoch. Opačný názorový pól sa opieral o nesplnenie slovenských politických očakávaní, sľubovaných na základe Pittsburskej dohody, ambície svojbytnosti slovenského národa, nezamestnanosť a chudobu v krízovom období po roku 1931, a menšia skupina aj spochybňovala názory o českej pomoci v naozajstnej núdzi. A tiež poukazovali na spoločenskú a ekonomickú výhodu, ktorú Česi na Slovensku získavali nie vždy čestnou a morálne obhájiteľnou formou. Také boli aj politické argumenty pred vznikom Slovenského štátu, ktoré zmenili dovtedy preferovanú občiansku podporu obyvateľov Bratislavy spoločnej republike.

Zamyslieť sa treba aj nad otázkou, či sme neboli v dobe prvej republiky akokoľvek spriaznené, ale predsa len myslením, kultúrou a historickou skúsenosťou odlišné svety. Boli sme málo schopní spolužitia, alebo presadenie autonómie Slo-

venskej krajiny v roku 1938 reflektovalo realitu? Prečo naši predkovia hodnotili prácu a správanie českých spoluobčanov na Slovensku ako svojbytných jednotlivcov (v dostupných prameňoch zväčša pozitívne, najmä učiteľov a lekárov), ale koncom 30. rokov 20. storočia zväčša ako „cudzích“ prisťahovalcov? Prejavilo sa v postoji k Čechom na Slovensku, metaforicky povedané, „ryba a hosť po troch dňoch dosť“? Naším národom, ktoré utvorili spoločný štát, tie „tri dni“ vydržali, hoci s prestávkou vo vojnových časoch, 75 rokov. Po vyše štvrtstoročí od rozdelenia v roku 1993 sa podľa mnohých výrokov dobré vzťahy nezhoršili, skôr zlepšili. Verme, že to tak bude aj naďalej.

Trudka pri pozeraní filmu. Foto Soňa G. Lutherová

„SPRAVIŤ HRUBÚ ČIARU“

Etnografický film ako antropologický nástroj
skúmania životných príbehov a traumy

Soňa G. Lutherová

*„Tolko bolo vecí medzitým, že človek sa stal taký otrlý. A už na to nemyslí. To sa ani nedá. To sa nedá, lebo z toho by sa človek musel zblázniť, keby si to všetko začal znova a znova premie-
tať. To nejde. To je lepšie potom... ja som toho názoru, spraviť
hrubú čiaru, skončiť. Bolo – neni. Hotovo.“ (Trudka)²⁵*

*„Ja vidím ten zmysel toho, že sme sa pokúšali naša rodina
o reštitúciu toho kaštieľa v tom, aby ten štát uznal, čo urobil,
ja by som si predstavoval takéto nejaké symbolické zadostu-
činenie, a aby bolo nejakým spôsobom zdôraznené, aj teda
v materiáloch, ako sa sem ten kaštieľ dostal, kto boli poslední
majitelia a ako skončili.“ (Matej)*

Úvodné úryvky pochádzajú z výpovedí hlavných protago-
nistov antropologického dokumentárneho filmu *Zatopené*,
Gertrúdy (Trudky) a jej vnuka Mateja. Oba sa vzťahujú
k holokaustu a jeho dôsledkom, ktoré dramaticky zasiahli
a ovplyvnili život ich rodiny. Trudka ako priama účastníčka

zaujala voči udalostiam diametrálne odlišný postoj ako jej vnuk Matej. Počas druhej svetovej vojny jej zahynuli obaja rodičia, brat, starí rodičia, aj väčšina širšieho príbuzenstva. Táto spoločenská a inak zhovorčivá pani zvykla aj v rodinnom prostredí rozprávať o tragických udalostiach len výnimočne a vo fragmentoch. Prízvukovala, že sa k vojnovej minulosti nechce vracaať, naopak, za ňou urobila „hrubú čiaru“. Nepripomína si ju, nehovorí o nej, chce zabudnúť. Navyše, ako sama zdôvodňovala, bola vtedy veľmi mladá (narodila sa v roku 1926, v čase vzniku vojnovej Slovenskej republiky v roku 1939 mala trinásť rokov), a preto si ani veľa nepamätá. Ako sa však neskôr ukázalo pri príprave filmu *Zatopené*, jej spomienky boli omnoho bohatšie, než (si) sama pripúšťala, čo je nakoniec pre detské svedectvá o holokauste charakteristické (Vrzgulová 2007). Jej vnuk Matej, naopak, vo výpovedi požadoval od „štátu“, ako akejsi kolektívnej entity, aby prijal zodpovednosť za nepravosti, ktoré rodine spôsobil. Nešlo mu ani tak o finančné odškodnenie, ako skôr o „sprítomnenie“ rodiny v informačných materiáloch v expozícii múzea, ktorého súčasťou sa stal aj kaštieľ, ktorý pôvodne vlastnili jeho zavraždení predkovia. Vynesenie pravdy „na svetlo“ by im podľa neho prinieslo aspoň symbolické zadostučinenie. Pre mňa osobne ako sociálnu antropologičku a zároveň autorku filmu *Zatopené* jeho príprava predstavovala príležitosť pre skúmanie narácie identít a interpretácií vo vzťahu k (ne)vypovedanej individuálnej a kolektívnej minulosti a jej dôsledkom na žitú súčasnosť.²⁶ Kľúčovým výstupom tejto tvorivej analýzy bol antropologický dokumentárny film, ktorý divákovi približuje spoločenské a historické súvislosti tak, aby sa so životnými príbehmi a perspektívami protago-

Rodina Steinovcov. (Záber z filmu *Zatopené*. Kamera Denisa Buranová)

nistov a protagonistiek mohli identifikovať, porozumieť im a vcítiť sa do nich.

Predložená kapitola má niekoľko tematických línií. Jednak je zamyslením sa nad spracovaním životných príbehov v dokumentárnom filme ako súčasti antropologickej praxe, ktorá je na hranici medzi vedou a umením²⁷ (Grimshaw – Ravetz 2015). Cieľom nakrúcania etnografického filmu v prípade *Zatopeného* nebola len diseminácia antropologických poznatkov či popularizácia ideí a súvislostí, ale aj samotný proces jeho tvorby, ktorý priniesol osobité metodologické a etické výzvy (v pozitívnom aj negatívnom zmysle). Text zároveň obsahuje

prvky autoetnografickej reflexie, keďže z diania nemožno vyňať moju úlohu – ako výskumníčky, tvorkyne – autorky námetu, scenára a režisérky filmu, ale aj osobne zainteresovanej aktérky, keďže som manželkou jedného z hlavných protagonistov. Moje jednotlivé roly na seba navzájom pôsobili, situačne sa prekrývali a rozličným spôsobom a v rôznej miere formovali a ovplyvňovali proces tvorby filmu v jeho jednotlivých fázach. V neposlednom rade preto kapitola predstavuje poohliadnutie sa za projektom, ktorý sa stal súčasťou mojej osobnej a profesionálnej histórie, ale je aj pomyselnou bodkou za časťou histórie rodiny môjho manžela. Film *Zatopené* je zároveň reprezentáciou toho, ako holokaust dodnes ovplyvňuje ľudí, ktorí ho prežili, ale aj ich potomkov.

HOLOKAUST AKO „TÉMA DŇA“

V dnešnej dobe, keď postupne odchádzajú poslední priami účastníci udalostí druhej svetovej vojny a holokaustu, sa človeku vtíska do mysle otázka: je táto téma stále „živá“? Nie sú príbehy o obetiach druhej svetovej vojny skôr „povinnou jazdou“ smutných výročí? Kedy a ako spomíname na holokaust?

Keď som v roku 2010 začala rozmýšľať nad projektom filmu *Zatopené*, tragické udalosti druhej svetovej vojny v tej dobe neboli „témou dňa“. Neskoršími zmenami na slovenskej politickej „mape“, najmä nástupom krajnej pravice, ktorá sa najprv presadila v Banskobystrickom kraji²⁸ a v roku 2016 (keď bol film *Zatopené* finalizovaný) obsadila aj miesta v národnej rade SR, sa situácia diametrálne zmenila.²⁹ Okolnosti boli o to pálčivejšie, že extrémistická Ľudová strana Naše Sloven-

sko vo voľbách získala oporu osobitne medzi prvovoličmi, ktorí holokaust buď relativizovali, alebo úplne spochybňovali.³⁰ Reakciou časti spoločnosti bolo hľadanie príčin a odpovedí v poohliadnutí sa do minulosti, od nástupu fašizmu v prvej polovici 20. storočia až po jeho rozmach v období vojnovnej Slovenskej republiky. Téma vyvraždenia desiatok tisícov Židov, Rómov a príslušníkov ďalších skupín obyvateľstva sa tak opäť dostala do popredia širšieho spoločenského diskurzu. Najmä v kontexte vzdelávania mladých sa stali znova relevantnými úvahy o tom, ako rozprávať, pripomínať a najmä reflektovať rozporuplnú kolektívnu minulosť, ešte stále nespracovanú v našom zdieľanom (ne)vedomí.

Pod dojmom týchto okolností postupne vznikala dokumentárny film *Zatopené*. Od prvotnej idey v roku 2010, cez písanie námetu a scenára v roku 2013, až po premiéru filmu v roku 2017. Zaujatie prienikom antropologických tém kolektívnej a individuálnej pamäti, identít i materiálnej kultúry, ako aj ich uchopenie prostredníctvom filmársky „atraktívneho“ príbehu, vystriedal pocit zodpovednosti voči partnerom vo výskume – protagonistkám a protagonistom. Mojim cieľom bolo stvárniť ich životné príbehy tak, aby som vystihla mikro– aj makrodejinné súvislosti v ich vzájomných vzťahoch, prirodzených mnohoznačnostiach a ambivalenciách. Pri príprave filmu *Zatopené* som pritom vychádzala z podobnej premisy, ako Peter Salner, podľa ktorého sa v individuálnych príbehoch skrýva viac než v kvantitatívnom zachytení počtu zavraždených a preživších (Salner 2007: 7). Len cez rozprávanie jednotlivcov môžeme porozumieť ich perspektíve, dilemám a vcítiť sa do nich, a vďaka nim aj lepšie pochopiť širší dobový kontext.³¹ Pri príprave dokumentárneho filmu

je však na rozdiel od odborného textu zodpovednosť o to väčšia, že príbehy ľudí sú zosobnené a v zásade ich nemožno anonymizovať (respektíve len do určitej miery). Práve v tom však spočíva ich „sila“, osobitá sugestívnosť výpovede. Práve preto predstavujú reprezentáciu histórie „s konkrétnou tvárou, menom, osudom“ (Vrzgulová 2007: 23).

ZATOPENÉ

Na začiatku vývoja filmu *Zatopené* bolo niekoľko príbehov, ktoré sa navzájom „preplietli“. Ich spojivom je goticko-renesančný kaštieľ v Parížovciach, ktorý na začiatku 20. storočia kúpil židovský statkár Móric Stein, praprastarý otec môjho manžela Mateja. Budova sa stala rodinným sídlom, centrom prosperujúceho hospodárstva a domovom rozvetvenej rodiny. Vnučky Mórica Steina Gertrúda (Trudka – stará matka môjho manžela) a Zuzka, v čase vzniku filmu obe viac ako deväťdesiatročné panie, v *Zatopenom* opisujú šťastný život rodiny v kaštieli. Prostredníctvom drobných, anekdotických spomienok z detstva približujú trávenie židovských sviatkov, rodinné divadelné predstavenia či bicyklové výlety. Ich rodinu však, rovnako ako mnoho ďalších židovských rodín, o pol storočie neskôr zomleli udalosti druhej svetovej vojny. Väčšina príbuzenstva³² počas holokaustu zahynula a o kaštieľ prišli v arizáciách.

Po vojne bol majetok na čas navrátený Steinovým vnučkám, Trudke a Zuzke, ktoré vojnu prežili. Po nástupe socializmu im však bol kaštieľ opäť skonfiškovaný v kolektivizácii. Ďalšie roky bola budova využívaná ako sklad obilia poľnohospodárskym družstvom. Tu sa však jej príbeh nekončí, stála

Kaštieľ a denník. (Záber z filmu *Zatopené*. Kamera Denisa Buranová)

totiž na zátopovom území Liptovskej Mary. Pri výstavbe priehrady v kaštieli prebehol rozsiahly pamiatkový výskum (Tóthová 1975) a objekt bol posúdený ako hodnotná historická pamiatka, najstaršie zemianske sídlo svojho typu na Liptove (Križanová 1977). Pamiatkari ho preto dekonštruovali, jeho jednotlivé architektonické prvky uskladnili a časť z nich (vrátane krovov, vstupného portálu, historických fresiek a ďalších) preniesli a použili pri výstavbe repliky kaštieľa v novovznikajúcom Múzeu liptovskej dediny v Pribyline (Zuskinová 2009).³³

Po páde socialistického režimu sa sestry, vtedy už dôchodkyne, pokúsili v raných 90. rokoch majetok reštituovať, ale ich žiadosť bola zamietnutá. Existujúca budova v skanzene bola klasifikovaná ako kópia pôvodnej stavby.³⁴ Toto rozhodnutie,

hoci očakávané, sa v rodine traduje ako pomyselné završenie historickej krivdy. Ako hovorí vo filme *Zatopené* staršia zo Steinových vnučiek, Zuzka:

„Sa mi to zdalo také nepravdepodobné nejako, že by sa to mohlo podariť. Neviem prečo, ale naozaj sa ukázalo, že som mala pravdu... Ešte nejaký úradník hovoril: ‚No ako vy by ste si to priali, aby sa to reštituovalo, veď potom by si mohli aj ostatní zemaní...‘

Po tragédiách druhej svetovej vojny a udalostiach, ktoré nasledovali, sa stal pre potomkov Steinových kaštieľ symbolom toho, čo stratili. Predkov, majetok i sociálnu prestíž...

Sériu príbehov filmu *Zatopené* uzatvára môj manžel Matej, vnuk mladšej zo sestier, Trudky. Rodinná história v ňom podľa jeho slov od detstva vyvolávala rozporuplné pocity. O nešťastnom osude predkov vedel od otca, ale so starými rodičmi sa o tom otvorene nerozprávali. Na jednej strane cítil pocit hrdosti na to, čo jeho príbuzní dokázali a nadobudli „vlastnou prácou“, ale popritom aj ľútosť a trpkosť preto, aký bol ich koniec. O kaštieli a dramatických osudoch Matejových predkov som prvýkrát počula od neho. To, že kaštieľ vlastnili, sa v rodine tradovalo ako kuriozita z minulosti, ale v objekte sa zároveň zosobňovali protivenstvá, ktoré ju postihli. Matej:

„Naša rodina vlastnila kaštieľ. Som veľmi rád, že sa zachoval. Som nie úplne rád, že ten kaštieľ bol vlastne našej rodine štátom niekoľkokrát ukradnutý. To znamená najprv fašistickým režimom, potom komunistickým režimom a nakoniec, do istej miery aj kapitalistickým režimom. Minimálne nebol vrátený, respektíve nebolo učinené zadosť istým veciam.“

Zuzka zahĺbená v spomienkach.
Záber z filmu *Zatopené*. Kamera Denisa Buranová

Príbeh parížovského kaštieľa a rodiny jeho posledných majiteľov sa vinú ako reflexia veľkých dejín v malom, zachytávajúca dramatické zvraty a paradoxy v strednej Európe v 20. storočí. V jednotlivých zmenách vlastníckych pomerov sa odrážali spoločenské zmeny, ako aj radikálne premeny vo vnímaní hranice medzi súkromným a verejným. V príbehu sa ako v prípadovej štúdii zlievajú aj ďalšie antropologické súvislosti. Na tom, aký majú rôzni ľudia vzťah k budove, jednak potomkovia Mórica Steina, ale aj pamiatkari, múzejníci či návštevníci a návštevníčky múzea v prírode, sa odzrkadľujú rozličné prístupy ľudí k minulosti. Odhaľujú, čo si ako spoločnosť i ako jednotlivci ceníme, na čo spomíname či naopak zabúdame.

FILM / TEXT

Kým pri nakrúcaní filmu som vypovedané príbehy, spomienky, názory a pocity vizualizovala a prostredníctvom zvukov a hudby spájala do významového celku, teraz ich zas „prenášam“ do textu. Popri písaní tak rozmýšľam nad tým, ako sa takýmito „prenosmi“ významy strácajú, menia alebo, naopak, vytvárajú nové.

Od počiatkov etnografického filmu sa vizuálni antropológovia a antropologičky v akademickej obci stretávajú so spochybňovaním legitimacy ich výstupov.³⁵ Javí sa, akoby kritici, ktorí vo svojej vedeckej praxi využívajú konvenčnejšie prostriedky vyjadrenia, opomínali, že oni sami zaznamenané³⁶ dáta a poznatky zas vyjadrujú prostredníctvom textu, pričom v tomto procese nevyhnutne tiež dochádza k určitej miere distorzie (Heider 2006). Na základe vlastného uváženia totiž vyberajú z výsekov pozorovanej reality, ktorú interpretujú cez svoju perspektívu. Kým pri audiovizuálnom diele môžeme mať tendenciu apriornej nedôverčivosti voči manipulácii, spôsobenej subjektívnym filtrom autorov alebo autorského tímu, akademickú spisbu vnímame ako rigoróznejšiu. Jej väčšia „vedeckosť“ sa však niekedy môže opierať len o to, že je sprostredkovaná konvenčnejšími prostriedkami a formou, na ktorú sme zvyknutí, a teda ju prijímame ako dôkaz objektívnosti.³⁷ Za touto „objektivizovanou“ formou sa môže skrývať tendenčnosť, a to nielen v podmienkach autoritatívnych režimov. Osobne totiž vychádzam z predpokladu, že tvorba, či už ako súčasť sociálnovedného skúmania alebo ako podstata umeleckého vyjadrenia, je vždy viac či menej subjektívna, a teda aj osobná. Je podmienená pocitmi, skúsenosťami a vlastnou perspektívou autora či autorky. Pri

antropologickom dokumentárnom filme je ale táto subjektívnosť demaskovaná, čiže viac „odhalená“. Ako upozorňuje Heider, keď akceptujeme narušenie zaznamenaných javov prostredníctvom textu, mali by sme k nim tak pristupovať aj v prípade etnografického filmu (Heider 2006: 6). Ak platí, že antropologická spisba je reprezentáciou ľudí prostredníctvom textu (ethnos – ľud, graphe – text, kresba, reprezentácia), tak etnografický film je ich reprezentáciou prostredníctvom audio-vizuálneho vyjadrenia. Výsledkom vedeckého skúmania preto v tomto zmysle nemusí byť nevyhnutne akademický text, ale aj iné formy ako práve film, komix či dokonca báseň (Brady 2000; Neusar 2006 a iní). Zaujímavé paralely ponúka práve porovnanie štandardného akademického textu a básne ako výstupu sociálno-vednej praxe. Podľa Aleša Neusara je v prípade básne výsledok „intenzívnejší a viac zafarbený emóciami“, čím umožňuje čitateľovi sa do nich vcítiť. Interpretáciu, podobne ako film, necháva na recipientovi, nevnučuje mu „jeden správny význam“ (Neusar 2006: 74). V konečnom dôsledku teda korektnosť sprostredkovaných súvislostí a významov v antropologickej praxi, či už je jej prostriedkom film alebo text, vyplýva vždy z autorského zámeru a metodologického prístupu.

Dokumentárny film nie je zobrazením, ba ani len „oknom“ do reálneho života (Aufderheide 2007: 2). Je jeho reprezentáciou, vytvorenou autorom či autorským tímom, ktorý „robí nespočetné množstvo rozhodnutí o tom, aký príbeh rozprávajú, komu a za akým účelom“ (Aufderheide 2007: 2). Etnograficita antropologického filmu spočíva v špecifickom porozumení zobrazeným javom (Heider 2006: 4). Podľa tohto autora má vychádzať zo snahy tvorca vytvoriť reprezentáciu

reality tak, ako bola zaznamenaná, bez zámerných narušení a manipulácií (Heider 2006: 6). Práve realistický prístup je preto mnohými považovaný za kľúčový element antropológického filmu, avšak ten by z môjho pohľadu rovnako nemal spočívať vo forme, ale v prístupe narábania s materiálom. Eliot Weinberger v tejto súvislosti nastolil ironizujúci alegorický obraz vizuálnych antropológov ako príslušníkov špecifického kmeňa, ktorí vzývajú božstvo zvané „Realita“, s jej odvekým nepriateľom a zlovestným dvojčaťom – „Umením“ (Weinberger 1994: 4). Byť „estetom“ je podľa niektorých „najhoršou urážkou“, akej sa vizuálnemu antropológovi môže dostať (Weinberger 1994: 4). Akoby estetizácia bola prejavom zavádzania či klamu, priestupkom voči zobrazeniu reality tak, ako bola „objektívne“ zaznamenaná. Čo horšie, môže byť dôsledkom prejavu subjektívnosti tvorcu, ktorý sa stal proponentom tzv. autorského filmu.

Od momentu, keď som sa „kurióznym“ príbehom parížovského kaštieľa začala zaoberať ako antropológicka, vnímala som ho ako vhodnú tému pre dokumentárny film. Filmové rozprávanie *Zatopeného* nespočíva len v strohej faktografii, podanej výpoveďami protagonistov a protagonistiek či prostredníctvom ďalšieho zozbieraného materiálu, ktorý tvorili stovky archívnych fotografií, skíc, obrazov či máp z rodinných archívov, z rozličných inštitúcií či dobovej tlač;³⁸ ale aj súdobých archívnych videí.³⁹ Materiál je doplnený štylizovanými scénami a estetizujúcimi prvkami: lyrickými scénami, nakrútenými pod vodnou hladinou pre účely filmu; zábermi z autentických dobových denníkov jednej z hlavných protagonistiek, Zuzky, obohatenými o sugestívne čítanie z textu; ale aj trikovými montážami s dobovými

fotografiami, ktoré „oživajú“ prostredníctvom vizuálnych efektov a ozvučenia. Z môjho opisu je zrejmé, že som sa ako autorka nebránila tvorivému využívaniu jednotlivých vizuálnych či auditívnych prvkov. Z metodologického hľadiska som však kládla dôraz na to, aby štylizácia neznižila informačnú hodnotu filmového rozprávania, ale naopak ju podporila sémantickým prepájaním zachytených súvislostí, ku ktorým som pristupovala s antropológickým porozumením skúmaných javov. Povedané slovami Weinbergera (Weinberger 1994: 4), „Realitu“ teda vzývam, ale „Umenie“ nepovažujem za jej nepriateľa. Mojm cieľom bolo vo filme navodiť atmosféru (doby, diania, situácií), vyvolať u publika emócie a v neposlednom rade aj empatiu voči životom a perspektívam protagonistiek a protagonistov. V konečnom dôsledku teda vychádzam z presvedčenia, že vo výstupoch, ktoré sú na hranici vedy a umenia, nesmie byť antropológia ani nadradená, ale ani podriadená rozprávaniu príbehov. Naopak má byť bázou, ktorá presakuje filmovým rozprávaním, je s ním vo vzájomnej súhre a publiku je tak umožnené „ponoriť sa“ do narácie, ktorá nesie antropológické obsahy. Diela, ktoré vznikajú zo súhry umenia a antropológie, sú tak súčasťou oboch týchto oblastí, no zároveň medzi nimi stoja na „vlastných nohách“.

ROZPORUPLNÉ IDENTITY

Prostredníctvom predmetov, objektov a vecí si ľudia vytvárajú, menia a potvrdzujú svoje identity. Parížovský kaštieľ v tomto zmysle znamená pre rôznych ľudí rozličné veci. Budova, ktorá je pre jedného „strateným“ domovom,

zhmotnením spomienok z detstva, prostriedkom sebaidentifikácie alebo objektom s ekonomickou hodnotou, môže byť pre druhého hodnotným kultúrnym dedičstvom či reprezentáciou „starobylosti“ národa, a teda vlastníctvom „nás všetkých“.⁴⁰ Z antropologickej perspektívy však ani tak nie je natoľko relevantné to, kto je dnes právoplatným držiteľom vlastníckych práv budovy v Múzeu liptovskej dediny v Pribyline, respektíve či je tento objekt skutočne „preneseným“ kaštieľom alebo len jeho replikou. Budova je totiž z určitého pohľadu aj tým, aj oným. Vo vzťahu k potomkom rodiny Steinových považujem preto za kľúčové, ako prostredníctvom rozprávania o kaštieli vytvárajú a odкрývajú rozličné aspekty vlastného procesu sebaidentifikácie.

Tvorba identít sa obecnne vzťahuje nielen k našej súčasnosti, ale aj minulosti. Odvíja sa od našich spomienok, ale aj interpretácie reprezentácií obsahov pamäti našich blízkych, toho, ako sa o určitých kľúčových udalostiach rozpráva v rodinách, ale aj v širšom spoločenskom diskurze. Skrátka od toho, s čím (a z akých dôvodov) sa ako ľudia identifikujeme. Proces sebaidentifikácie vo vzťahu k materiálnemu prostrediu a špecificky k domovu je často formulovaný cez opis senzuálnych vnemov, zvukov, chutí či pachov (Lutherová 2009: 367). Ako formuloval Matej pri prechádzke expozíciou kaštieľa:

„Napriek tomu, že je to zariadené inak, ako to mali zariadené moji predkovia, tak si ich predstavujem ako tuná žijú, ako tuná dýchajú, ako sa tu hýbu a je mi z toho aj smutno, ale aj sa teším, lebo akoby... akoby tu bola ich stopa.“

Jeho stará matka Trudka, ktorá kaštieľ zažila v jeho pôvodnom prostredí a spájalo sa jej s ním veľa pozitívnych spo-

mienok z detstva, ale zároveň jej pripomínal tragický koniec jej najbližších príbuzných, vo filme reagovala pragmatickejšie a zdanlivo odťažitejšie: *„Je to taká spomienka, že môžem povedať, tak tu bývali moji starí rodičia. A to je všetko.“*⁴¹

Pre oboch protagonistov, napriek ich odlišným postojom, však minulosť predstavovala nosný identitotvorný prvok – vo vzťahu k rodinnej histórii, v kontexte ich „židovstva“ (Bauman 2002; Hamar 2002; Salner 2011), ale aj v súvislosti s ich súčasným prežívaním, reagovaním na rozličné situácie, ktoré život prináša. Kým Trudka ako „dieťa holokaustu“ sa konštruovala ako nezlomná a praktická osoba, prekonávajúca nepriaznivé životné okolnosti, Matej je typickým predstaviteľom tretej „poholokaustovej“ generácie s nejednoznačnou židovskou identitou (Gažovičová 2011; Hamar 2002). Židovské korene po otcovi pre Mateja v mladosti predstavovali skôr stigma a (ako mnohokrát v osobných rozhovoroch zdôvodňoval) neprinášali mu útechu, ktorú môže veriaciim poskytnúť ich vzťah k Bohu. Ako však zároveň mnohokrát uviedol, popritom bojoval s pocitom nedostatočnej legítimity. Má právo cítiť sa ako obeť udalostí, ktoré nezažil a s ktorými nemá priamu osobnú skúsenosť? Tým skôr, keď jeho stará matka, od ktorej sa trauma medzi generáciami odvíja, ju skôr zamlčiava a nechce o nej hovoriť? Jeho postoj súvisí s tým, že Trudka bola v rodine nositeľkou spomienky. Ako priama svedkyňa udalostí udávala „tón“ rozprávania a nepriamo určovala, akým spôsobom bola minulosť v rodine interpretovaná.

Autobiografické rozprávanie je podľa Marianne Gullestad spravidla ovplyvnené tým, čo jednotlivci, ale aj spoločnosť, považujú za „normálny“ život. Táto predstava je na vedomej

i nevedomej úrovni zároveň formovaná tým, čo je považované za „dobrý“ život (Gullestad 2004). Ako sú však spomienky z detstva ovplyvnené celospoločenskými traumatickými udalosťami? Rozprávanie v takom prípade často charakterizujú vynechané súvislosti a ticho (Vrzgulová 2019). Ako uviedol s odstupom času po nakrútení filmu Matej:

„V rámci rodinnej histórie je to citlivá a dlho tabuizovaná téma. Takže som bol veľmi rád, že sa o nej dozviem viac, budem k nej bližšie a zároveň budem konfrontovaný s niečím, s čím potrebujem byť konfrontovaný.“

Film *Zatopené* pre Mateja v tomto zmysle predstavoval symbolický bod zlomu. V prvom rade išlo o samotné vypovedanie vlastného príbehu v pavučine rodinných vzťahov a reflektívne formulovanie vlastnej perspektívy. Ako v tejto súvislosti definuje Nora Hamar, proces tvorby identity sa vzťahuje k seba-interpretácii prostredníctvom životných príbehov a tento interpretačný mechanizmus zohráva kľúčovú rolu v konštitúcii židovských identít (Hamar 2002: 30).

Pri zachytení rozprávania vo filme navyše proces sebavyjadrenia nie je ohraničený len samotným aktom výpovede počas nakrúcania, definovaným v čase a priestore. So záznamom a obsahmi príbehu ďalej nakladajú a manipulujú tvorcovia filmu. Na tomto mieste považujem za potrebné zdôrazniť, že hoci Matej, jeho stará matka Trudka a jej staršia sestra Zuzka sú hlavnými protagonistkami a protagonistom filmu, nie sú jeho tvorcami.⁴² To znamená, že filmové rozprávanie je mojou⁴³ interpretáciou a nie reprodukciou ich príbehu. Zjednodušene povedané je to najmä preto, že režisér alebo režisérka rozhoduje, čo sa nakrúti a z nakrúteného materiálu

Matej so synom pred kaštieľom v skanzene.
Záber z filmu *Zatopené*. Kamera Denisa Buranová

ďalej vyberá pri strihu.⁴⁴ To, čo divák napokon vníma, teda prejde „dvojitým filtrom subjektívneho videnia a zariadenia“ (Gauthier 2004: 23) a osobné príbehy protagonistov sú len jednou zo súčastí filmového rozprávania (hoci v prípade filmu *Zatopené* nosnou).

Medzi protagonistami a protagonistkami a režisérom ako kľúčovým autorom filmového rozprávania občas vzniká určité napätie, ktoré vyplýva z ich odlišných pozícií. V prípade filmu *Zatopené* bola situácia o to chúlостivejšia, že som sama súčasťou rodiny, ktorú som skúmala a nakrúcala o nej film.⁴⁵ Ako nevesta v rodine – Matejova manželka – som si ale bola so všetkými príbuznými dostatočne blízka, aby som vedela, na čo sa pýtať, no zároveň primerane „cudzia“, aby som si na to „trúfla“. K téme som v tomto zmysle pristupovala ako

k prostriedku tvorivého spracovania rodinnej traumy, ktorú som vnímala v rozličných podobách naprieč jej generáciami. Svoje rozporuplné postavenie som ale neustále reflektovala, či už z hľadiska uchopenia témy, prístupu k protagonistom a protagonistkám, ale aj v kontexte etiky výskumu a tvorby.⁴⁶ Počas práce na projekte som si preto opakovane a v rôznych momentoch i súvislostiach kládla nasledujúce otázky: „*Koľko mi ešte dovoľia? Kam až môžem zájsť? Na čo sa ešte môžem spýtať? Kedy mi povedia: „Stačilo! Nie! Toto nemôžeš dať do filmu a nemáš právo sa na to pýtať!“*“ K takému momentu však napokon ani raz neprišlo, čím prejavili dôveru voči mne ako človeku, príbuznej, ale aj tvorkyni.

Spolupráca na filme Matejovi aj jeho starej mame Trudke priniesla istú mieru katarzie. Ako spätne charakterizoval Matej, vo svojom postoji voči verejnej spovedi prostredníctvom *Zatopeného* prešiel rozličnými fázami:

„Najprv som bol veľmi motivovaný a bol som rád, že som konfrontovaný s mojimi strachmi v súvislosti s verejným zdieľaním môjho židovského pôvodu. V ďalšej fáze prevládli iracionálne obavy, či je to predsa len dobrý nápad. Nakoniec nastala fáza zmierenia a skutočného prijatia toho, že takéto niečo smiem, môžem a priam by som mal komunikovať verejne.“

Kým rozprávanie životných príbehov pri nakrúcaní bolo príležitosťou pre reflexívnu sebaidentifikáciu (Hamar 2002), pozeranie dokončeného filmu zas prostriedkom katalýzy pocitov (smútku zo straty, hnevu a zmierenia). Zverejnenie a ďalšia prezentácia diela napokon zavŕšili proces symbolického „odhalenia sa“, ako aj demonštrácie rodinných väzieb a identít. Film bol po svojom vyhotovení verejne prezento-

vaný na rozličných festivaloch a prehliadkach. Práve moment prihlásenia sa k minulosti rodiny, spojený so zverejnením svojho „židovstva“, charakterizoval Matej ako kľúčový:

„Ako zaujímavý a pôvodne nečakaný bonus sa stalo moje posielanie filmu ľuďom, ktorí ma ešte dostatočne hlboko nepoznajú, no zároveň z nejakého dôvodu chcem, aby poznali túto časť mojej identity (nielen židovskej, ale priamo súvisiacej s holokaustom). Ako taký sprostredkovaný, coming out“⁴⁷.

V tejto súvislosti považujem za dôležitú poznámku Nory Hamar, že židovstvo je v konkrétnom čase a priestore výsledkom kultúrno-spoločenských interpretácií:

„Danosť, ktorá existuje vo forme kultúrnych interpretácií, je potom danosťou toho, že je človek niekým za niečo či niekoho považovaný, a že s ním tiež v súlade s touto interpretáciou druhí jednajú“ (Hamar 2002: 31).

Podobne ako pre Mateja, proces sebaidentifikácie pre Trudku prostredníctvom filmu *Zatopené* neskončil biografickým rozprávaním.⁴⁸ Keď som jej prvýkrát premietla hotový film, viedla so svojím filmovým „ja“ počas pozerania živý dialóg. Pritakávala si, smiala sa pri pohľade na vnuka s pravnukom, ako aj na veselých spomienkach na detstvo. Neskôr sa zas odmlčala pri pasážach o holokauste a smrti brata a rodičov. Táto súkromná „premiéra“ nám napokon obom priniesla slzy katarzie. Mne z úľavy, že hlavná protagonistka a partnerka vo výskume, ktorú som si osobne vážila, prijala moju perspektívu jej životného príbehu. Jej zrejme preto, že sa s rozprávaním stotožnila a zároveň aj prežila emócie vo vzťahu k udalostiam, ktoré mala potlačené hlboko vo svojom (ne)vedomí.

ZÁVER

Je teda holokaust relevantnou témou dneška? Ako o ňom rozprávať a pri akých príležitostiach? Film *Zatopené* bol mojou snahou o reflexiu holokaustu a jeho dôsledkov na jednu rodinu. Prostredníctvom osobitého príbehu jednej budovy som však zobrazila obecnnejšie okolnosti, ktoré sa dotkli mnohých. Perzekúciu a vyvraždenie častí obyvateľstva počas tzv. slovenského štátu, konfiškácie majetkov počas socializmu, reštitúcie... Mojou snahou bolo vo filme zobrazíť minulé udalosti v ich širších kontextoch, v chronológii rozličných okolností, ktoré ich formovali. Myslím, že to je jeden zo spôsobov, ako relevantne reflektovať minulosť, ukazovať ju v jej mnohoznačnostiach a rozporuplných odkazoch dneška.⁴⁹

Počas prípravy filmu sa navyše potvrdilo, že ako súčasť antropologickej praxe je funkčným nástrojom na analýzu procesu sebaidentifikácie vo vzťahu k biografickému rozprávaníu protagonistov a protagonistiek. Príležitosť na skúmanie tvorby identít pritom nie je ohraničená len samotným audiovizuálnym zachytením výpovede, ale prelína sa všetkými fázami prípravy filmu, od vývoja (prípravné rozhovory, formulovanie námetu) cez produkciu (nakrúcanie) až po postprodukciiu (triedenie materiálu, strih) a ďalšie prezentovanie (disemináciu) filmu po jeho dokončení.

Film *Zatopené* vyvolal rozmanité reakcie, niekto vyzdvihol to a ďalší zas iné, niečo z môjho pohľadu precenili a iné zas podcenili. Nakoniec, ako hovorí klasik, každý divák vidí svoj vlastný film. Pre mňa osobne boli hodnotnými najmä reflexie ľudí (preživších a ich potomkov, ale napríklad aj obyvateľov zátopovej oblasti Liptovskej Mary či pamiatkarov a múzejníkov), ktorí sa osobne identifikovali s niektorými

súvislosťami, zachytenými vo filme. Napokon, to čo zostalo, sú osobné príbehy, súvislosti, momenty v čase, ako reprezentácie rodinných vzťahov a spomienok. Ako skonštatoval jeden z protagonistov, môj manžel Matej:

„...film pre mňa znamená veľký dar pre moju rodinu, a to ako pre rodičov, starú mamu, sestru, strýka s rodinou, tak aj pre mojich potomkov. Keď budú deti staršie, prostredníctvom filmu sa dozvedia, kto boli ich predkovia, čo sa im stalo a zároveň si pripomenú starú mamu, ktorá už nie je medzi nami.“

A to je pre mňa osobne v konečnom dôsledku to najdôležitejšie.

Matej so synom pri Liptovskej Mare.
Záber z filmu *Zatopené*. Kamera Denisa Buranová

Kaštieľ v rodinnom albume.
Záber z filmu Zatopené. Kamera Denisa Buranová

SPRAVIŤ HRUBÚ ČIARU?

Tri kapitoly tejto publikácie prinášajú tri rôzne pohľady na roky 1938 – 1945 a ich súčasné reflexie. Každý z autorov zvolil vlastný zorný uhol, ale práve vďaka tomu získala kniha plastický rozmer, ktorý umožňuje súčasníkovi lepšie pochopiť dve principiálne dôležité veci: prečo si skúmané obdobie plným právom zasluhuje označenie „ťažké časy“, a ako je možné, že napriek všetkému ešte dnes, tri štvrté storočia po zániku vojnového slovenského štátu, názor na toto obdobie rozdeľuje obyvateľov Slovenska.

Na základe predložených výsledkov možno uviesť niekoľko záverov:

a) Vstupná kapitola si všíma *Protokoly sionských mudrcov*. Tento pamflet vznikol ako zhrnutie dovtedy len roztrúsených výhrad voči fungovaniu postfeudálnej modernej spoločnosti a určil spoločného vinníka existujúcich problémov. Vysvetlenie sa našlo v démonickom sprisahaní tradičných židovsko-slobodomurárskych nepriateľov kresťanstva. Hoci sa opakovane dokázalo, že ide o falzifikát, *Protokoly* dodnes slúžia ako vysvetlenie historických pocitov strachu a krivdy, ktoré pretrvávajú aj v súčasnosti. Stal sa z nich manuál, ktorý dokonale opisuje fungovanie súčasnej, k dekadencii smeru-

júcej spoločnosti a prinášajú zároveň liek na riešenie aktuálnych problémov.

b) Zdá sa, že ľudia, ktorí prijali predstavu globálneho sprisahania, interpretujú historické dôkazy a argumenty o účelovo zmanipulovanom pôvode *Protokolov* paradoxne ako ďalší relevantný dôkaz existencie tohto sprisahania. Fakty a argumenty tejto kapitoly môžu slúžiť ako inšpirácia pre ďalšie uvažovanie o trvácnosti a odolnosti antisemitských nenávistných skupinových predsudkov.

c) Analýza českej komunity v prostredí Bratislavy dokumentuje, že roky 1938 – 1945 nezanechali v spomienkach českých obyvateľov Bratislavy a ich potomkov vždy rovnakú stopu. Jedna skupina sa prikláňala k názoru, že vznik Česko-slovenska vyslobodil Slovákov z uhorského jarma a ponúkol im nové perspektívy, za čo by si Česi zaslúžili vďaka. Na druhej strane názorový protipól zdôrazňoval, že nedošlo k naplneniu politických očakávaní, ktoré v slovenskom prostredí vyvolávala Pittsburská dohoda. Argumentovali najmä ambíciami svojbytnosti slovenského národa a stavom tejto časti štátu v období veľkej krízy po roku 1931.

K napätiu medzi slovenskou a českou časťou spoločnosti prispeli aj spoločenské a ekonomické výhody, ktoré Česi na Slovensku získavali nie vždy čestnou a morálne obhájitelnou formou.

d) Sociálnoantropologická analýza filmu *Zatopené* prostredníctvom osobitého príbehu konkrétnej budovy a rodiny z iného zorného uhla potvrdila východiskový predpoklad

o pretrvávaní vplyvov holokaustu nielen na tých, čo toto obdobie prežili, ale aj na generácie ich potomkov.

Počas prípravy sa navyše potvrdilo, že film ako súčasť antropologickej praxe je funkčným nástrojom na analýzu procesu sebaidentifikácie vo vzťahu k biografickému rozprávaníu protagonistov a protagonistiek. Príležitosť na skúmanie tvorby identít pritom nie je ohraničená len samotným audiovizuálnym zachytením výpovede, ale prelína sa všetkými fázami prípravy filmu, od vývoja (prípravné rozhovory, formulovanie námetu) cez produkciu (nakrúcanie) až po post-produkciu (triedenie materiálu, strih) a ďalšie prezentovanie (disemináciu) filmu po jeho dokončení.

Hoci každý z autorov tejto monografie zvolil inú východiskovú pozíciu, kapitoly ako celok ilustrujú, prečo za zložitými rôznorodými a neraz krutými rokmi 1938 – 1945 nemožno ani tri štvrté storočia po zániku vojnového slovenského štátu urobiť hrubú čiaru. Táto časť minulosti Slovenska totiž stále predstavuje aktuálny problém.

Peter Salner

POZNÁMKY

¹ Lingvista Theo van Leeuwen uvádza ako všeobecné kategórie legitimizácie *autorizáciu* (teda odkaz na autoritu tradície, zvykov a práva alebo na osoby, na ktoré je prenesená inštitucionálna autorita); *morálnu evaluáciu* (odkazom na hodnoty daného systému), *racionalizáciu* (odkazom na ciele a používania inštitucionalizovaného sociálneho konania a na vedomosti, ktoré spoločnosť vytvorila, aby im dodala kognitívnu validitu) a *mýtopoéziu* (legitimizácia vyjadrená prostredníctvom príbehov, ktorých vyústenia odmeňujú legitímne konania a trestajú tie nelegitímne). Uvedené kategórie môžu byť vzájomne kombinovateľné a využiteľné aj na účely kritiky v zmysle delegitimizácie (van Leeuwen 2007: 92-93).

² Podrobnejšie sa tomuto prekladu venujem v ďalšom texte.

³ Slobodomurárstvo odsudzovalo viacero pápežských búl. Pápež Klement XII. vydal už v roku 1738 bulu In eminenti apostolatus, ktorou sa členom katolíckej cirkvi zakazovalo vstupovať do slobodomurárskych lóží (pozri „In eminenti Papal Bull dealing with the condemnation of Freemasonry“ [online]. Jedným z najvýznamnejších pápežských dokumentov v tejto súvislosti je bula Humanum genus vydaná pápežom Levom XIII. v roku 1884, ktorá obviňuje slobodomurárov zo šírenia naturalizmu (učenia o zvrchovanosti ľudskej prirodzenosti a rozumu v oblastiach morálky), boja proti autorite pápeža, z rozvracania morálky, zo sekularizácie školstva a spoločnosti, zo zavádzania civilného manželstva, presadzovania zásad politickej a majetkovej rovnosti občanov atď. (*Humanum genus Encyclical of Pope Leo XIII on Freemasonry* [online]).

⁴ V spise škótskeho fyzika Johna Robisona *Proofs of a conspiracy...* nachádzame napríklad len zmienku o „židovskom duchu“ v plánoch Illuminátov: „...all that can naturally be effectuated by this Association is the forming, and assiduously fostering a narrow, Jewish, corporation spirit, totally opposite to the benevolent pretensions of the Order.“ (Robison 1797: 171) Z rovnakého obdobia pochádza podobne

zameraný spis francúzskeho jezuitu Augustina Barruela *Mémoires pour servir à l'histoire du Jacobinisme* (1797-8).

⁵ Za jeden z prvých dokladov sa považuje tzv. Simoniniho list abbému Barruelovi z roku 1806. Autor listu Barruelovi popri uznaní jeho práce zároveň vyčíta, že pri odhaľovaní protikresťanských sprisahaneckých siekt, ktoré pripravujú cestu Antikristovi, sa nedostatočne venoval tej najmocnejšej židovskej (podľa Gregory 2012: 54).

⁶ Vydavateľ časopisu *Russkoje znamja* P. A. Kruševan bol príslušníkom organizácie Čornaja sotňa [čierna stovka], radikálneho monarchisticky a zároveň antisemitsky orientovaného hnutia ruského nacionalizmu.

⁷ Tému ruského apokalyptizmu v súvislosti so S. Nilusom podrobne rozvíja historik a slavista M. Hagemeister (Hagemeister 2011).

⁸ Práve náboženskému fundamentalizmu je blízka apokalyptická, dystopická vízia vývoja spoločnosti *Protokolov*, podľa ktorej sú mocní prenasledovatelia náboženstva (v tomto prípade Židia) zodpovední za všeobecný morálny úpadok a za odklon od prirodzeného harmonického spoločenského poriadku. V podobnom duchu sú *Protokoly* dodnes využívané napríklad aj v prostredí islamského fundamentalizmu (Nefes 2011: 232-233).

⁹ Ulrich Fleischhauer (1876 – 1860), nemecký veterán prvej svetovej vojny a samozvaný odborník na „židovskú otázku“. V medzivojnovom období patril k významným šíriteľom antisemitskej propagandy prostredníctvom vydávania kníh a článkov odhaľujúcich údajné židoslobodomurárske sprisahanie. Jeho agentúra Welt-Dienst mala medzinárodný charakter, vydávala rovnomenný trojjazyčný časopis a organizovala antisemitské kongresy. V rokoch 1933 – 1937 Fleischhauera finančne podporovalo nemecké ministerstvo propagandy. Od roku 1937 sa časopis dostal pod priamy vplyv A. Rosenberga (viac o tom napríklad Schörle 2009).

¹⁰ Pseudonym českého politika Č. Brabca (1860 – 1933), ktorý pripravil preklady viacerých zahraničných antisemitských spisov, napr. *Židovské zrcadlo ve světle pravdy* (1907) od J. Eckera, *Židé, jejich původ a příčiny*

jejich vlivu v Evropě (1907) od H. S. Chamberlaina, *Křesťanský svět a bojující židovstvo* (1909) od D. Rusinovova (pozri aj Mikulášek 2000).

¹¹ J. Bílik Záhorský patril k radikálnym antisemitom. Bol členom Rodobraný, polovojenskej organizácie zastrešovanej Slovenskou ľudovou stranou. Vznikla v roku 1923 na popud V. Tuku, oficiálne mala udržiavať poriadok na zhromaždeniach strany. V skutočnosti podľa vzoru talianskych fašistických organizácií slúžila na demonštráciu sily a zastrašovanie politických oponentov. Vzhľadom na množiace sa výtržnosti bola jej činnosť ešte v roku 1923 zastavená. Obnovená bola v roku 1926, ale už o tri roky neskôr bola jej činnosť zakázaná v súvislosti s odsúdením V. Tuku za špionáž. J. Bílik Záhorský sa následne pridal k fašistom a existujú náznaky, že v Gajdovej fašistickej strane získal post tajomníka – pozri Sokolovič 2008: 35).

¹² Konšpiračný rozmer viazaný na obraz „talmudistických“ Židov nachádzame napríklad aj v interview s provinciálom jezuitov Rudolfom Mikušom zverejneným vo februári 1939 v denníku *Slovák*. Z pohľadu cirkvi Mikuš obhajoval potrebu riešenia „židovskej otázky“ aj tým, že „Cirkev dobre vie, že skoro všetky pokusy v novej dobe poraziť kresťanský svetový názor opierajú sa o základnú prácu židovstva a židovstvom nastrčeného slobodomurárstva... Žid presiaknutý učením Talmudu je nebezpečný. Terajší žid nie je židom Starého zákona, je Talmudom nakazený. Talmud je úhrnom kresťanskej spoločnosti nebezpečných náuk. Podľa Talmudu nežid ani nie je človek, ale akoby hovádo bez všetkého práva. A keďže nežidia nemajú v očiach talmudistického žida práv, je talmudistický žid pre kresťanskú spoločnosť nebezpečný. A toto nebezpečenstvo sa musí odstrániť...“ (Hubenák 1994: 32-34, citované podľa Bumová 2013:10).

¹³ Napríklad „Židobolševizmus v pravom svetle“, *Gardista* 24. 6. 1939: 5; „Básnik Heine a židovská svetovláda“, *Náš boj* 15. 10. 1944: 10-12; „Spútaná súdnosť – židovský úspech“, *Náš boj* 7. 1. 1945: 3.

¹⁴ Dolejšiho autorstvo publikácie *Kniežatá zloby* naznačuje „Zpráva generálního prokurátora ČSFR“ doc. JUDr. Ivana Gašparoviča, CSc., Digitální repozitář, Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky, FS ČSFR 1990 – 1992, tisk 1111, část č. 2. (Zpráva gener. prok. [online]). Rovnako český preklad tejto publikácie z roku 2009 dostupný na

internetu uvádza M. Dolejšiho ako autora pôvodného textu (Knizata zloby, 2009 [online]).

¹⁵ *Protokoly sionských mudrců*. První zpravodajská a.s. 2012, české znění francouzského filmu režisérky B. Necek Les protocoles de la haine, Arte: Paris 2008. (Protokoly sionských mudrců. První zpravodajská a.s. 2012 [online].)

¹⁶ Na rozdiel od antisemitizmu, ktorý je v súčasnom oficiálnom diskurze katolíckych cirkví v rozpore s kresťanskou morálkou, slobodomurárske hnutie je naopak považované za nezlučiteľné s kresťanskou vierou (pozri už spomenutá pápežská bula *Humanum genus* z roku 1884 a i. [online], ako aj *Vyhlásenie o slobodomurárskych združeniach* vatikánskou Kongregáciou pre náuku viery z roku 1983 [online]).

¹⁷ Bol to seriál s názvom „Horse Without a Horseman“, zasadený do prostredia Stredného východu v období rokov 1855 až 1917. Obraz tohto prostredia je opísaný z pohľadu egyptského bojovníka proti britskej okupácii a sionizmu. Kvôli umožneniu vysokej sledovanosti bol vysielaný v noci v období Ramadánu.

¹⁸ Infovojna 2017 [online]. Rozhovor mal na internetovej databáze videí YouTube ku 18.5.2020 viac ako 19 tisíc zhliadnutí, 244 užívateľia označili, že sa im páči, 19, že sa im nepáči.

¹⁹ Výskum sa uskutočnil v roku 2004 a zameriaval sa na vybrané spoločenské udalosti v období 1918 – 2003. V tejto práci využívam získané poznatky o období 1938 – 1945. Čiastočne boli publikované v práci Česká komunita v Bratislave 20. storočia. In: Menšiny v meste. Premeny etnických a náboženských identít v 20. storočí. Ed. D. Luther, P. Salner. Bratislava: Zing Print 2004, s. 9-56.

²⁰ Jsme třetí národností, ale ubývá nás. Pozri Česi [online].

²¹ Anketa prebehla v roku 2004 a bola anonymná. Vzhľadom na nahlásené počty aktívnych členov v jednotlivých spolkoch bolo rozdáných 150 – 160 dotazníkov, čo predstavuje približne 10 percent z obyvateľov Bratislavy, ktorí sa prihlásili k českej národnosti. Spolu sa vrátilo 65 dotazníkov (návratnosť približne 40 %).

²² Bola ponúknutá aj možnosť uviesť iné dôvody.

²³ Respondenti mali možnosť vyznačiť viacero odpovedí.

²⁴ Z bývalej budovy Tatrabanky na dnešnom Námestí SNP.

²⁵ Protagonisti a protagonistky filmu nie sú v texte vzhľadom na ich účasť vo filme a zverejnenie ich mien v záverečných titulkoch anonymizovaní.

²⁶ Osobitú okolnosť z hľadiska etiky i metodológie predstavovala moja rodinná spriaznenosť s protagonistami, keďže Matej je môj manžel. Tejto súvislosti sa venujem nižšie v texte.

²⁷ V anglickom jazyku „artlike“ anthropological practice (Grimshaw – Ravetz 2015).

²⁸ Krajne pravicový politik Marian Kotleba sa stal v roku 2013 predsedom Banskobystrického samosprávneho kraja.

²⁹ Vo voľbách v roku 2016 získala ĽSNS 8,04 % hlasov.

³⁰ Podľa exitpollu agentúry FOCUS u prvovoličov vo vekovej skupine 18 – 21 rokov ĽSNS voľby s výsledkom 22,7 % vyhrala (Vasilko 2016). Podobný trend potvrdil aj aktuálnejší prieskum agentúry AKO z roku 2019, v ktorom vyše 60 % mladých ľudí vo veku 15 – 20 rokov uviedlo, že hodnotenie vojnovy Slovenskej republiky považuje za problematické a ako k takému sa k nemu nevie vyjadriť (Harkotová 2019). Pozitívny názor malo 18 % opýtaných oproti 24 %, ktorí ho hodnotili negatívne.

³¹ Po jednej z neverejných projekcií filmu pre špecifické, v tomto prípade židovské publikum, jeden pán, sám potomok preživších, skonštatoval, že takýchto príbehov počul už za svoj život mnoho (a práve *Zatopené* ho preto možno nechalo do istej miery chladným). Vo filme mu preto chýbali všeobecnejšie informácie o počte deportovaných a zavraždených Židov. „Keď človek nevie, koľko ľudí zomrelo, nemôže si predsa uvedomiť rozsah ‚zverstiev‘, ktoré boli spáchané,“ naliehal. Vo svojom uvažovaní však ako divák vychádzal z odlišnej premisy. Z môjho pohľadu sú totiž čísla abstraktné, nepredstaviteľné a v tomto

zmysle až „neuveriteľné“. Jeden sugestívne podaný príbeh preto môže vydať za tisíce čísel. Sugestívnosť v tomto zmysle spočíva v osobnom podaní, pohľade očí, v zlomenom hlase, významovom tichu..., a teda v autenticky vyjadrených emóciách.

³² Patriarcha Móric Stein zomrel tesne pred vyvraždením väčšiny rodiny prirodzenou, a teda, ako vo filme konštatuje jeho vnučka Zuzka, „šťastnou“ smrťou, keďže bol „ušetrený toho všetkého, čo nasledovalo. Raz to – raz to“. Rodičia, stará matka a väčšina ostatných príbuzných zahynuli v koncentračných táboroch. Brat Lajos sa zapojil do Slovenského národného povstania ako partizán a jeho smrť je doteraz neujasnená.

³³ Vo filme *Zatopené* tento proces podrobne objasnil bývalý riaditeľ Liptovského múzea v Ružomberku Ladislav Cserei.

³⁴ V tejto súvislosti je zaujímavé, kedy sú úpravy pamiatkových budov klasifikované ako rekonštrukcia alebo naopak ako realizácia repliky. Táto úvaha sa natíska aj v súvislosti so zásahmi do historických budov v dnešnej dobe. Záujem bratislavskej verejnosti napríklad vyvolala rekonštrukcia neobarokového bytového domu na Palisádach č. 43 (stavebné povolenie udelené na prístavbu, nadstavbu a prestavbu bytového domu), ktorý bol v osemdesiatych rokoch vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku. Pri rekonštrukcii v druhom desaťročí nového milénia stavebníci zrútili druhé podlažie domu a vybudovali ho nanovo ako repliku s nadstavbou, ktorá však z estetického hľadiska zachováva historizujúci charakter. Z antropologického hľadiska by bolo zaujímavé, či je budova stále „tou istou“ aj z perspektívy ľudí, ktorí ju dnes užívajú, či, naopak, tých, čo v nej žili v minulosti.

³⁵ Margaret Mead charakterizovala vo svojom dnes už klasickom texte sociálnu antropológiu ako disciplínu, ktorá je uväznená v slovách (Mead 2003 [1974]).

³⁶ Vizuálny antropológ David MacDougall interpretuje, že ľudia môžu byť vo svojom konaní pri pozorovaní (angl. observation) autentickjší pred kamerou, ako pri štandardnom zúčastnenom pozorovaní. Pri nakrúcaní je totiž antropológ plne zamestnaný vlastnými povinnosťami,

pričom pozorovaný nemusí mať pocit, že ho treba „hostiť“ či „zabávať“ (MacDougall 2003).

³⁷ Charakteristickú špecifickým odosobneným „vedeckým“ jazykom, formuláciami a štylistikou v strednom prúde akademickiej spisby.

³⁸ Najmä z Pamiatkového ústavu Slovenskej republiky, z Liptovského múzea v Ružomberku či z dobových médií.

³⁹ Reportážne videá zo štyridsiatych rokov 20. storočia, niekoľko dielov publicistickej relácie Týždeň vo filme a reportážne videá a filmy o stavaní Liptovskej Mary.

⁴⁰ V manželovej rodine sa traduje ešte jeden osobitý príbeh o navrátení skonfiškovaných predmetov po zabitých židovských predkoch, hoci v tomto prípade z inej rodinnej vetvy (nie steinovskej). Moji svokrovi boli pred rokmi ako návštevníci na prehliadke ľubovnianskeho hradu. Svokra sa odrazu zadívala na obrazy manželského páru, visiace na jednej zo stien v expozícii a hovorí manželovi: „To sú tvoji starí rodičia!“ Pribuzných svojho manžela identifikovala na základe podobnosti zo starých rodinných fotografií, ktoré sa zachovali. Svokor bol spočiatku na pochybách, ale ďalším skúmaním sa skutočne potvrdilo, že obrazy pochádzajú z domu jeho starých rodičov, ktorý bol vyrabovaný po tom, ako ich deportovali. Ukradnuté portréty svokrových starých rodičov sa teda stali múzejným exponátom, aby sa neskôr opäť navrátili do vlastníctva rodiny, s pridanou emocionálnou hodnotou ako „zachránená“ pamiatka na zosnulých predkov. Aktuálne visia na stene v obývačke v ich panelákovom byte.

⁴¹ Zuzka, Trudkina staršia sestra a posledná z trojice hlavných predstaviteľov vo filme, vyjadrovala v súvislosti so stratou kaštieľa podobnú mieru emocionálneho odstupu. Tá mohla byť prejavom istého vyrovnania sa (či rezignácie), prislúchajúceho zrelému veku. Zároveň mohla byť prirodzenou reakciou na mnohé tragédie, ktoré sestry ako preživšie prekonali, a teda strata majetku bola len posledným a v tomto kontexte menej zásadným dôsledkom.

⁴² Vynímajúc Mateja, ktorý bol okrem svojho účinkovania vo filme zároveň aj autorom komponovanej hudby. S odstupom času som sa ho

spýtala, či bol preňho proces tvorby vzhľadom na osobnú a citlivú tému špecifický. Pre Mateja však bola podmienkou tvorivého zapojenia sa istá miera „odosobnenia sa“: „*Hudba sa mi robila veľmi dobre, samotný proces tvorby bol podobný, ako pri akomkoľvek predošlom komponovaní pre film či divadlo. Do istej miery som sa musel odosobniť a brať to ako materiál, nie ako rodinnú históriu. Na druhej strane tým, že to bola osobná téma, som mal sám na seba väčšie nároky. A som si istý, že osobná povaha témy mi dodala inšpiráciu a energiu do tvorby.*“

⁴³ Do tvorivého procesu mimo režiséra sekundárne vstupujú aj ďalší tvoriví členovia a členky štábu. V tomto prípade to bola najmä kameramanka Denisa Buranová, strihač Peter Harum, zvukový majster Dušan Kozák a autor hudby Matej Gyárfáš.

⁴⁴ V spolupráci so strihačom, prípadne dramaturgom.

⁴⁵ V ťažkých chvíľach v priebehu produkcie filmu som si robila občas žarty, že nakrúcam najdrahšie „home-video“ v dejinách ľudstva.

⁴⁶ Ktoré nemusia vždy byť nevyhnutne v súlade.

⁴⁷ Z angl. slova „vyjsť von“, v prenesenom význame „zverejniť“.

⁴⁸ Trudkina sestra Zuzka sa ako druhá z dvojice hlavných predstaviteľiek, žiaľ, dokončenia filmu nedožila. Informácia o jej úmrtí v poslednej scéne filmu významovo uzatvára jednu kapitolu príbehu potomkov rodiny Steinových. V ďalšej scéne zároveň vidíme Trudku s jej malým vnukom, ktorý predstavuje pokračovanie a budúcnosť rodinného života.

⁴⁹ Spomínam si na poznámku jedného skúseného dramaturga, ktorý po premiére *Zatopeného* skonštatoval, že film by tematicky „vydal“ na niekoľko ďalších snímok, a prečo som si teda motívy „vystrieľala“ na jedenkrát a nesústredila sa radšej len na príbeh o holokauste. Nuž, mohla by som sa, ale išlo by už o iný film.

LITERATÚRA A PRAMENE

Literatúra

ARPÁŠ, Róbert 2011: *Autonómia: víťazstvo alebo prehra? Vyvrcholenie politického zápasu HSEs o autonómiu Slovenska*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo SAV.

AUFDERHEIDE, Patricia 2007: *Documentary film. A very short introduction*. Oxford, New York: Oxford University Press.

BARKUN, Michael 2013: *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America (Comparative Studies in Religion and Society)*. University of California Press. Kindle Edition.

BAUMAN, Zygmunt 2002: *Modernosť a holokaust*. Bratislava: Kalligram.

BRADY, Ivan 2000: Anthropological poetics. In: Denzin, N.K., Lincom, Y. S. (zost.): *Handbook of Qualitative Research* (2. vydanie). Thousand Oaks, CA: Sage, s. 949-979.

BRECHTKEN, Magnus 1998: „Madagaskar für die Juden“, *Antisemitische Idee und politische Praxis 1885 – 1945*. München: R. Oldenbourg Verlag.

BUMOVÁ, Ivica 2013: Štát a židovská komunita na Slovensku v 19./20. storočí. In: *Axis Mundi*, č. 2, s. 8-13.

BYSTRICKÝ, Valerián 1997: Vystahovanie českých štátnych zamestnancov zo Slovenska 1938 – 1939. In: *Historický časopis*, roč. 45, č. 4, s. 596-661.

BYSTRICKÝ, Valerián 2000: Českí zamestnanci na Slovensku v rokoch 1918 – 1939. In: Zelinová, H. (Ed.). *Česi na Slovensku*. Martin: SNM, s. 17-31.

CAMPION-VINCENT, Veronique 2005: From Evil Others to Evil Elites. A Dominant Rumor Pattern in Conspiracy Theories Today. In: *Rumor Mills: The Social Impact of Rumor and Legend* (Eds. G. A. Fine, V. Campion-Vincent and Ch. Heath). Piscataway NJ: Transaction-Aldine, s. 103-122.

GAUTHIER, Guy 2004: *Dokumentárny film, jiná kinematografie*. Praha: Nakladatelství Akademie múzických umění.

GAŽOVIČOVÁ, Tina 2011: Rôznorodá židovská identita tretej poholokaustovej generácie. In: Salner, P. (zost.): *Premeny židovskej identity po holokauste*. Bratislava: Zing Print, s. 87-130.

GREGORY, Stephen 2012: Die Fabrik der Fiktionen. Verschwörungsproduktion um 1800. In: *Die Fiktion von der jüdischen Weltverschwörung. Zu Text und Kontext der „Protokolle der Weisen von Zion“* (Hrsg. von Eva Horn und Michael Hagemeister). Göttingen: Wallstein Verlag, s. 51-75.

GRIMSHAW, Anna – RAVETZ, Amanda 2015: The ethnographic turn – and after: a critical approach towards the realignment of art and anthropology. In: *Social Anthropology*, roč. 23, č. 4, s. 418-434.

GULLESTAD, Marianne 2004: Imagined Childhoods: Modernity, Self and Childhood in Autobiographical Accounts. In: *ISF Paper*, č. 12.

HAGEMEISTER, Michael 2011: Das Dritte Rom gegen den Dritten Tempel Der Antichrist im postsowjetischen Russland. In: Mariano Delgado, Volker Leppin (Hg.): *Der Antichrist. Historische und systematische Zugänge*. Fribourg/Stuttgart 2011, s. 461-485. (Studien zur christlichen Religions- und Kulturgeschichte; 14).

HAGEMEISTER, Michael 2012: Zur Frühgeschichte der »Protokolle der Weisen von Zion« II Das verschollene Exemplar der Lenin-Bibliothek. In: Eva Horn, Michael Hagemeister (Hg.) *Die Fiktion von der jüdischen Weltverschwörung: Zu Text und Kontext der »Protokolle der Weisen von Zion«*. Göttingen: Wallstein Verlag, s. 161-189.

HAGEMEISTER, Michael 2017: *Die „Protokolle der Weisen von Zion“ vor Gericht. Der Berner Prozess 1933 – 1937 und die „antisemitische Internationale“*. Zürich: Chronos. (Veröffentlichungen des Archivs für Zeitgeschichte der ETH Zürich; 10.)

HALLON, Ludovít 2011: Česi v Bratislave 1918 – 1945. In: Nižňanský, Eduard, Bútora, Ivan a kol.: *Stratené mesto Bratislava – Pozsony – Pressburg*. Bratislava: Marenčin PT, s. 179-192.

HAMAR, Eleonóra 2002: Nalézání a vynalézání sebe v příběhu: O narativní konstrukci židovských identit. In: *Biograf*, č. 27, s. 29-49.

HARKOTOVÁ, Stanislava 2019: *Mladých sa pýtali na SNP. Koľko z nich vedelo určiť správny dátum?* Dostupné na <https://www.aktuality.sk/clanok/717489/mladych-ludi-sa-pytali-na-snp-kolko-z-nich-vedelo-urcit-spravny-datum/> [citované 28. 6. 2020].

HEIDER, Karl G. 2006: *Ethnographic film. Revised edition*. Austin: University of Texas Press.

HELEBRANDT, Róbert 1991. *Kniežatá zloby (Protokoly siónskych mudrcov)*. Bratislava.

HORN, Eva 2012: Das Gespenst von Arkana Verschwörungsfiktion und Textstruktur der „Protokolle der Weisen von Zion“. In: *Die Fiktion von der jüdischen Weltverschwörung. Zu Text und Kontext der „Protokolle der Weisen von Zion“* (Hrsg. von Eva Horn und Michael Hagemester). Göttingen: Wallstein Verlag, s. 1-25.

HOŤKA, Daniel 2017: Nič proti Židom? Kotleba propagoval antisemitský podvrh. In: *Sme.sk*, 6. 9. 2020. Dostupné na <https://domov.sme.sk/c/20642791/kotleba-v-radiu-propagoval-antisemitsky-po-dvrh.html> [citované 5. 5. 2020].

HROMÁDKA, Jozef 1933: *Zemepis okresu bratislavského a malackého. Zv. 1: Bratislava*. Bratislava: Učiteľstvo.

CHŇOUPEK, Bohuslav 2001: Prvé dni Slovenského štátu. In: *Slovo. Politicko-spoločenský týždenník. Internetové vydanie*, č. 27, 4. – 10. 7. 2001. Strany nečíslované.

CHOVANEK, Štefan 2017: Kotleba odporúča „knížku“, na ktorú sa odvolával aj Hitler. Je to opovrhnutiahodné, kritizuje historik. *HNonline*, 6. 9. 2017. Dostupné na <https://slovensko.hnonline.sk/1021508-kotleba-oporuca-knizku-na-ktoru-sa-odvolaval-aj-hitler-je-to-povrhnutiahodne-kritizuje-historik> [citované 12. 3. 2020].

Infovojna 2017. Marian Kotleba, 21. 8. 2017. Dostupné na <https://www.youtube.com/watch?v=QXtwAnG9JBg> (min. 18:24' – 19:20') [citované 12. 3. 2020].

JIRÁSEK, Josef 1947: *Slovensko na rozcestí 1918 – 1938*. Brno: Tiskové a nakladateľské podniky Zář.

KRIŽANOVÁ, Eva 1977: O stredovekej kurii v Parížovciach. In: *Archaeologica historica* 2. Bmo, s. 203-210.

LIPTÁK, Ľubomír 2000: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kaligram.

LUTHEROVÁ, Soňa 2009: Konštruovanie Vlastníctva A Domova. In: *Slovenský národopis*, roč. 57, č. 3, s. 367-385.

MACDOUGALL, David 2003: Beyond observational cinema. In: *Principles of Visual Anthropology*. Tretie vydanie. Berlin; New York: Mouton de Gruyter, s. 115-133.

MAJTÁNOVÁ, Marie 1999: Co bychom měli vědět o historii česko-slovenských vztahů. In:

Almanach Českého spolku na Slovensku. Dostupné na <http://www.cesi.sk/txt/hivu.htm>. Strany nečíslované [citované 21. 12. 2004].

MATULA, Pavol 2006: *Českí stredoškolskí profesori na Slovensku 1918 – 1938*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška.

MEAD, Margaret 2003: Visual anthropology in a discipline of words. In: Hockings, P.: *Principles of Visual Anthropology. Third Edition*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, s. 3-13.

MEDVECKÝ, Karol A. 1931: *Slovenský prevrat*. IV. zväzok. Bratislava: Vydavateľstvo Komenský.

MIKULÁŠEK, Alexej 2000: *Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století: teoretická a historická studie*. Praha: Votobia.

NEFES, Türkay 2011: Conspiracy theories as conduits of fundamentalist knowledge. In: Martensson, U., Bailey U., Ringrose P., Dyrendal A. (Eds.): *Fundamentalism in the Modern World. Vol. 1. : Fundamentalism, Politics and History: The State Globalization and Political Ideologies*, London: I.B. Tauris: 219-239.

NEUSAR, Aleš 2006: Báseň jako výsledek zpracování výzkumu. In: Gajdošíková, H. (zost.): *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, s. 72-78.

PANCZOVÁ, Zuzana 2017: *Konšpiračné teórie: témy, historické kontexty a argumentačné stratégie*. Bratislava: Veda.

PANCZOVÁ, Zuzana 2019: Konšpiračné teórie a holokaust : súčasné podoby popierania holokaustu v slovenských internetových zdrojoch. In: Hlavinka, J., Salner, P. (Eds.): *Tábor smrti Sobibor : dejiny a odkaz*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Dokumentačné stredisko holokaustu, Marenčin PT, spol. s r.o. 2019, s. 167-199.

PIPES, Daniel 2003: *Spiknutí. Názory a teorie*. Praha: Themis.

POSPÍŠILOVÁ, Jana 2018: „Já tu Bratislavu miluju.“ Ze vzpomínek a dokumentů rodiny českého lékaře. In: *Slovenský národopis*, č. 3, s. 318-330.

RÁZUS, Martin 1937: Nelze vyhověti. In: *Slovák*, 11. 8. 1937.

ROSTAS, Tibor E. 2015: *Vojny vedú médiá*. 1. 12. 2015. Dostupné na <https://roostas.news/vojny-vedu-media/> [citované 4. 3. 2020].

ROSTAS, Tibor E. 2017: *Klin Židov medzi Slovanmi*. 1. 5. 2017. Dostupné na <https://roostas.news/klin-zidov-medzi-slovanmi/> [citované 4. 3. 2020].

RYCHLÍK, Jan 1989: K otázke postavenia českého obyvateľstva na Slovensku. In: *Historický časopis*, roč. 37, 1989, č. 3, s. 408-409.

RYCHLÍK, Jan 2010: Vznik Slovenského státu a česká společnost. In: Bystrický, V. & Michela, M. & Schvarc, M. a kol.: *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo SAV, s. 392-405.

RYCHLÍK, Jan 2012: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů & Vyšehrad.

SALNER, Peter 2007: Holokaust a deti. In: Vrzgulová, M. (zost.): *Deti holokaustu*. Bratislava: DSH, s. 6-21.

SALNER, Peter 2011: Identita detí holokaustu a ich rodičov. In: Salner, P. (zost.): *Premeny židovskej identity*. Bratislava: Zing Print, s. 54-87.

SCHÖRLE, Eckart 2009: Internationale der Antisemiten. Ulrich Fleischhauer und der „Welt-Dienst“. In: *WerkstattGeschichte*, Heft 51, 2009, Klartext-Verlag, Essen, s. 57-72. Dostupné na <https://>

werkstattgeschichte.de/wp-content/uploads/2017/02/WG51_057-072_SCHOERLE_ANTISEMITEN.pdf [citované 5. 4. 2020].

SOKOLOVIČ, Peter 2008: „Kariéra“ protizidovského radikála z Trnavy. In: *Pamäť národa*, 3, Bratislava: Ústav pamäti národa, s. 33-46.

SVETOŇ, Ján 1948: *Od maďarizácie k reslovakizácii Bratislavy*. Bratislava I. *Sborník príspevkov k dejinám hl. mesta Bratislavy*. Bratislava: Kultúrny a informačný odbor ÚNV Bratislave, s. 268-289.

ŠISLER, Stanislav 1989: Odchod českých státních zaměstnanců ze Slovenska v letech 1938 – 1945. In: *Český lid*, roč. 76, č. 4, s. 231-238.

ŠTEFÁNEK, Anton 1937: Šrobár a jeho doba. In: *Bratislava*, XI.

ŠTRUNC, L. 1933: Věci přijatelné a nepřijatelné. In: *Politika*, III, s. 216-217.

TANCER, Jozef 2016: *Rozviazané jazyky. Ako sme hovorili v starej Bratislave*. Bratislava: Slovart.

TAZBIR, Janusz 1996: *Protokoly sionských mudrců – pravda nebo podvrh?* Praha: Votobia.

TÓTHOVÁ, Štefánia 1975: Archeologický výskum v Parížovciach. In: *Liptov* 3, s. 352.

VAN LEEUWEN, Theo 2007: Legitimation in discourse and communication. In: *Discourse and Communication*, 1 (1), s. 91-112.

VASILKO, Tomáš 2016: Kto volil Kotlebu a prečo? Nie, nie je to len o utečencoch. In: *Denník N*, 6. 3. 2016.

VRZGULOVÁ, Monika 2007: Príbehy detí holokaustu. In: Vrzgulová, M. (zost.): *Deti holokaustu*. Bratislava: DSH, s. 22-37.

VRZGULOVÁ, Monika 2019: The oral history interview. A Relationship and Space of Trust. In: *Slovenský Národopis / Slovak Ethnology*, roč. 67, č. 4, s. 430-440.

WAKIN, Daniel J. 2002: Anti-Semitic ‚Elders of Zion‘ Gets New Life on Egypt TV. *The New York Times*, 26. 10. 2002. Dostupné na <https://www.nytimes.com/2002/10/26/world/anti-semitic-elders-of-zion-gets-new-life-on-egypt-tv.html> [citované 6. 7. 2020].

WEINBERGER, Eliot 1994: The Camera People. In: Taylor, L. (zost.): *Visualizing Theory. Selected Essayes from V.A.R. 1990 – 1994*. New York, London: Routledge, s. 3-27.

ZUSKINOVÁ, Iveta 2009: *Múzeum liptovskej dediny v Pribyline*. Liptovský Hrádok: Spoločnosť priateľov múzea Liptovskej dediny. ISBN 9788096805471.

Elektronické zdroje

Česi. Dostupné na <https://www.cesi.sk/txt/sta2.htm>. [citované 21. 12. 2004].

Humanum genus Encyclical of Pope Leo XIII on Freemasonry. Dostupné na *The Holy See* <http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_18840420_humanum-genus.html> [citované 20. 1. 2020].

Humanum genus. Dostupné na http://www.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_18840420_humanum-genus.html [citované 14. 2. 2020].

In eminenti Papal Bull dealing with the condemnation of Freemasonry“. Dostupné na *Papal Encyclicals Online*, <<https://www.papalencyclicals.net/clem12/c12inemengl.htm>> [14. 2. 2020].

Knížata zloby, 2009. Dostupné na http://www.spiknuti-proti-cirkvi-a-lidstvu.com/literatura/Knizata_zloby_Protokoly_sionskych_mudrcu.pdf [citované 15. 3. 2020].

Protokoly sionských mudrců. První zpravodajská a.s. 2012. Dostupné na <https://www.youtube.com/watch?v=4F17KUn7y40&list=FL3wDjN28DSIAXohY6ec0ZXg&index=31> [citované 30. 5. 2020].

Recenzie písané verejnosťou. Dostupné na <https://www.martinus.sk/?uItem=16371>) [citované 14. 2. 2020].

Vyhlasenie o slobodomurárskych združeniach vatikánskou Kongregáciou pre náuku viery z roku 1983. Dostupné na <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-vatikanskych-urad>

[ov/c/nezlucitelnost-krestanskej-viery-a-slobodomurarstva](https://www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t1111_02.htm) [citované 20. 1. 2020].

Zpráva gener. prok. Dostupné na www.psp.cz; https://www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t1111_02.htm [citované 14. 4. 2020].

Elektronické zdroje použitých ilustrácií

Augustin Barruel. Zdroj: Wikimedia Commons. Dostupné na https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Augustin_Barruel_par_Auguste_Pidoux.png

Ilustrácia v knihe Sergeja Nilusa. Zdroj: Wikimedia Commons. Dostupné na https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1912ed_TheProtocols_by_Nilus.jpg

Sergej A. Nilus. Zdroj: Wikimedia Commons. Dostupné na [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sergius_A._Nilus_-_The_Protocols_of_Zion_\(page_4_crop\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sergius_A._Nilus_-_The_Protocols_of_Zion_(page_4_crop).jpg)

Pramene

BARRUEL, Augustin: *Mémoires pour servir à l'histoire du Jacobinisme* (1797-8).

Básnik Heine a židovská svetovláda. In: *Náš boj*, 15. 10. 1944: 10-12.

FLEISCHHAUER, Ulrich 1935/1997. *Die echten Protokolle der Weisen von Zion, Sachverständigengutachten, erstattet im Auftrage des Richteramtes V in Bern*. Erfurt: U. Bodung-Verlag. [Český preklad *Pravé Protokoly sionských mudrců, Znalecký posudek, vypracovaný z pověření soudního dvora č. V Bernu* pripravil Václav Voříšek, vydalo ho www.spiknuti-proti-cirkvi-a-lidstvu.com v roku 1997. Dostupné na http://www.vzdelavaci-institut.info/?q=system/files/Prave_Protokoly_sionskych_mudrcu-Ulrich_Fleischhauer.pdf [citované 6. 5. 2020].

HALBICH, Karel 1991. *Genéza sionizmu*. Bratislava: Agres.

HITLER, Adolf 1925/1943: *Mein Kampf* (851. – 855. Auflage). Zentralverlag der NSDAP, Frz. Eher Nachf., G.m.b.H., München.

JOLY, Maurice 1864. Dialogues aux Enfers entre Montesquieu et Miachavel. Bruxelles. Preklad do anglického jazyka dostupný na Internet Archive, <https://archive.org/details/DialogueInHellBetweenMachiavelliAndMontesquieu>.

MAGALA, Jozef 1939: Protokoly a židovský program. In: *Nástup mladej slovenskej autonomistickej generácie*, roč. 7, č. 1, s. 8-9.

POKORNÝ, Ctibor 1940a: Protokoly sionských mudrcov. In: *Gardista*, roč. 2, č. 10 (2. marec 1940), s. 7.

POKORNÝ, Ctibor 1940b: *Židovstvo na Slovensku*. Kompas: Turčiansky sv. Martin.

Politika, II., 1932, č. 18.

Politika, II., 1932, č. 20.

ROBISON, John (1798/2014): *Proofs of a conspiracy against all the religions and governments of Europe*. London/Edinburgh 1798. The Project Gutenberg EBook. Dostupné na <https://www.gutenberg.org/files/47605/47605-h/47605-h.htm> [citované 5. 2. 2020].

ROSENBERG, Alfred 1923/1924: *Die Protokolle der Weisen von Zion und die jüdische Weltpolitik*. 3. Auflage. München: Deutscher Volksverlag.

Slovák, 22. 11. 1938.

Spútaná súdnosť – židovský úspech. In: *Náš boj*, 7. 1. 1945: 3.

ŠNÍDL, Vladimír 2017. Kotleba poradil ľuďom čítať Protokoly sionských mudrcov, podvrh o židovskom sprisahaní. In: *DenníkN*, 5. 9. 2017.

Dostupné na <https://dennikn.sk/871210/kotleba-poradil-ludom-citat-p-rotokoly-sionskych-mudrcov-podvrh-o-zidovskom-spiknuti/> [citované 10. 1. 2020].

Židobolševizmus v pravom svetle. In: *Gardista*, 24. 6. 1939: 5.

Filmografia

Zatopené. 2016. Réžia S. G. Lutherová. AH Production, RTVS – rádio a televízia Slovenska, Slovenský filmový ústav. 52 min.

RÉSUMÉ

The book *Hard Times (1938-1945 in the Current Social Dis-course)* uses ethnological research to examine three vantage points which jointly illustrate the complicated nature of the events which unfolded during the wartime era, while at the same time showing that their consequences continue to affect the lives of people in Slovakia to this day.

In the first chapter, Zuzana Panczová analyses a notorious work of literary fabrication which represents the most effective, enduring, and pervasive instrument of the legitimization of anti-Semitism in modern history. *The Protocols of the Elders of Zion*, which were written in the early 20th century in Tsarist Russia, are one of the most influential conspiracy theories of all time.

The author defines conspiracy theories as unfounded beliefs or claims regarding the existence of a plot against the public interest. Conspiracy theories attempt to reinterpret the complex reality composed of countless random events into a coherent causal model (see, for example, Campion-Vincent 2005: 107). Their popularity and impact on public opinion are reinforced by the fact that they convey an image of the enemy, who is considered responsible for real or imaginary threats. This causes an escalation of fear, which then paves the way for group aggression. Conspiracy theories are an ideal tool for legitimising violence insofar as they spread

various types of anti-systemic propaganda. Their actual aim is to delegitimise a given political system and its key institutions, whose activities are seen as being manipulated by Jewish conspirators. The abiding resonance of this strategy is evidenced by the fact that despite the book's spurious origins having been well established for nearly a century, and despite the historical experience with its abuse in the murder of millions of people right in the heart of civilised Europe, part of the public still considers the *Protocols* to be a fascinating and true description of reality.

In the second chapter, Daniel Luther discusses Czechs in Bratislava. He analyses their opinions and recollections concerning the events following the founding of the First Czechoslovak Republic (1918), which brought on massive immigration of Czechs to Bratislava and Slovakia, aimed to secure the administration of the new state by dependable people. The Czechs replaced Hungarian bureaucrats and public servants who had previously controlled the Slovak territory within the Austro-Hungarian monarchy. Initially, their activities were viewed in a mostly positive light, but gradually, objections arose regarding their rationally conceived (non-religious) approach to schooling, their influence in the army, police, the state apparatus, education, and so on. The conflict culminated with the 'voluntary' repatriation of Czech families and the outwardly legal but in fact forced resettlement of Czechs from Slovakia, which was coordinated by the wartime state (1939-1944).

It turns out that these events did not leave an identical trace in the memories of the Czech residents of Bratislava and their descendants. Part of them emphasise the fact that the

birth of Czechoslovakia freed Slovaks from the Hungarian yoke and provided them with new opportunities. In opposition to this view, there is the argument that the common state failed to satisfy Slovaks' political expectations, which were anchored in the Pittsburgh Agreement, and curbed the sovereign ambitions of the Slovak nation. Tensions also resulted from the increase in unemployment and poverty in Slovakia brought forth by the Great Depression, which struck the country in 1931.

In the final chapter, Soňa G. Lutherová used her knowledge of visual and social anthropology to create the ethnographic documentary *Zatopené* [Inundated]. The film tells the family story of the author's husband, who is the grandson of a Holocaust survivor. The subsequent analysis of the film describes an intergenerational trauma, following the history of a manor in the village of Parížovce which was last owned by the husband's ancestors. The manor was seized from the family during the Aryanisation; later, during the Communist collectivisation; and finally, during the construction of the Liptovská Mara reservoir. It was eventually rebuilt and today stands in the Museum of the Liptov Village in Pribylina.

The fate of the family was dramatically affected by the massacring of Jews during the era of the Wartime Slovak State. That had an impact not only on the victims but also on the survivors and their descendants. For the family, the manor became a memento of what they had lost. The documentary provided the protagonists with an opportunity to reflect on their stories, emotions, and perspectives. Their reflections confirm that the Holocaust and its consequences still persist to this day.

V EDÍCI ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE DOTERAZ VYŠLO:

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 1

Folklore in the Identification Processes of Society. G. Kiliánová, E. Krekovičová (eds.). Bratislava: Ústav etnológie SAV, 1994. 165 s. ISBN 8085665328.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 2

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzählieder.* Zväzok 1. E. Krekovičová (ed.). Bratislava: Vydavateľstvo VEDA – Ústav etnológie SAV, 1998. 225 s. ISBN 802240506X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 3

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzählieder.* Zväzok 2. E. Krekovičová (ed.). Bratislava: Vydavateľstvo VEDA – Ústav etnológie SAV, 1998. S. 227-441. ISBN 8022405094.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 4

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzählieder.* Zväzok 3. E. Krekovičová (ed.). Bratislava: Vydavateľstvo VEDA – Ústav etnológie SAV, 1998. S. 445-682. ISBN 8022405124.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 5

Identita etnických spoločenstiev. Výsledky etnologických výskumov. G. Kiliánová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – SAP-Slovak Academic Press, spol. s. r. o., 1998. 128 s. ISBN 8088908035.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 6

Dekoratívny prejav – tradícia a súčasnosť. O. Danglová, J. Zajonc (zost.). Bratislava: VEDA, 1998. 179 s. ISBN 802240523X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 7

Identity of Ethnic Groups and Communities. The Results of Slovak Ethnological Research. G. Kiliánová, E. Riečanská (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – SAP-Slovak Academic Press, spol. s. r. o., 2000. 164 s. ISBN 8088908728.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 8

Traditional Culture as a Part of the Cultural Heritage of Europe. The Presence and Perspective of Folklore and Folkloristics. Z. Profantová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Tomáš Písecký-ARM 333, 2003. 143 s. ISBN 8089069096.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 9

Ethnology in Slovakia at the Beginning of the 21st Century: Reflections and Trends. G. Kiliánová, K. Köstlin, R. Stoličná (eds.). Etnologické štúdie 9 and Veröffentlichungen Europäische Ethnologie 24. Bratislava – Wien: Ústav etnológie SAV – Institut für Europäische Ethnologie, Universität Wien, 2004. 229 s. ISBN 3902029102.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 10

Slavistická folkloristika na rázcestí. Z. Profantová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Tomáš Písecký-ARM 333, 2003. 116 s. ISBN 808906910X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 11

Beňušková, Zuzana: *Religiozita a medzikonfesijné vzťahy v lokálnom spoločenstve.* Bratislava – Dolný Oháj: Ústav etnológie SAV – MERKUR, 2004. 198 s. ISBN 8096916351.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 12

Folklór v kontextoch. Zborník príspevkov k jubileu Doc. PhDr. Lubice Droppovej, CSc. H. Hlôšková (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FFUK – Národopisná spoločnosť Slovenska, 2005. 215 s. ISBN 8088997208.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 13

Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989. I., II. Z. Profantová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Ústav pamäti národa – Tomáš Písecký – ARM 333, 2005. I. – 283 s. ISBN 8089069134; II. – 193 s. ISBN 8089069142.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 14

Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 III. Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy. Z. Profantová (ed.) Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2007. 207 s. ISBN 9788088997412.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 15

Od folklórneho textu ku kontextu. Venované pamiatke PhDr. Márie Kosovej, CSc. E. Krekovičová, J. Pospíšilová (eds.). Bratislava – Brno: Ústav etnológie SAV – Etnologický ústav AV ČR, 2006. 214 s. ISBN 8096942743.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 16

Slavkovský, Peter: *Svet na odchode. Tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej a južnej Európe.* Bratislava: Veda, 2009. 216 s. ISBN 9788022410861.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 17

Slavkovský, Peter: *Svet roľníka. Agrárna kultúra Slovenska ako predmet etnografického výskumu.* Bratislava: Veda, 2011. 135 s. ISBN 9788022412056.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 18

Slavkovský, Peter: *Slovenská etnografia (kompendium dejín vedného odboru).* Bratislava: Veda, 2012. 127 s. ISBN 9788022412797.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 19

Slavkovský, Peter: *S nošou za industrializáciou krajiny. Tradičné podoby dopravy na slovenskom vidieku.* Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV, 2014. 128 s. ISBN 9788022413985.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 20

Vanovičová, Zora: *Autorita symbolu.* E. Krekovičová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV 2014. 119 s. ISBN 9788097097523.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 21

Popelková, Katarína a kolektív: *Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Bratislava: Ústav etnológie SAV 2014. 320 s. ISBN 9788097097530.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 22

Burlasová, Soňa: *Naratívne piesne o zbojníkoch. Príspevok k porovnávaciemu štúdiu.* Bratislava: Ústav etnológie SAV 2015. 118 s. ISBN 9788097097547.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 23

Čierno-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku. T. Podolinská, T. Hrustič (eds.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2015. 600 s. ISBN 9788022414135.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 24

Salner, Peter: *Židia na Slovensku po roku 1945. (Komunita medzi vierou a realitou.)* Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2016. 216 s. ISBN 978-80-224-1510-1.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 25

Vrzgulová, Monika: *Nevyrozmávané susedské histórie. Holokaust na Slovensku z dvoch perspektív.* Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2016. 141 s. ISBN 978-80-224-1542-2.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 26

Za hranicami vedy? Aplikovaná antropológia v spoločnosti. Soňa G. Lutherová, Miroslava Hlinčíková (eds.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2016. 168 s. ISBN 978-80-224-1543-9.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 27

Voľanská, Ľubica: „V hlave tridsať, v krížoch sto.“ *Starnutie*

v *autobiografiách v Bratislave a Viedni*. Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2016. 224 s. ISBN 978-80-224-1544-6.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 28

Vrzgulová, Monika – Voľanská, Ľubica – Salner, Peter: *Rozprávanie a mlčanie. Medzigeneračná komunikácia v rodine*. Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2017. 135 s. ISBN 978-80-224-1621-4.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 29

Panczová, Zuzana: *Konšpiračné teórie: témy, historické kontexty a argumentačné stratégie*. Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2017. 160 s. ISBN 978-80-224-1546-0.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 30

Wiesner, Adam: *Jediná jistota je zmena: autoetnografie na transgender téma*. Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2017. 215 s. ISBN 978-80-224-1622-1.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 31

Beňušková, Zuzana: *Občianske obrady na Slovensku*. Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2017. 136 s. ISBN 978-80-224-1623-8.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 32

Salner, Peter: *Židovská komunita po roku 1989*. Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2018. 144 s. ISBN 978-80-224-1624-5.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 33

Krekovičová, Eva: *Piesne a etnická identifikácia Slovákov v Maďarsku. Výskum z obdobia 1991 – 2017*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2018. 264 s. ISBN 978-80-224-1698-6.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 34

Divinský, Boris – Zachar Podolinská, Tatiana et al.: *Globe in Motion. Patterns of International Migration: Similarities and Differences*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV –

Marenčin PT 2018. 216 s. ISBN 978-80-970975-7-8 (hardback), ISBN 978-80-970975-8-5 (PDF), DOI: <https://doi.org/10.31577/2018.9788097097578>.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 35

Luther, Daniel: *Bratislava Česko-Slovenská: putovanie z monarchie do Slovenského štátu*. Bratislava: Marenčin PT 2018. 152 s. ISBN 978-80-569-0146-5.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 36

Globe in Motion 2. Multiple Shades of Migration: Regional Perspectives. Miroslava Hlinčíková, Martina Sekulová (eds.). Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Marenčin PT 2019. 154 s. ISBN 978-80-970975-9-2 (hardback), ISBN 978-80-973372-0-9 (PDF), DOI: <https://doi.org/10.31577/2019.9788097337209>.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 37

Salner, Peter: *Judaizmus v tradícii a súčasnosti (Premeny židovskej komunity v 19. – 21. storočí. Etnologický pohľad)*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2019. 144 s. ISBN 978-80-224-1750-1.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 38

Traces of the Virgin Mary in Post-Communist Europe. Tatiana Zachar Podolinská (ed.). Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2019. 424 s. ISBN 978-80-224-1782-2.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 39

Nové prístupy v etnológii a sociálnej antropológii na Slovensku. Ľubica Voľanská, Adam Wiesner (eds.). Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2019. 176 s. ISBN 978-80-224-1789-1.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 40

Bahna, Vladimír: *Nadprirodzené skúsenosti a naratívna myseľ*.

Sociálna nákazlivosť spomienok. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2019. 208 s. ISBN 978-80-224-1775-4, DOI: <https://doi.org/10.31577/2019.9788022417754>.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 41

Tábor smrti Sobibor: Dejiny a odkaz. Ján Hlavinka, Peter Salner (eds.). Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Dokumentačné stredisko holokaustu – Marenčin PT 2019. 264 s. ISBN 978-80-569-0449-7.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 42

Dvojrozhovor. O pamäti, etnológii a meste... Monika Vrzgulová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Marenčin PT 2020. 257 s. ISBN 978-80-569-0449-7, DOI: <https://doi.org/10.31577/2020.9788056904497>.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 43

Wiesner, Adam: *Monkey On My Back: An Autoethnographic Narrative of A Therapeutic Experience*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2020. 224 s. ISBN 978-80-224-1824-9, DOI <https://doi.org/10.31577/2020.9788022418249>.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 44

Zajonc, Juraj: *Svätí s menom Valentín a sviatky zamilovaných*. Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2020. 152 s. ISBN 978-80-224-1853-9, DOI: <https://doi.org/10.31577/2020.9788022418539>.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 45

Beňušková, Zuzana: *Už sa chystá svadba istá. Svadobné obyčaje slovom a obrazom*. Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2020. 128 s. ISBN 978-80-224-1831-7, DOI: <https://doi.org/10.31577/2020.9788022418317>.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 46

Panáková, Jaroslava: *Vizuálne režimy ruskej Beringie*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2020. ISBN 978-80-224-1832-4, DOI: <https://doi.org/10.31577/2020.9788022418324>.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 47

Holokaust okolo nás (Roky 1938 – 1945 v kultúrach spomínania). Peter Salner (Ed.). Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Marenčin PT 2020. 240 s. ISBN 978-80-569-0744-3, DOI: <https://doi.org/10.31577/2020.9788056907443>.

Všetky práva vyhradené. Ani jednu časť tejto publikácie nemožno publikovať, reprodukovать, kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných médií bez vedomia a súhlasu vydavateľov.

Editor Peter Salner

Ťažké časy

(Roky 1938 – 1945 v aktuálnom spoločenskom diskurze)

Daniel Luther
Soňa G. Lutherová
Zuzana Panczová

Obálka Marenčin Media s použitím fotografií Petra Salnera
a Slovenského národného archívu – fotoarchívu STK
Fotografie Denisa Buranová, Soňa G. Lutherová,
Slovenský národný archív – fotoarchív STK,
archív Petra Salnera
Preklad do angličtiny Jakub Tlolká
Grafická úprava a sadzba Marta Blehová
Jazyková úprava Ingrid Kostovská
Vydal Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV
v rámci edície Etnologické štúdie ako svoju 48. publikáciu,
a vydavateľstvo Marenčin PT, spol. s r. o.
Jelenia 6, 811 05 Bratislava
marenčin@marenčin.sk, www.marenčin.sk
ako svoju 879. publikáciu v roku 2020
Prvé slovenské vydanie
Tlač KASICO, a. s., Bratislava

ISBN 978-80-569-0673-6

DOI: <https://doi.org/10.31577/2020.9788056906736>